

ನಾದ ರೂಪ

ಮೂಲ: ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ಶ್ರೀ ದೈವರಾತ್
ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ : ಕೇಶವ್ ಆರ್. ಕೋಡಿಯಾಲ್
ಪರಿಷ್ಕರಣೆ : ಶ್ರೀ ಡಿ. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರೀ

ನಾದ ರೂಪ

ಹಿಂದಿ ಮೂಲ : ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತ

ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ : ಕೇಶವರಾವ್ ಆರ್. ಕೋಡಿಯಾಲ್

ಪರಿಷ್ಕರಣೆ

ವೇ। ಬ್ರ। ಡಿ. ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ

ನಂ. 103, 3ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ, 2ನೇ ಷಾಪ್ ಲೈನ್

ಟಾಟಾ ಸಿಲ್ಕ್ ಫಾರಂ, ಬಸವನಗುಡಿ, ಬೆಂಗಳೂರು - 560 004

e-mail : pustakshakti@yahoo.com

website: www.pustakshakti.com

Phone: (off):+9180-26915917, Mobile :+91 9448733323, 9972129376

Telefax : 080-23220880

ನಾದ ರೂಪ: ಹಿಂದಿ ಮೂಲ : ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತ್, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ : ಕೇಶವರಾವ್ ಆರ್. ಕೊಡಿಯಾಲ್, ಪರಿಷ್ಕರಣೆ : ವೇ। ಬ್ರ। ಡಿ. ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು

ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಪುಸ್ತಕ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ನಂ. 103, 3ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ, 2ನೇ ಷಾಪ್ ಲೈನ್, ಟಾಟಾ ಸಿಲ್ಕ್ ಫಾರಂ, ಬಸವನಗುಡಿ, ಬೆಂಗಳೂರು-04. ಫೋನ್: **9180–26915917, ಮೊಬೈಲ್: + 91 9448733323, 9972129376**

ಪುಟಗಳು : xiv+ 82 = 96

ಪ್ರಥಮಮುದ್ರಣ : 2009

ಪ್ರತಿಗಳು : 1000

ಕ್ಯಾಲಿಕೋ ಪ್ರತಿ : **ರೂ. 150/-**

ಪುಸ್ತಕ ಅಳತೆ : 1/8 ಡೆಮ್ಮಿ

ಕಾಗದದ ಬಳಕೆ : 90 ಜಿ.ಎಸ್.ಎಂ. ಮ್ಯಾಪ್ಲಿಥೋ

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ :
ಶ್ರೀ ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್

ಅಕ್ಷರಜೋಡಣೆ :
ಸಹನಾ ಗ್ರಾಫಿಕ್ಸ್ : ಮೊ : 9342196255

ISBN : 978-93-80137-09-4

ಪ್ರತಿಗಳ ಮಾರಾಟದ ಹಕ್ಕು :

ಪುಸ್ತಕ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ
ನಂ. 103, 3ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ, 2ನೇ ಷಾಪ್ ಲೈನ್
ಟಾಟಾ ಸಿಲ್ಕ್ ಫಾರಂ
ಬಸವನಗುಡಿ, ಬೆಂಗಳೂರು - 560 004

ಮುದ್ರಣ : ಇಂಚರ Inchara PRINTERS

ನಂ. 200, ಗಣಪತಿನಗರ
ಹೊಸಕೆರೆಹಳ್ಳಿ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು-26
ಮೊ : 9880039575

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಮಾತು

ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತರವರ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಹಿಂದಿಮೂಲದ ನಾದರೂಪ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ, ಹೊರತರಲು ನಾನು ಮತ್ತು ಗೋಕರ್ಣದ ಶ್ರೀ ದೇವಶ್ರವ ಶರ್ಮರವರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಹಾಗೂ ಈ ಅನುವಾದವನ್ನು ಯಾರಿಂದ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಮಗೆ ಹೊಳೆದ ಮೊದಲ ಮಹಾನುಭಾವರು ಮುಂಬೈ ಡೊಂಬಿವೆಲಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಶ್ರೀಯುತ ಕೇಶವರಾವ್.ಆರ್. ಕೊಡಿಯಾಲ್‌ರವರು. ಅವರಿಗೆ ನಾನು ದೈವರಾತ್‌ರ ಹಿಂದಿ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ, ಈ ನಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದೆ. ನಮ್ಮ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಮನಗೊಂಡ ಶ್ರೀಯುತರು ತಮಗೆ ತಲುಪಿದ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿ, ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಬಹಳ ಮೆಚ್ಚಿ, ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ತಡ ಮಾಡದೇ ಅನುವಾದದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇಳಿದು, ಕೆಲವೇ ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಅನುವಾದದ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸಹಕರಿಸಿ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅವರಿಂದ ಮಾಡಿಸಿದ ಆ ದೈವಕ್ಕೆ ನನ್ನ ಮೊದಲ ವಂದನೆಗಳು.

ಶ್ರೀಯುತ ಕೇಶವರಾವ್ ಆರ್. ಕೊಡಿಯಾಲ್‌ರವರು ಮೂಲತಃ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಾನಗಲ್‌ನವರು. ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಹಾಗು ವೃತ್ತಿ ಜೀವನ ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಅವರಿಗೆ ಮೊದಲಿಂದಲೂ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಲವು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಜೀವನದಿಂದಲೇ ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಓದುವುದು, ಬರೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಇತರರು ಬರೆದ ಕವಿತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚೆ ನಡೆಸುವುದು, ಇದು ಅವರ ಹವ್ಯಾಸ. ಮುಂಬೈ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಅವರಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಒಲವು. ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಹಿಂದಿ, ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಫ್ರೆಂಚ್ (French)ಮೊದಲಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡವರು.

ಶ್ರೀಯುತರು ಮರಾಠಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ

1) ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರೀ 2) ಭಗವದ್ಗೀತಾ 3) ಹರಿಪಾಠ 4) ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಚಿ – ದೀಪಶಿಖಾ

ಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದ

ಮುಕುಂದಮಾಲಾ :-

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ

1) ಆತ್ಮ ಚರಿತ್ರೆಗಳು 2) ನಿಬಂಧಗಳು 3) ಪ್ರವಾಸ ಕಥೆಗಳು 4) ಕವಿತೆಗಳನ್ನು ಓದುಗರಿಗೆ ಆನಂದ ತರುವಂತೆ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡದಿಂದ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿರುವ ಡಾ॥ ಡಿ.ವಿ. ಗುಂಡಪ್ಪನವರ ಮೇರು ಕೃತಿಯಾದ ಮಂಕುತಿಮ್ಮನ ಕಗ್ಗ ಪುಸ್ತಕ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನದಿಂದ ಹೊರಬರಲಿದೆ. ಮಿತ ಭಾಷಿಗಳು, ವಿನೋದಪ್ರಿಯರು, ಮೃದು ಸ್ವಭಾವದವರು ಹಾಗೂ ಯಾವ

ಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿಗಾಗಲಿ, ಪ್ರಚಾರಗಳನ್ನು ಯಾಚಿಸದ ಶ್ರೀಯುತರು ತಮ್ಮ ನಿವೃತ್ತಿ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃಷಿಯಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ತಾವೇ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಕಿರಿಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ-ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಈ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪುಸ್ತಕ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಸದಾ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ.

ನನಗೆ ಪ್ರಿಯ ಹಿರಿಯರಾದ ಶ್ರೀ ಡಿ. ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಲಹೆ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಹಾಗು ಸಹಕಾರ ದೊರಕಿ, ಅವರ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಈಗ ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೈಸೇರುತ್ತಿದೆ. ಅವರಿಗೂ ಹಾಗು ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ನಾದರೂಪ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪುಸ್ತಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರತರುವ ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು ತಂದ ಗೋಕರ್ಣ ನಿವಾಸಿ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತರ ಪುತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ದೇವಶ್ರವ ಶರ್ಮರವರು ನಮ್ಮ ಕಛೇರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವರಿಗೆ ನಿರಾಸೆ ಕಾದಿತ್ತು, ಕಾರಣ ಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿದಾಗ. ಸಮಯ ಕೊಡುವಂತೆ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡೆ. ಆದರೆ ಅವರು ನನ್ನ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಮಣಿಯಲಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ಈ ಕೃತಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯ ಆಗಲೇಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು ಅವರ ಈ ವಿಶ್ವಾಸದ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು, ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಓದುಗರಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಅವರ ಅಭಿಮಾನ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಗೋಕರ್ಣ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬಾದೀಕ್ಷಿತ್‌ರವರು ಅತಿ ಪ್ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿಯಿಂದ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿ ಕೃತಿಯ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಭಕ್ತಿಯ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ನಾದ ರೂಪದ ಪೂರ್ಣಫಲವೂ ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಓದುಗರಿಗೆ ದೊರೆಯಲು ಸಹಕರಿಸಿದ ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿಯ ಪರಿಣಿತ ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ನನ್ನ ವಂದನೆಗಳು.

ಈ ಕೃತಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶನದಿಂದ ಹೊರತರುವುದಕ್ಕೆ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದ ದಿ॥ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತರವರ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ನನ್ನ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್
ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ

ಮುನ್ನುಡಿ

ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ದೈವರಾತರ 'ನಾದರೂಪ' ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅದರ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಶ್ರೀಯುತ ಕೇಶವ ಆರ್. ಕೊಡಿಯಾಲ್‌ರವರು ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಹಾಗೂ ವೇ|| ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ ಡಿ. ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರಿಂದ ಮೂಲ ಕೃತಿಗೆ ಎಲ್ಲೂ ಧಕ್ಕೆಯಾಗದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯ ಪರಿಷ್ಕರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಧನ್ಯನಾದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು 'ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ' ಪ್ರಕಾಶನದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದ ಶ್ರೀ ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್ ಇವರು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಅತೀ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಶ್ರೀ ದೈವರಾತರು ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾದ 'ನಾದರೂಪ' ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವರೇ ತಮ್ಮ ಅಮೃತ ಹಸ್ತದಿಂದ ನನಗೆ ಆದರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. **"ಕಾರಾಣಾತ್ಕಾರ್ಯ ಮುನ್ನೇಯಂ"** ಎಂಬಂತೆ ಅದು ಯಾಕಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಈಗ ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ. ಸ್ವತಃ ನಾದದಿಂದಲೇ ಮಂತ್ರ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ದೈವರಾತರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ದರ್ಶನದಂತೆಯೇ ರಚಿಸಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ನಮಗೆಲ್ಲ ಅರಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪುಸ್ತಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಉಪಕರಸಿದೆ. ಮೂಲದ ಪೂರ್ಣ ಭಾವವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದವಾದದ್ದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಓದಿ ಹರ್ಷಗೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು 'ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ' ಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾದ ಶ್ರೀ ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್‌ರವರು ಅಚ್ಚು ಕಟ್ಟಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿ ಹಿಂದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂಲಗ್ರಂಥವನ್ನು (ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾ) ಓದುಗರಿಗೆ ರಚಿಸಿ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ದೈವರಾತರ (ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ) ಬಗ್ಗೆ ಅವರಿಗಿರುವ ಭಕ್ತಿ ನಿಷ್ಠೆ ನೋಡುವಂತಾಗಿದೆ. ದೈವರಾತರ ಅಪರೂಪದ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ಕೃತಿಯು ಚಿತ್ರ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿರುವುದು ಕೃತಿಯ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರು ಓದಿ ಮಹರ್ಶಿ ದೈವರಾತರ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಬೇಕಾಗಿ ಅರಿಕೆ.

ತಮ್ಮ

विद्वान सांबा दीक्षित

(ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬಾ ದೀಕ್ಷಿತ)

'ದೀಕ್ಷಿತಗುಹ'

ನಾಗಬೀದಿ, ಗೋಕರ್ಣ

ಬನಾರಸ್ ಹಿಂದೂ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ
ಪ್ರಕಟವಾದ ವಾರ್ಷಿಕ ಪತ್ರಿಕೆ "ನಾದರೂಪ" ದಿಂದ

ಸಂಗೀತ ಪ್ರಶಂಸೆ

ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತ ಪ್ರಣೀತ ಶ್ಲೋಕಗಳು

ಸಂಗೀತಂ ಸಾಮವೇದೇ ಸ್ವರ-ರಸ-ಸಮತಾ-ಯೋಗತೋ-ಗಾಯನಾರ್ಹೇ
ಗಾಂಧರ್ವಾಖ್ಯೋಪವೇದೇ ಜನಜಗದಧಿಪಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮ ಪ್ರಸಾದೇ ।
ಸಿದ್ಧಾಃ ಸಪ್ತಸ್ವರಾಸ್ತೇ ತ್ರಿಷವಣ ಗುಣತೋ ಮಂದ್ರಮಧ್ಯೋಚ್ಚತಾರಾ
ಬದ್ಧಾಃ ಸೋಪಾನರೂಪಾಃ ಪ್ರತಿಪದಮುದಿತಾಃಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಾತಿಸೂಕ್ಷ್ಮಾಃ ॥ 1 ॥

ಸ್ವರ ಮತ್ತು ರಸಗಳ ಸಾಮ್ಯಯೋಗದಿಂದ ಹಾಡಲಾಗುವ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ, ರಾಜಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾ ಜನರ ಅಂತರಾತ್ಮವನ್ನು ಸಮನಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಮಾಡುವ ಸಂಗೀತವು ಗಂಧರ್ವ ಉಪವೇದದಲ್ಲಿದೆ. ಆ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸಿದ್ಧ ಸ್ವರಗಳು, ಪ್ರಾತಃ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲದ ಸವನದೊಂದಿಗೆ, ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ಕ್ರಮಶಃ ಮಂದ್ರ, ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ತಾರ ರೂಪದಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಮೆಟ್ಟಲಿನಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿವೆ ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ವಾಣ್ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ನಾದೇ ಪ್ರಣಿಹಿತಮನಸಾ ಗಾಯನೇ ತತ್ತ್ವರಾಣಾಂ ।
ವೀಣಾ ತಂತ್ರೀ ಮೃದಂಗ ಶ್ರುತಿ-ನಿನದ ಕಲಾ-ತಾಲಸಾಹಿತ್ಯ ಯೋಗಾತ್ ॥
ತದ್ಗಾನಾತ್ ಸ್ವಾತ್ಮನಾದಶ್ರವಣ ರಸಮುಖಾದ್ ವಾಗ್ರಸೈಕಾನುಭಾವೇ
ಕ್ಲೃಪ್ತಾಃ ಷಡ್ಜಾದಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸರಿಗಮಪಧನೀತ್ಯಾದಿಸಂಕೇತವರ್ಣೈಃ ॥2॥

ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ನಾದಗಳ ಶ್ರವಣದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರಸಾನುಭವದ ನಂತರ, ವಾಗ್ರಸದ ಅನುಭಾವ ರೂಪವಾದ ಆ ಏಳು ಸ್ವರಗಳಿಗೆ, ಗಾನದಿಂದ, ವೀಣಾ - ತಂತ್ರಿ, ಮೃದಂಗ, (ಶ್ರುತಿ)ಗಳು ನಿನಾದಿತ ಮಾಡುವ ಕಲೆಯನ್ನು, ತಾಲ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ (ಗೀತಗಳ ಪದಾತ್ಮಕ ರೂಪ)ದ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಸ್ವರಗಳ ನಾದಾತ್ಮಕ ಗಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತವುಳ್ಳವಳಾಗಿ "ಸರಿಗಮಪಧನಿ" ಮುಂತಾದ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಷಡ್ಜ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಏತಾಃ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಣವ ಇವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸತ್ತ್ವರಾಣಾಂ ।
ವಾ ಚಾ ಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಯೋಗಾತ್ ತದನುಕರಣತೋ ವೇದಿತಾಸ್ತತ್ವವೇದ್ಯಾಃ ।
ಷಡ್ಜಸ್ತತ್ರರ್ಷಭೋऽನ್ಯಃ ಶ್ರವಣಸುಖ ಕರೋ ದಿವ್ಯ ಗಾಂಧಾರ ಸಂಜ್ಞೋ ।
ಮಧ್ಯಸ್ಥಃ ಪಂಚಮೋऽನ್ಯೋ ಮತಿಮನನಪರೋ ಧೈವತೋಂತ್ಯೋ ನಿಷಾದಃ ॥ 3 ॥

ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಹೆಸರು ಪ್ರಣವದಂತಿದೆ. ಏಳು ಸ್ವರಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ (ಸರಿಗಮಪಧನಿ) ಮತ್ತು ತತ್ವವೇದ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ವಾಣಿಯು ತನ್ನ ಉಚ್ಛ್ವಾಸಯೋಗದಿಂದ ಮತ್ತು ಆ ಸ್ವರಗಳ ಅನುಕರಣೆಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ಆ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಷಡ್ಜ, ಋಷಭ, ಶ್ರವಣ-ಸುಖದ ಗಂಧಾರ, ಮಧ್ಯಸ್ಥಿತ ಮಧ್ಯಮ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅನುಸಂಧಾನದ ಪಂಚಮ, ಧೈವತ ಮತ್ತು ಅಂತಿಮ ನಿಷಾಧವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸ್ವರಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವೆಂದೆನಿಸುತ್ತವೆ.

ವರ್ಣಾಸ್ತೇ ವಾಚಕಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತದನುಕೃತಿಪರಾಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸಂಕೇತರೂಪಾಃ ।
ತತ್ಸಂಜ್ಞಾದ್ಯಾಕ್ಷರಂ ತತ್ ಪರಮುಪಕರಣಂ ತತ್ತ್ವರಸ್ಯಾವಲಂಬೇ ।
ತಸ್ಮಾತ್ ಕಂಠ್ಯಸ್ವರೇಣ ಪ್ರತಿ-ವಿಲಸದಲಾಮಾದ್ಯಕಾರೇಣ ಯುಕ್ತಂ
ಏಕೇನೈವಾಕ್ಷರೇಣ ಪ್ರತಿನಿನದ ಮುಖಾದ್ ಗಾತುಮಿಷ್ಟಂ ಸಮಸ್ತಮ್ ॥ 4 ॥

ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸಂಕೇತರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಆ ಆ ಸ್ವರಗಳ ಅನುಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಣವ "ಸರಿಗಮಪಧನಿ" ಮುಂತಾದ ವರ್ಣಗಳು ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರಗಳ ವಾಚಕವಾಗಿವೆ. ಆ ಆ ಸ್ವರಗಳು ಅವಲಂಬನದಲ್ಲಿ ಪರಮ ಉಪಕಾರಿಯಾಗಿವೆ, ಮತ್ತು ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರ-ಸಂಜ್ಞಾಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯ "ಅಲ್" ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ "ಅ" ದಿಂದ "ಹ"ದ ವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸಮಾವೇಶವಿದೆ. ಈ "ಅಲ್" ದ ಆದ್ಯ ಅಕ್ಷರ "ಅ"ಕಾರವಿದೆ. ಅದರ ಒಂದು ಕಂಠಸ್ವರ (ಅಕ್ಷರ)ದ ಯೋಗದಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ಏಳೂ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಂತಃ ಷಡ್ಜಾದಿ ಭೇದಾತ್ ಸ್ವರನಿರತಮನಃ ಪ್ರಾಣವಾಕ್ ಸಂವಿದಾಽಽತ್ಮನ್ ।
ವಾಚೋಪಾಂಶುಸ್ವರೇಣ ಪ್ರವಿರಲತಪಸಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸನ್ಮಾನಸೇನ ।
ಸಾನುಸ್ವಾರೇಣ ತೂಷ್ಣೀಂ ಪ್ರತಿಪಿಹಿತ ಮುಖಾನ್ನಾಸಿಕಾನುಸ್ವರೇಣ
ಮೌನೇನಾಂತಃ ಸ್ವನಾದ ಶ್ರವಣ ಪರತಯಾ ಗೀಯತಾಂ ಸಾಮರಸ್ಯಾತ್ ॥ 5 ॥

ಹೇ ಆತ್ಮನ್, ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ ಮನ, ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಸಂವಿತ್ತದಿಂದ, ಪವಿತ್ರ ತಪದಿಂಧ, ಉಪಾಂಶು ಸ್ವರದಿಂದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮನದಿಂದ ಸಾನುಸ್ವಾರ ವಾಣಿಯಿಂದ, ಬಾಯಿ ತೆರೆಯದಲೇ ಮೂಗಿನ ಅನುಸ್ವಾರಾತ್ಮಕ ಸ್ವರಗಳಿಂದ, ಮೌನವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮೊಳಗಿನ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ನಾದವನ್ನು ಕೇಳಲು ತತ್ಪರವಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಒಳಗಿನ ಷಡ್ಜಾದಿ ಭೇದದಿಂದ, ಸ್ಥಿತ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಸಾಮರಸ್ಯವಾಗಿ ಸದ್ದಿಲ್ಲದೇ ಹಾಡಬಹುದು.

ನಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಾದಿಯೋಗಾತ್ ಸಮರಸಕಲಯಾ ಬಾಹ್ಯ ವೀಣಾದಿನಾದಾತ್ ।
ಸ್ವಾಂತರ್ವಾಕ್ ಸಂಸ್ವರೇಣ ಪ್ರತಿನಿಶಿತಹೃದಾ ಪ್ರಾಣನೋಚ್ಛ್ವಾಸನೇನ
ಸಾಧ್ಯಾ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರೇ ಸಕಲ ಗುಣಗುಣೈಃ ಸಂಹಿತಾ ಸತ್ವಪೂರ್ಣಾ
ಲೋಕೇ ವೇದೇಚ ಸಾಮ್ನಾ ಸ್ವರರಸಕಲಯಾ ವಾಕ್ ಪರಾ ಚಿತ್ಸಮಾನಾ ॥6॥

ತಪ್ಪದೇ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ, ಸಾಮರಸ್ಯದ ಕಲೆಯಿಂದ, ವೀಣಾ, ಮತ್ತು ಇತರ ವಾದ್ಯಗಳ ನಿನಾದದಿಂದ, ಒಳಗಿದ್ದ ವಾಕ್ಕಿನ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವರದಿಂದ, ಪ್ರಾಣದ ಪರಿಸ್ಪಂದನದಿಂದ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಲ ಹೃದಯದಿಂದ ಆ ಚಿತ್ -ಸದೃಶ ಸಮಗ್ರ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತ ಮತ್ತು ಸತ್ವಗುಣದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪರಾವಾಣಿಯ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಸಾಮ, ಸ್ವರ, ರಸದ ಕಲೆಯಿಂದ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ (ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು.

ವಾಣೀ ವೀಣಾಪ್ರವೀಣಾ ಚಿದನಲವದನಾ ಯಾ ಚತುಷ್ಪಾದಪೂರ್ಣಾ
ವೇದಾನಾಂ ಸಾ ಚತುರ್ಣಾಂ ಸುಚತುರವಚನಾ ದಿಕ್ ಚತುರ್ವಕ್ತ್ರವರ್ಣಾ ।
ಜಿಹ್ವಾಗ್ರೇ ಸಾಭ್ಯುದೀರ್ಣಾ ಸ್ವರ-ರಸ- ವಚನಾ ವಾಙ್ಮನಃ ಪ್ರಾಣಗುಣ್ಯಾ
ಸೌಮ್ಯಾ ಶೀರ್ಷಣ್ಯರಸ್ಯಾ ಸಮರಸರಸನಾಽಭ್ಯೇತಿ ಸರ್ವಾಗ್ರಗಣ್ಯಾ ॥ 7 ॥

ಯಾವುದು ನಾಲ್ಕು ಚರಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಿದೆಯೋ, ಯಾರ ಮುಖವು ಚಿತ್ತದ ಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗಿದೆಯೋ, ಯಾರು ವೀಣಾವಾದನದಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೋ, ಯಾವುದು ನಾಲ್ಕೂ ವೇದಗಳ ದಿವ್ಯ ವಾಙ್ಮಯ ರೂಪದಿಂದ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಸೂಸುವ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವುದು ಚತುರ ವಚನಗಳಿಂದಿದೆಯೋ, ಯಾವುದರ ವಚನ, ಸ್ವರ ಮತ್ತು ರಸಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ವಾಕ್, ಮನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣದ ಮುಖಾಂತರ ಅಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಶೀರ್ಷಣ್ಯವಿದ್ದು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಉಪಾಸನೆಗೆ ರಸಾಸ್ವಾದ ತಂದ್ದೊಡುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ವಾಣಿಯು ನಾಲಿಗೆಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾಗುತ್ತಲೇ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಚರ್ವಣದಿಂದ ಅದು ಸರ್ವತೋಪರಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀ ವೇದಮಾತಾ ಸ್ವರರಸವಚನಾ ಗಾಯತಿ ಬ್ರಹ್ಮಪೂರ್ಣಂ ।
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಸ್ವಾತ್ಮಸತ್ತ್ವಂ ವಿತರತಿ ಸರಸಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯುದೀರ್ಣಮ್ ।
ಗಾಯುತಂ ತ್ರಾಯತೇ ಸಾ ಸ್ರವದಮೃತರಸೈಃ ಪ್ರಾಣಸಂವಿತ್ಪ್ರದಾನಾದ್ ।
ವಿದ್ಯುಜ್ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಿದೈಂದ್ರೀ ನಿಜನಿಖಿಲಜಗತ್‌ಸಂಸವಿತ್ರೀ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಃ ॥ 8 ॥

ಸ್ವರ ಮತ್ತು ರಸರೂಪ ವಚನವುಳ್ಳ ವೇದಮಾತಾ ಗಾಯತ್ರೀ ದೇವಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ವೇದವನ್ನು ಹಾಡುವ ವೇದಜ್ಞನಿಗೆ ತನ್ನ ರಸ ಮತ್ತು ರಹಸ್ಯಮಯ ಆತ್ಮ ತತ್ವವನ್ನು (ಅವನ ಸಮಕ್ಷ) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಪೂಜ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಪದವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾಳೆ ಅವಳು ಹೊರ ಸೂಸುವ ಅಮೃತದ ಕಾರಂಜಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಸಂವಿತ್ತದ ವರದಾನ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಂದ ಗಾಯಕನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವ ಚೇತನಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತದಾನ ಕೊಡುವ ಜ್ಞಾನಮಯಿ ಪ್ರಾಚಿಯು ವಿದ್ಯುದ್ ಜ್ಯೋತಿಯ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೀಯುತ್ತಾಳೆ.

ವೇದಾತ್ಮಾ ಜ್ಞಾನಭೂಮಾ ಸಕಲರಸತಮಾ ಸರ್ವವಿತ್ ಸಾರ್ವಭೌಮಾ ।
ವೇದ್ಯಾವೇದ್ಯಾಭಿರಾಮಾ ಭಗವದವಗಮಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾವಿರಾಮಾ ।
ಸಂಗೀತಂ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಸಮರಸಮುದಿತಂ "ಶ್ರೀಕಲಾಭಾರತಿ" ಸಾ
ಸ್ವೀಕುರ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ಣಭಾವಾದ್ ಭಗವದನುಗತಂ ದೈವರಾತಾ" ಭಿಗೀತಮ್ ॥9॥

ವೇದವೇ ಯಾರ ಆತ್ಮವಾಗಿದೆಯೋ, ಜ್ಞಾನದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ ಯಾವುದಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಸರ್ವಜ್ಞ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಭೌಮ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ವೇದ್ಯ ಮತ್ತು ಅವೇದ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಯಾವುದು ಮನೋಮಯಿಯಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಭಗವಂತನ ಅನುಭಾವ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆಯೋ, ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ವಿರಾಮರೂಪವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂಥ ಈ "ಶ್ರೀ ಕಲಾ" ರೂಪದ ಭಾರತೀ – ವಾಗ್ದೇವತಾ ಭಗವಂತನ ಗುಣಾನುವಾದದಲ್ಲಿ ನಿರತಳಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಸಮರಸದಿಂದ ಉಲ್ಲಸಿತ, ಛಂದೋಮಯಿ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ "ದೇವರಾತ" ದಿಂದ ಹಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಪೂರ್ಣಭಾವದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು (ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

|| ಶ್ರೀ ||

ಮಂಗಲಾಚರಣೆ

ಓಂ ಗಾಯಂತಿ–ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣತ್ವಾ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ ವಂಶಮಿವಯೇಮಿರೇ ।

– (ಋಕ್ 1/10/1) ಮಧುಶ್ಛಂದಾಃ

ಮಂಗಲ ಪದ್ಯಂ

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾರತ ಮಾತೃಭೂಮಿವಿಜಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಧಾಯಿನೀ
ಶ್ರೀಶಾತ್ಮಾಮೃತ ಸದ್ರಸ ಸ್ವರಕಲಾಸ್ವಾನಂದ ಸಂದೋಹಿನೀ ।
ವೀಣಾ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲಿಕಾऽಭಯಕರಾಸೌಭಾಗ್ಯದಾಭಾಸ್ವತೀ
ಶ್ರೀ ಸಂಗೀತ ಕಲಾಸುಧಾ ವಿತರಣಾತ್ ಸಮ್ರಾಜತೇ ಭಾರತೀ ॥

ಎಲ್ಲ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದು ತಾವು ಬಲ್ಲಿರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಗ್ರಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನು ಸಾಮರಸದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಅನ್ನುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಶುಭ ಮುಹೂರ್ತ ಮಹೋತ್ಸವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂಗಲರೂಪವಾದ ಸಂಗೀತ ದೇವತೆಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಇದು ಯೋಗವಿದ್ಯೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆ, ಮತ್ತು ದೇವವಿದ್ಯೆಯಂತೆ ದಿವ್ಯಸತ್ವದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮಹಾವಿದ್ಯೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದವು ಈ ಸಂಗೀತವಿದ್ಯೆಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ರಸ ಮುಖ್ಯ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿಲ್ಲದ ಒಂದೂ ಮಂತ್ರ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವಿದೆ.

ಪೂರ್ಣ ಬಿಂದು ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳ ಮೂಲ ಬೀಜವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಯಿಮುಚ್ಚಿ ಕೇವಲ ಮೂಗಿನಿಂದಲೇ ಅನುಸ್ವಾರದ ಉಚ್ಚಾರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಗಿನಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವ ಅನುಸ್ವಾರವು ಒಂದು ವರ್ಣವೂ ಅದಕ್ಕೆ "ಸುರ" ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆ ಅನುಸ್ವಾರವು ಕೇವಲ ಮೂಗಿನಿಂದಲೇ ಹೊರಬೀಳುತ್ತದೆ.

ಇದರಿಂದಲೇ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲನೆಯ ಸುರವೆಂದು ಇದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪೂರ್ಣಬಿಂದುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿವೆ. ಆ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರವೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಅದು ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನವು ಕಂಠವು. **"ಅಕುಹ ವಿಸರ್ಜನಿಯಾನಾಂ ಕಂಠಃ"** ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಕಂಠವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಂಠವು ಶುದ್ಧವೂ ಮತ್ತು ಸುಸ್ವರವೂ ಆಗಿರಲಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯು ಶೋಭೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಟು ಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ.

ಅಷ್ಟೌ ಸ್ಥಾನಾನಿ ವರ್ಣಾನಾಂ ಉರಃ ಕಂಠಃ ಶಿರಸ್ತಥಾ ।
ಜಿಹ್ವಾ ಮೂಲಂ ಚ ದಂತಾಶ್ಚ ನಾಸಿಕೋಷ್ಟೌ ಚ ತಾಲುಚ ॥

– ವೇದಾಂಗ ಶಿಕ್ಷಾ

ಸ್ವರವೇ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ 'ನಾದಬ್ರಹ್ಮ' ವೆಂಧು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆ ನಾದದ ಮೂಲಬೀಜ 'ಪೂರ್ಣಬಿಂದು' ಆಗಿದೆ. ಆ ಪೂರ್ಣಬಿಂದುವಿಗೆ ಕಲೆಯೇ ಮಾತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅದನ್ನು 'ಅಮಾತ್ರಾ' ಎಂದು ಮನ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೂರ್ಣಬಿಂದುವು ಮಾತ್ರಾ ಇರದಂತೆ ಕಲೆಯೂ ಮಾತ್ರಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಲೆಯು ಎಲ್ಲವನ್ನು ಅಳೆಯಬಲ್ಲದು. ಆದರೆ ಕಲೆಯನ್ನು ಇನ್ಯಾವುದೂ ಅಳೆಯಲು ಸಾದ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಈ ನಾದಬಿಂದು ಕಲೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ವಾಚಕ ಶಕ್ತಿಯೇ ಪರಾವಾಣಿಯು. ಆವಾಣಿಯ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವು ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವು.

'ಣದ್ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ' ಈ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದ್ದು ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಮೂಲ ತತ್ವವಾಗಿದ್ದು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಗುಪ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ವಿದ್ಯುತ್ ಶಕ್ತಿ ಅಂದರೆ ಅದರ ತೇಜವನ್ನು ಕೂಡಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಒಂದೇ ನಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರು ತತ್ವಗಳಿವೆ. ಅವು ಸ್ವರ, ರಸ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶ. ನಿಜವಾಗಿ ಇದು ಚೇತನ ಶಕ್ತಿಯ ಸತ್ವವು. ಆ ವಾಣಿಯನ್ನೇ "ಅನುಷ್ಟುಪ್" ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

"ಆತ್ಮಾನಂ ಅನುಸ್ತೌತೀತಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್"

ಇದೇ ನಿಜವಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ವರೂಪವು

"ಆತ್ಮಾನಂ ಅನುಸ್ವರತೀತಿ ಅನುಸ್ವಾರಃ" ಇದಕ್ಕೇ ಅನುಜ್ಞಾಕ್ಷರವೆಂದನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವಾಣಿಯ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಿದ್ದು ವಾಚಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲ. ಆ ಅವ್ಯಕ್ತ ನಾದವು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಣಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು "ಅನಾಹತ" ನಾದವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಬಾರಿಸದಲೇ ಕೇಳಿ ಬರುವ ನಾದವು. ಇದರ ಸಂಬಂಧವು Spinal Chord ಅಂದರೆ ಕುಂಡಲಿನೀ ಎಂಬ Dynamic ಗತಿಶೀಲ ನಾಡಿ ಸುಷುಮ್ನಾದೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದೇ

ದೇವವಾಣಿಯೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗೀತವು ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಂಗೀತದ ಸ್ವರವು ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸೇ ಅದರ ಆಚ್ಛಾದನ. ಸ್ವರದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕವಚದಂತೆ ಛಂದಸ್ಸು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

"ಯದಚ್ಛಾದಯತ್ ತಚ್ಛಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಮ್"

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೂಪಕ ಕಥೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ದೇವ ಅಸುರರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಿಗಂಜಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಡಗಿಕೊಂಡರು. ಅಸುರರು ಅವರನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಹಿಡಿದರು. ಆನಂತರ ಅವರು ಋಕ್, ಯಜು, ಸಾಮ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅವರನ್ನು ಅಸುರರು ಹುಡುಕಿ ಹಿಡಿದರು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಡಗಿಕೊಡರು. ಆಗ ಮಾತ್ರ ಅವರನ್ನು ಅಸುರರಿಗೆ ಹುಡುಕಿ ಹಿಡಿಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರಗಳಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ವೇದಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಕೂಡಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಕೂಡಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಂರಕ್ಷಣ ಸ್ವರದಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಸ್ವರವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ ಒಂದು ಗುಪ್ತ ರಸವು. ಅದು ಅಮೃತ ರಸವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಸಾಮವೇದದ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

"ದೇವಾ ವೈ ಮೃತ್ಯೋರ್ಬಿಭ್ಯತಸ್ತ್ರಯೀಂ ವಿದ್ಯಾಂಪ್ರಾವಿಶನ್
ತೇ ಛಂದೋಭಿರಾಚ್ಛಾದಯನ್, ಯದೇಭಿರಾಚ್ಛಾಯದನ್
ತಚ್ಛಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಮ್"

– (ಛಾಂ. ಉ. 1–4–2)

ಅದೇ ಓಂಕಾರ ರೂಪದ ನಾದವನ್ನು ನಾದಬ್ರಹ್ಮವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾದದ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಭಯ ಹೊಂದಿದ್ದರು.

ಆ ಛಂದಸ್ಸು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ್ದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸು ಮೊದಲಿನದು.

ವೇದಾಂಗ ಛಂದಸೂತ್ರದ ದರ್ಶನಕಾರರಾದ ಪಿಂಗಲ ಮುನಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವಿಂತಿದೆ.

"ಛಂದೋ ಗಾಯತ್ರೀ ದೈವ್ಯೇಕಮ್" ಅಂದರೆ ಆ ಛಂದಸ್ಸು ಎಲ್ಲರ ಮೊದಲಿದ್ದ ಗಾಯತ್ರಿಯಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಷುರುವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅಕ್ಷರದ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ "ದೈವೀಗಾಯತ್ರೀ" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ನಾರಾಯಣ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. **'ಓಮಿತ್ಯೇಕಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಗ್ನಿರ್ದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾರ್ಷಮ್ । ಗಾಯತ್ರಂ ಛಂದಂ ಪರಮಾತ್ಮಂ ಸರೂಪಮ್, ಸಾಯುಜ್ಯಂ ವಿನಿಯೋಗಮ್ ।** 'ಓಂ' ಎಂಬ ಏಕಾಕ್ಷರ ರೂಪವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದರ ದೇವತಾ ಅಗ್ನಿಯು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇದರ ದ್ರಷ್ಟಾ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಛಂದಸ್ಸಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇದರ ನಿರೂಪನಿದ್ದಾನೆ.

ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವೇ ಈ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ವರೂಪವಿದೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನೊಡನೆ ಸಾಯುಜ್ಯ ಪಡೆಯಲು ಅಂದರೆ ಏಕರೂಪವಾಗಲು ಈ ವರ್ಣದ ಅಕ್ಷರದ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಉದ್ಗೀಥ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

"ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸೀತ" ।

– (ಛಾಂಉ. 1/4/1)

ಇದರಂತೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಾಡಲು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

"ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ" ಅಂದರೆ "ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಇಂದ್ರ" ॥ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಋಙ್ಮಂತ್ರದ ಜನರು ಆ ಋಚಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಯನ ಮತ್ತು ಅರ್ಚನ ರೂಪಿ ಸಾಧನೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿ ವೇದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿನ್ನನ್ನು ಪತಾಕದಂತೆ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸಾಮ ಹಾಡಲು ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

'ಇಂದ್ರಾಯ ಸಾಮಗಾಯತ"

ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಮಹಾನ್ ಇದ್ದಾನೋ ಮತ್ತು ಹಾಡಲೆಂದು ಸಸ್ವರ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ಅವಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾನೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಅದರ ತತ್ವವೇತ್ತಾನಿದ್ದಾನೋ ಆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ 'ಬೃಹತ್ ಸಾಮ' ಅಂದರೆ ಬಹಳ ವ್ಯಾಪಕ,. ಪೂಜನೀಯ ಗೀತ ಹಾಡುವ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಾಮಗಾನದ ಅರ್ಥ ಬಹಳ ವಿಚಿತ್ರವಿದೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ವಸ್ತು ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಅದು ವಿಲಕ್ಷಣವಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಗೂಢವಾಗಿದೆ. ಋಙ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರದ ಗಾಯನವೇ ಸಾಮಗಾನವು.

ಸಾಮವೇದದ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಮೂಲತಃ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿನವೇ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯನದ ಮೂಲಸತ್ವ ತುಂಬಿರುವುದು, ಅದರ ಅವಲಂಬನದಿಂದ ಸಂಗೀತದ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಗರವನ್ನು ಹಾಡಬಹುದು ಮತ್ತು ಪರವಸ್ತುವಿನ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಬಹುದು.

ಆ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಸ್ವರ-ಪ್ರಗಾಢ, ಗಂಭೀರ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದೆ.

"ತಸ್ಮಾತ್ ಋಚಿ ಅಧ್ಯೂಢಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ" (ಛಾಂ.ಉ. 1–6–1)

ಆ ಸ್ವರವು ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಆ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಏಳೂ ಸ್ವರಗಳು ಅಡಗಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಒಂದೇ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಆ ಏಳೂ ಸ್ವರಗಳ ಗಾಯನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

"ಅಕ್ಷರೇಣ ಮಿಮತೆ ಸಪ್ತವಾಣೀಃ" (ಋ 1/10/24)

ಯಾವನು ಈ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ವಿಶ್ವರೂಪನಿರುವನೋ ಆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಅಮೃತರಸದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ವೇದವಾಣಿಯ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನ ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಯಶ್ಛಂದಸಾಮೃಷಭೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಛಂಧೋಭ್ಯೋS
ಧ್ಯಮೃತಾತ್ ಸಂಬಭೂವ ಸ ಮೇಂದ್ರೋ ಮೇಧಯಾ ಸ್ಪೃಣೋತು"

–(ತೈ. ಉ.ಶಿ. 4/1)

ಯಾವ ಋಚಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಸ್ವರ ಮತ್ತು ಸಮರಸ ತುಂಬಿರುವದೋ ಆ ಎಲ್ಲ ಋಚೆಗಳ ಮೂಲ ಬೀಜವೇ ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರವಿದೆ. ಅದರ ಅನುಕರಣೆ "ಓಂ" ದಿಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಇತ್ಯೇತದನುಕೃತಿ ಹಸ್ಮ ವಾ ಅಪ್ಯೋ ಶ್ರಾವಯೇ
ತ್ಯಾಶ್ರಾವಯಂತಿ । ಓಮಿತಿ ಸಾಮಾನಿ ಗಾಯಂತಿ । – (ತೈ.ಉ.ಶಿ. 8)

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳ ಸಾರವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ತಪಸ್ಸುಗಳ ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಆದಿ ಎಲ್ಲ ವ್ರತಗಳ ಮೂಲವಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾಮನಂತಿ, ತಪಾಂಸಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಚ– ಯದ್ವದಂತಿ । ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ
ಚರಂತಿ, ತತ್ತೇ ಪದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ ॥
ಓಮಿತ್ಯೇತತ್ – (ಕಠ, ಉ. 1/2/15)

ಅಂತರಾತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮಾ ಇವರ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಓಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶವಿದೆ.

"ಓಮಿತ್ಯೇವಂ ಧ್ಯಾಯತ ಆತ್ಮಾನಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ವಃ
ಪಾರಾಯ ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್ (ಮು. 2–2–6)

ಈ ಪ್ರಣವ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಚಿತ್ರವಿದೆ. ಗುರಿಯಲ್ಲಿ, ಲಕ್ಷವಿಡುವಂತೆ, ಬಂದೂಕು ಕಲಿಯುವಾಗಿನ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗುರಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ನಮ್ಮ ಪ್ರಧಾನ ಶಸ್ತ್ರವಿರುವಂತೆ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರವನ್ನು ಒಂದು ಧನುಸ್ಸೆಂದು ಆತ್ಮಾ ಬಾಣವೆಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಮಾದವಿಲ್ಲದೇ ಸಾಧಕನು ಜ್ಞಾನ ಪೂರ್ವಕ, ಈ ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರ ಮೂಲಕ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ.

ಪ್ರಣವೋ ಧನುಃ ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯ ಮುಚ್ಯತೇ ।
ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಶರವತ್ ತನ್ಮಯೋಭವೇತ್ ॥ (ಮು.2-2-4)

ಇದರ ಸರಳ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಪ್ರಣವಾಕ್ಷರವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಹಾಡುತ್ತ ಅದರಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ ವಾಣಿರಸ, ಆತ್ಮರಸ, ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದರಸ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿ ಸಮರಸದ ಅನುಭವವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಸ್ವರ (ಪ್ರಣವಗಾನ) ದಿಂದ ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯಯೋಗ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಅನುಭವವಿತ್ತೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ಏನೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದರ ಸ್ವಾದ ಮತ್ತು ಅನುಭವವನ್ನು ನಾವೇ ಸ್ವತಃ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇಗೆ ಜೇನು ತುಪ್ಪ, ಸಕ್ಕರೆ ಬೆಲ್ಲ ಇವುಗಳ ಸ್ವಾದವನ್ನು "ಮಧುರವಾಗಿದೆ, ಸಿಹಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೇವಲ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದರೆ. ಅವುಗಳ ಸ್ವಾದವು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳ ರುಚಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಕೇಳಿಯೇ ಅನುಭವಿಸಬೇಕು.

"ನ ಖಲು ಇಕ್ಷುಕ್ಷೀರಗುಡಾದೀನಾಂ ಮಧುರ ರಸಭೇದಾಃ ।
ಶಕ್ಯಾಃ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಖ್ಯಾತುಮ್" ।

ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಶಾರೀರಕ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ "ಭಾಮತೀ" ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚಸ್ಪತಿ ಮಿತ್ರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿದಿನ ಸವಿಯುವ ಪದಾರ್ಥಗಳ ರಸದ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಹೀಗಿರುವಾಗ ಆ ಪರಮಾನಂದ ರಸದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವದೆಂತು ಸಾಧ್ಯ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ವೇದ ಮಾತೆಯೇ ಮೌನವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ, ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ ।
ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ ನ ಬಿಭೇತಿ ಕುತಶ್ಚನ ॥
- ತೈ. ಉ.ಬ್ರ. ವಲ್ಲಿ 8/ಅನುವಾಕ್)

ಆ ರಸದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತಾ ಮತ್ತು ಪರಾಕಾಷ್ಠಾ ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತವಾಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಮತ್ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಅಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾದ ದೀರ್ಘ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವ ಆ ರಸದ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಪ್ರೇಮಪೂರ್ವಕ ಹಾಡುತ್ತಾ, ಆ ಪರಮ ರಸವನ್ನು ಸವಿಯಬೇಕು. ಇರಲಿ.

ಈ ರಸವೇ ಎಲ್ಲದರ ಸಾರವು. ಅದರ ಒಂದು ಲೇಶ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೆನ್ನುವೆ. ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಇದ್ದೇವೋ ಆ ನೆಲ, ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ತೇಜ ಮತ್ತು ನೀರು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಭೂತ ಮಾತ್ರದ ಸಾರವು. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ

ಸಾರ ನೀರಿದೆ. ನೀರಿನ ಸಾರವು ಔಷಧವು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಔಷಧಗಳು ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ಔಷಧ ಮತ್ತು ಅನ್ನದ ಸಾರವೇ ಪುರುಷನೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅನ್ನದ ಪರಿಪಾಕದಿಂದಲೇ ಪುರುಷನು ಜನ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪುರುಷನ ಸಾರವೇ ವಾಕ್-ರಸ ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಅನುಭವ ವಾಣಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ವಾಣಿಗಳ ಸಾರವೇ ಋಚಾ ಮತ್ತು ಆ ಋಚದ ಸಾರವೇ ಸಾಮವು. ಸಾಮದ ರಸವೇ ಉದ್ಗೀಥವು. ಇದು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳ ಮೂಲವು. ಅದೇ ಪರಮ ರಸವು ಇದನ್ನು ಎಂಟನೆ ರಸ "ಉದ್ಗೀಥ" ವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಮವೇದದ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರಸದ ವರ್ಣನೆ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ.

1) ಏಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ
2) ಪೃಥ್ವಿವ್ಯಾಃ ಆಪೋ ರಸಃ
3) ಅಪಾಮ್ ಓಪಧಯೋ ರಸಃ
4) ಓಷಧೀನಾಂ ಪುರುಷೋ ರಸಃ
5) ಪುರುಷಸ್ಯ ವಾಗ್ರಸಃ
6) ವಾಚಃ ಋಗ್ರಸಃ
7) ಋಚಃ ಸಾಮರಸಃ
8) ಸಾಮ್ನ ಉದ್ಗೀಥೋ ರಸಃ

ಸ ಏಷ ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ ಪರಾರ್ಥ್ಯೋಽಷ್ಟಮೋ
ಯದುದ್ಗೀಥಃ । ಇತಿ (ಛಾಂ ಉ. 1/1/2-3)

ಅದೇ ಉದ್ಗೀಥವು ಪರಾವಾಣಿ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಚೇತನಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಯಾ ಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ತೀರೇ ವಾಗಷ್ಟಮೀ
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನಾ ಇತಿವಾಗ್ ಹಿ ಅಷ್ಟಮೀ
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿತ್ತೇ" (ಬೃಉ.)

ಏಳು ಪ್ರಾಣಗಳ ಏಳು ಮಾತ್ರೆಗಳಿವೆ. ಆ ಮಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲದೇ ಎಂಟನೆಯದಾಗಿ ಪರಾವಾಣಿ ಇದೆ. ಅದನ್ನೇ ಅಮಾತ್ರಾ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಆ ಆದಿತ್ಯನೇ ಉದ್ಗೀಥ ದೇವತೆಯು. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಗಳೊಳಗೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣವೇ ಉದ್ಗೀಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೇದದದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ಇಂದ್ರ ರೂಪವೆಂದು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಂಗೀರಸ್'

ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅದು ಎಲ್ಲ ಅಂಗದಲ್ಲಿನ ಮೂಲ ಸಾರಭೂತ ರಸವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದೂ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಾಣಿಯೇ "ಬೃಹತೀ" ಇದೆ. ಆ ವಾಣಿಯ ಅಧಿಪತಿಯೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು. ಇದನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥ ಖಲು ಯ ಉದ್ಗೀಥಃ ಸ ಪ್ರಣವಃ ಸ ಉಗ್ಗೀಥಃ ।
ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯ ಉದ್ಗೀಥಃ ಏಷ ಪ್ರಣವಃ
ಓಮಿತಿ ಹಿ ಏಷ ಸ್ವರನ್ನೇತಿ ॥ – ಇತಿ ಛಾಂ. ಉ. 1/5/1)

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಃ
ಪ್ರಾಣಃ ತಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸೀತೋಮಿತಿ
ಹ್ಯೇಷ ಸ್ವರನ್ನೇತಿ । (ಛಾಂ.ಉ. 1–5–3)

ಏತ ಮು ಏವಾಂಗಿರಸಂ ಮನ್ಯಂತೇ
ಅಂಗಾನಾಂ ಯದ್ರಸಃ । (ಛಾಂ.ಉ.1–2–10)

ಏತಮು ಏವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮನ್ಯಂತೇ
ವಾಗ್ ಹಿ ಬೃಹತೀ ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಪತಿಃ ॥ (ಛಾಂ. ಉ. 1–2–11)

ನಿಜವಾಗಿ "ಸಾಮ" ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಕೇವಲ ಸಾಮವೇದದ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವರ್ಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ಯೋಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪೂರ್ಣ ಬಿಂದುವೇ ಸತ್ವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಪೂರ್ಣ ವಿರಾಮರೂಪವಾದ ಒಂದು ಅಲೌಕಿಕ ಪೂರ್ಣ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪಪೆಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ನ ಪರಃ ಸಾಮ್ನೋ ವಿದುಃ – ಇತಿ ಋಕ್ 2/16/23)

ಈ ವಿಶ್ವದ ಎಲ್ಲ ವೃತ್ತಿಗಳ ಪೂರ್ಣರೂಪವು ಎಲ್ಲಿ ವಿಲಯ ಮತ್ತು ವಿರಾಮವಾಗುತ್ತದೋ ಅದೇ ಸಾಮವು ಅದರದೇ ದೇವತೆ ಇಂದ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

"ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ" ಅಂದರೆ ಯಾರಲ್ಲಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವಿದೆಯೋ ಆತನೇ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಪರಮರಸರೂಪ ಸಾಮದಿಂದ ಗಾಯನ ಮಾಡಿರಿ" ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರಾಯ ಸಾಮಗಾಯತ, ವಿಪ್ರಾಯ ಬೃಹತೇ ಬೃಹತ್ ।
ಧರ್ಮಕೃತೇ ವಿಪಶ್ಚಿತೇ ಪನಸ್ಯವೇ ॥ – (ಋ 8/68/1)

ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡಿರಿ. ಅವನು ಪ್ರಕಾಶಕ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ದೊಡ್ಡ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ದೊಡ್ಡ "ಬೃಹತ್" ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಿರಿ.

ಬೃಹದಿಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ ಮರುತೋ ವೃತ್ರಹಂತಮಮ್
ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿರಜನಯನ್ ಋತಾವೃದೋ ದೇವಂ ದೇವಾಯ ಜಾಗೃವಿ ॥

– ಋ8/28/1)

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ ದೇವತೆಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಬೃಹತ್ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡಿರಿ. ಆ ಇಂದ್ರನ ಅನುರೂಪ ಗುಣಾನುವಾದ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರಿ. ಇದರಿಂದ ಜ್ಞಾತಾ ಆಗುವಿರಿ. ಈ ಸಾಮಗಾನದ ಪತಿ ಅಧಿಷ್ಠಾತಾ ದೇವತೆ ಇಂದ್ರನಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ, ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪಿ ಪ್ರಾಣಗಳ ರಾಜಾ, ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಿದ್ದು ಎಲ್ಲರ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚೇತನರೂಪ ಅಂತರಾತ್ಮನಿಗೆ ಚೇತರಿಸುವ ಪರಾವಾಣಿಯ ಅವಲಂಬನದಿಂದ ಪ್ರಾಣವೇ ಹಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವೇ "ಗಯ" ಎಂದರೆ ಗಾಯಕ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. **"ಗಾಯಂತೀತಿ ಗಯಾ"** ಯಾವುದು ಈ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಹಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ವಾಣಿಯೇ ಈ ಪ್ರಾಣಗಳ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ತಾತ್ವಿಕ ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ ಆ ವಾಣಿಗೆ "ಗಾಯತ್ರೀ" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಗಾಯಂತಂ ತ್ರಾಯಸೇ ಯಸ್ಮಾದ್ ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ವಂ ತತಃ ಸ್ಮೃತಾ (ನಾ.ಉ.)
ಪ್ರಾಣಾವೈ ಗಯಾಃ ತತ್ಪ್ರಾಣಾಗ್‌ಂಸ್ತತ್ರೇ ತದ್ ಯದ್
ಗಯಾಗ್‌ಂಸ್ತತ್ರೇ ತಸ್ಮಾದ್ ಗಾಯತ್ರೀ ॥ – ಬೃ.ಉ. 5/14/4)

"ಸೈಷಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ" ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಡುವವರ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತದೋ ಆ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮುಖದಿಂದ, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ಮುಖಾಂತರ, ಆ ಪೂರ್ಣಾತ್ಮ ರೂಪ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ.

"ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ, ಗಾಯತ್ರೇಣ ಪ್ರತಿ ಮಿಮೀತೇ ಅರ್ಕಮ್

(ಋ 1/164/24)

ಈ ಪ್ರಾಣವೂ ಆ ಇಂದ್ರನ ಸತ್ವದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬಂದಿರುವುದು.

"ಐಂದ್ರಃ ಪ್ರಾಣೋ ಅಂಗೇ ಅಂಗೇ ವಿಬೋಧ್ಯತ್" (ತೈ.ಸಂ.) ಆತ್ಮದ ಅನುಸರಣ ಮಾಡಿ ಅವಳು ಹಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆ ಅನುಷ್ಟಪ್ ಹೆಸರಿನ ಹಾಡುವವನು ತನ್ನ ವಾಣಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಲೆವ ಅಂತರಾತ್ಮ ಚೇತನರೂಪಿ ಇಂದ್ರನು ಜ್ಞಾನಿಜನರು ಅವನನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಬೀಭತ್ಸೂ ನಾಂ ಸಯುಜಂ ಹಂಸ ಮಾಹುರಪಾಂ ದಿವ್ಯಾನಾಂ ಸಖ್ಯೇ ಚರಂತಮ್।
ಅನುಷ್ಟುಭಮನು ಚ ಚೂರ್ಯಮಾಣಮಿಂದ್ರಂ ನಿಚಿಕ್ಯುಃ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ ॥

ಇತಿ (ಋ 10/124/6)

ಈ ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿದೆ.

"ವಾಚಿ ವೈ ತದೈಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಣಂ ನ್ಯಚಾರಯನ್
ಇತ್ಯೇತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ" ಇತಿ । (ಐ.ಆ)

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆ ವಾಣಿಗೆ ಹಾಡುವಳೆಂದೆನ್ನುವರು. ಮತ್ತು ಹಾಡುವವರ ರಕ್ಷಕಳೆಂದೆನ್ನುವರು. "ಗಾಯತ್ರೀ" ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರಿನ ಅರ್ಥವೂ ಹಾಡುವವರನ್ನು ದಾಟಿಸುವವಳೆಂದಾಗಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಯದಿದಂ
ಕಿಂಚ– ವಾಗ್ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ವಾಗ್ ವಾ ಇದಂ
ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಗಾಯತಿ ಚ – ತ್ರಾಯತೇ ಚ ॥ ಇತಿ (ಛಾಂ.ಉ. 3/12/1)

ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮೀಮಾಂಸೆಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್" ।
ಛಂದೋಭಿಧಾನಾನ್ನೇತಿ ಚೇನ್ನ ತಥಾ ಚೇತೋಽರ್ಪಣ
ನಿಗದಾತ್ತಥಾ ದರ್ಶನಮ್ – (ಬ್ರ.ಸೂ. 1–1–24–25)

ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದದ ಸಾಮ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯೋಗವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

"ಪಾದೋಽಸ್ಯ ಸರ್ವಾ ಭೂತಾನಿ, ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ" ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಿಪಾದ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದ ತತ್ವಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ರೂಪಿ ಪರಾವಾಣಿ ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಸಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸಾಮ್ಯವು ಇದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಶಾರೀರಿಕ ಮುಂತಾದ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಡುವ ಈ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಗಂಧರ್ವವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಆ ವಾಣಿಯನ್ನೇ ಹಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಈ ವಾಣಿಯನ್ನು ಚೇತನರೂಪಿ ಅಂತರಾತ್ಮ (ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ) ಧಾರಣ ಮಾಡಿದೆ. ಆ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯ ವಾಣಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನಿ ಜನರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಆಕಾಶದ ತನ್ಮಾತ್ರಾ ಇದೆ. ಅದು ಒಳಗಿನಿಂದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಈ ವಾಕ್ ತತ್ವವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಪತಂಗ ಋಷಿಗಳು ಇದರದೇ ದ್ರಷ್ಟಾರರಿದ್ದಾರೆ.

ಪತಂಗೋ ವಾಚಂ ಮನಸಾ ಬಿಭರ್ತಿ ತಾಂ
ಗಂಧರ್ವೋ ಅವದದ್ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ ।
ತಾಂ ದ್ಯೋತಮಾನಾಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ಮನೀಷಾಮೃತಸ್ಯ
ಪದೇ ಕವಯೋ ನಿಪಾಂತಿ ॥ ಇತಿ (ಋ10/126/3)

ಈ ವಾಣಿಯನ್ನು ಮಧ್ಯಮಾ ಎಂದೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಮಧ್ಯಮದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಹೊರಗಿನ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಲೋಕರೂಪ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಮಧ್ಯಮ ಲೋಕದ ಅಧಿಪತಿ ವಾಯು, ಇಂದ್ರ, ಮತ್ತು ರುದ್ರ ಇವರ ವಿದ್ಯುತ್ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯ ದೇವತಾ ವಿಭೂತಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇ (ಮಧ್ಯಮ) ಭಾರತಿ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹತ್ತು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿನ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಃ। ಅದರಲ್ಲಿನ "ಇಳಾ" ಇದು ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಧಿಪತಿ ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು "ಅಗ್ನಾಯೀ" ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

"ಭಾರತಿ" ಅಂತರಿಕ್ಷಾಧಿಪತಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ "ಇಂದ್ರಾಣಿ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವಳೇ ರುದ್ರನ ಯೋಗದಿಂದ "ಗೌರಿ" ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿಪತಿ ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯು. ಅವಳಿಗೆ "ವರುಣಾನಿ" ಎಂದೂ ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ "ಸರಸ್ವಾನ್" ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಸರಸ್ವತಿ ಇಳಾ, ಮತ್ತು ಭಾರತಿ ಈ ಮೂವರೂ ಕ್ರಮಶಃ ದ್ಯುಲೋಕ, ಪೃಥ್ವಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮೂವರೂ ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ವಿಭೂತಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾರತೀಳೇ ಸರಸ್ವತಿ ಯಾವಃ ಸರ್ವಾ
ಉಪಬ್ರುವೇ । ತಾನಶ್ಚೋದಯತ ಶ್ರೀಯೇ – (ಋ1/188/8)

ಇಹೇಂದ್ರಾಣೀ ಮುಪದ್ಧಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ।
ಅಗ್ನಾಯೀಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ – (ಋ 1/22/12)

ವಾಗ್ದೇವತೆಗಳ ಈ ಮೂರೂ ರೂಪಗಳು ನನ್ನ ಗ್ರಂಥದ "ವಾಗ್ಸುಧಾ" ದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದ್‌ಧೃತ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ "ಭಾರತಿ"ಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಯಾ ವಿದ್ಯುನ್ – ಮರುದ್ – ಇಂದ್ರ ರುದ್ರ ಮಹಸಾಂ
ಭಾಸಾ ಸುಭಾಷಾ ಪ್ರಭಾ ತದ್ಯೋಗಾನ್ನಿರತಾಂತರಿಕ್ಷ ಸದನೇ ಸಾ ಭಾರತೀ ವೈದ್ಯುತೀ॥
ತಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಮಲೋಕ ದೈವತ ಸತೀ ಭಾತೀಹ ಭಾಷೋದ್ಯತೀ
ಸಿದ್ಧಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಸತೀ ಭಗವತೀ ವಾಗ್ದೇವತಾ ಭಾರತೀ ॥ (1)

ನಾಭೇರೂರ್ಧ್ವ ಮುಖಾ ಹೃದಂತರುದಿತಾ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸ್ವರೈಃ ಸಸ್ವರಾಂ
ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಂ ಮಧ್ಯದಶಾಂ ನಿಜಾಮುಪಗತಾ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಸಂಜ್ಞಿತಾ ।
ವಾಗ್ವೈಸಾ ಹೃದಿ ಮಧ್ಯಮೇನ ಮರುತಾ ಪ್ರಾಣೇಂದ್ರ ರುದ್ರಾತ್ಮನಾ
ವಕ್ತುಂ ಸಂಯತಯೇ ಸ್ವಯಂ ಸ್ವರಸತೋ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥದಾ ಭಾರತೀ (2)

ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಗಳ ಒಳಗಿನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣದ ಸ್ವರದೊಡನೆ ಸ್ಫುರಣವಾಗುವ ವಾಣಿಯನ್ನು ಮಧ್ಯಮಾ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪರಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ವೈಖರಿ ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಇದು ಮೂರನೆಯದು ಮತ್ತು ಮೊದಲಿನ ಪರಾವಾಣಿ ಬಿಟ್ಟರೆ ಪಶ್ಯಂತಿ ಮಧ್ಯಮಾ ವೈಖರಿ ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ "ಮಧ್ಯಮಾ' ಪ್ರಾಣದೊಡನೆ ಒಂದುಗೂಡಿ ಸ್ವರಯುಕ್ತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಇದೇ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಲಮಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವತೆ ಇದ್ದಾಳೆ.

"ಭದ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಽಧಿ ವಾಚಿ" ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಜಾಳಿಸಿ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಂತೆ ಮನದಿಂದ ವಾಣಿಯ ಸಂಶೋಧನ ಮಾಡುತ್ತ ವಿದ್ವಾನ್ ಜನರು ಯಾವ ವಾಣಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅದನ್ನು ಆ ಭಾಷೆ ಬಲ್ಲವರು ಅದರ ಅರ್ಥ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಆ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡಿದ ಶಕ್ತಿರೂಪ ಸಾತ್ವಿಕ ಕಲೆಯೇ ಭಗವತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ

ಸಕ್ತುಮಿವ ತಿ – ತ – ಉ ನಾ ಪುನಂತೋ
ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮಕ್ರತ ।
ಅತ್ರಾಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಜಾನತೇ ಭದ್ರೈಷಾಂ
ಲಕ್ಷ್ಮೀನಿರ್ಹಿತಾಽಧಿ ವಾಚಿ ॥ – (ಋ 10/71/2)

ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿನ ನವರಸದ ಸತ್ವ

ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳ ಸತ್ವ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದರೂ ಶಾಬ್ದಿಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ.

ಶೃಂಗಾರವೀರ ಕರುಣಾದ್ಭುತ ಹಾಸ್ಯ ಭಯಾನಕಾಃ ।
ಶಾಂತೋರೌದ್ರಶ್ಚ ಭೀಭತ್ಸೋ ವಾಚೋ ನವ ರಸಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ॥

ಈ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳು ವಾಣಿ, ಸ್ವರ, ನಾದ ಮತ್ತು ಶಬ್ದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗಿವೆ. ಒಂದು ವಾಣಿಯ ಮುಖಾಂತರ ಆ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರವಾಗಲು ಶಕ್ಯವಿದೆ. ಈ ರಸಗಳಲ್ಲದೇ ಜ್ಞಾನರಸ, ಯೋಗಾನಂದ ರಸ, ಆತ್ಮಶಾಂತಿ ರಸ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದ ರಸ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಂದೂ, ವೇದ ಉಪನಿಷತ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪರಮ ರಸದ ಲೇಶಮಾತ್ರದಿಂದ ಈಗಲೂ ಎಲ್ಲ ಸಂಸಾರದ ಪ್ರಾಣ ಮಾತ್ರರು ಜೀವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಪರಮ ರಸದ ಸ್ವಲ್ಪ ಹನಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರದಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಉಪದೇಶವೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಂದ ಜನಕನಿಗೆ ಒದಗಿತ್ತು.

ಏಷ ಏವ ಪರಮ ಆನಂದಃ ಅನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ
ಮಾತ್ರಾಮುಪಜೀವಂತಿ । ಇತಿ – (ಬೃ.ಉ. 4–3–32)

ಅಖಂಡ ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪ ಆ ದಿವ್ಯ ವಾಣಿಯಿಂದಲೇ ಸಮುದ್ರರೂಪದಿಂದ ತುಂಬಿದ ರಸವು ಝರಿಯಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಅದೇ ರಸದಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಅಕ್ಷರಗಳ ಅವಿರ್ಭಾವವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ವಾಕ್‌ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಆ ನಿರ್ಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವು ಸಗುಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಸತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೆಚ್ಚೇನು? ಆ ವಾಗ್ರಸದಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವವು ಜೀವಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾಣಿಯ ರಸವು.

ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತೀ
ತಸ್ಯಾಃ ಸಮುದ್ರಾ ಅಧಿವಿಕ್ಷರಂತಿ ।
ತೇನ ಜೀವಂತಿ ಪ್ರದಿಶ್ಚತಸ್ರಃ
ತತಃ ಕ್ಷರತ್ಯಕ್ಷರಂ ತದ್ ವಿಶ್ವಮುಪಜೀವತಿ ॥ – (ಋ1/164/42)

ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವನ್ನು ಒಂದು ರಸವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವೂ ರಸರೂಪವಾಗಿದೆ.

ರಸೋ ವೈ ಸಃ ರಸಂ ಹ್ಯೇವಾಯಂ ಲಬ್ಧ್ವಾऽನಂದೀ
ಭವತಿ । ಕೋ ಹ್ಯೇವಾನ್ಯಾತ್‌ಕಃ ಪ್ರಾಣ್ಯಾತ್ ।
ಯದೇಷ ಆಕಾಶ ಆನಂದೋ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಏಷ ಹ್ಯೇವಾನಂದಯಾತಿ । ಇತಿ(ತೈ.ಉ.ಬ್ರ.ವಲ್ಲಿ2–3)

ಸಂಗೀತವನ್ನು ಯೋಗ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದ ರಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ನಿವ್ಯಜಿ (ಎಂದೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗದ) ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ನಿರಂತರ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ಆ ಪರಮ ವಸ್ತುವಿನ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಮಾಡಿದ ತಪಸ್ಯೆಯಿಂದ ಸಂಗೀತದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲಾಗಿ ಆ ಪರಮ ರಸದ ಅನುಭವ ಅವಶ್ಯ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಭೇದ ಮತ್ತು ಉದ್ದೇಶ್ಯವು ಕಾರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ಉದ್ದೇಶ್ಯ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅದಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಫಲ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಿ ಮಾರ್ಗದ ಆರಾಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕ್ಕನುರೂಪ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಪ್ರಲ್ಹಾದನು ಪೂರ್ಣಭಕ್ತಿ ಭಾವದಿಂದ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲ್ಹಾದನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿರುವ ಕಲಾಕಾರನು ಪ್ರಲ್ಹಾದನಂತೆ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅವನ ಉದ್ದೇಶ ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿ ಇರದೇ ಮತ್ತಿನ್ನಾವುದೋ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರನ್ನು ಖುಶಿ ಮಾಡಲೆಂದು ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

ಇಲ್ಲವೇ ಪಾರಿತೋಷಕ "ವಾಹ್ ವಾಹ್" ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗೆಂದು ಅವನು ಪ್ರಲ್ಹಾದನನುಕರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ನಟನ ಭಗವನ್ನಾಮದ ಹಾಡು ನಕಲಿ (ನಾಟಕ)ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಕಲಿ (ಸತ್ಯ)ವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಫಲವೂ ಕೂಡಾ ಅಷ್ಟೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅವನು ಪ್ರಲ್ಹಾದನಂತೆ ಪೂರ್ಣಭಕ್ತಿ ಭಾವದಿಂದ ಕರುಣಾರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಿಜವಾಗಿ ಭಗವಂತನ ನಾಮವನ್ನು ಹಾಡಿದ್ದರೆ ಇವತ್ತೂ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಲ್ಹಾದನಿಗಾದಂತೆ ಇವನಿಗೂ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನರಾದರೆ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಆನಂದವು ಸಿಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

"ರಾಮ ರಾಮ ಸಬ ಕೋ ಊ ಕಹೆತಗಠಾಕೂರ್ ಅರು ಚೋರ್ ।
ಜಿಸ ನಾಮಸೆ ಧ್ರುವ ಪ್ರಲ್ಹಾದ ತರೇ ವಹ ನಾಮಹೈ ಕುಛ ಔರ್ ॥

ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಆ ಪ್ರಲ್ಹಾದನ ಕರುಣಾಜನಕ ಕರೆಯು ರೋದನವಲ್ಲ. ಅದು ಹಾಡು ಅದೇ ಭಾವದಿಂದ ರೋದನವೂ ಗಾಯನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಭಾವವಿರದಿರಲಾಗಿ ಗಾಯನವೇ ರೋದನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೆಲ್ಲ ಮಾತು ಹೊಸದೇನಲ್ಲ. ಇದನ್ನೆಲ್ಲರೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ನಾನು ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ.

ನಾದಬ್ರಹ್ಮರೂಪ ಸರಸ್ವತೀ

ಅನ್ಯಾನ್ಯ ದೇವತೆಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧನುಷ್ಯ ಬಾಣ, ತಲವಾರ ತ್ರಿಶೂಲ, ಮುಂತಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅವೆಲ್ಲ ಆ ಶಕ್ತಿಗಳ ತಾತ್ವಿಕ ಸ್ವರೂಪದ ಬೋಧಕ ಸಂಕೇತಗಳು.

ಸರಸ್ವತಿಯ ನಾಲ್ಕೂ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಪರಾಶಕ್ತಿ ರೂಪ ವಾಣಿಯದೇ ಪ್ರತೀಕ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದಾವೆ. ನಿರ್ಗುಣ ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪಾತೀತ ಪೂರ್ಣ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತು ಎಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ವ್ಯಾಪಕ ಅದರ ವಾಚಕ ಶಕ್ತಿರೂಪವಿದೆ.

ಯಾವದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಠಿತಂ ತಾವತೀ ವಾಕ್ – (ಋ10/114/8)

ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ತದ್ವೈ ವಾಕ್
ಯದ್ವೈವಾಕ್ ತದ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ" – (ಐ.ಆ.1/2/8)

ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಯಾವ ಹೆಸರಿದೆಯೋ ಅದೇ ವಾಣಿಯದೂ ಆಗಿದೆ.

ಸತ್ಯ, ಅಕ್ಷರ, ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿವೆ. ಆ ಪೂರ್ಣಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಿಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ವಾಣಿಯ ಅನುಸ್ವಾರವು. ವಸ್ತುತಃ ಬ್ರಹ್ಮ, ಹೆಸರು

ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಾಮರೂಪಾತೀತ ನಿರ್ಗುಣ ವಸ್ತುವಿಗಾಗಿ ಇದು ಗೌಣವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗುಣಭೂತವಾಗಿದೆ.

ವಾಗ್ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ, ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಪತಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ । – (ಬೃ.ಉ. 1/3/21)

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಾಣಿಯು ಅದರ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ರೂಪವೇ ವಸ್ತು. ಅದು ಪರೋಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ "ಓಂ" ಕೂಡಾ ವಾಣಿಯ ಪ್ರಧಾನ ರೂಪವಿದೆ.

ಋಚೋ ಅಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ (ಋ 1/164/1)

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದು ವಾಣಿಯದೇ ಇದ್ದು ಮತ್ತು ವಾಣಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಅಕ್ಷರ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡರ ಸಮನ್ವಯದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಸ್ಕಮುನಿಯು ಇದೇ ಮಂತ್ರದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವಾಗ

"ಓಮಿತ್ಯೇಷಾ ವಾಗಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ" ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

"ಓಂ" ಇದು ಆ ಪರಾವಾಣಿಯ ನಾದಬ್ರಹ್ಮದ ಅನುಕರಣೆ ಇದೆ.

ಓಮಿತ್ಯೇತದನುಕೃತಿಃ (ತೈ.ಉ.ಶಿ.8)

ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಾತ್ರಾರೂಪದಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ನಾದವಿಹುದೋ ಅದರದೇ ಅನುಕರಣೆಯೇ ಈ ಅಖಂಡ ನಾದರೂಪಿ ಓಂಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆ ನಾದದ ಗುಪ್ತರೂಪಿ ಸ್ವರೂಪವೇ 'ಈಂ' ಅದೇ ಪರಾಶಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು ಕೂಡಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನದೂ ಕೂಡಾ ಅದೇ ಹೆಸರು.

'ಯ ಈಂ ಚಿಕೇತ ಗುಹಾ ಭವಂತಮ್ (ಋ.1)
'ಯ ಈಂ ಚಕಾರ ನ ಸೋ ಅಸ್ಯವೇದ' (ಋ 1/164)

ತ್ರಿಸೋ ಮಾತೃಸ್ತ್ರೀನ್ ಪಿತ್ರೂನ್ ಬಿಭ್ರದೇಕ
ಉರ್ಧ್ವಸ್ತಸ್ಥೌ ನ ಈಂ ಅವಗ್ಲಾಪಯಂತಿ" (ಋ 1/164)

ಹೀಗೆ ನೂರಾರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಈಂ' ಕಾರದ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಈ 'ಈಂ'ಕಾರವನ್ನು ನಾದ-ಬ್ರಹ್ಮ ರೂಪವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಗುಪ್ತಪ್ರಣವವಾದ್ದರಿಂದ ಈವರೆಗೂ ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ.

'ಈಂ ಕಾರಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಈಂ ಕೃತಾಯ ಸ್ವಾಹಾ" (ತೈ ಸಂ. 1/1/16(6)

(ಕೃ.ಯ.ಸಂ. ವೈಶ್ವದೇವಕಾಂಡದದಲ್ಲಿನ ಅಶ್ವಮೇಧದಲ್ಲಿ)

ಹೀಗೆ ಯುಜುರ್ಮಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ "ಈಂ" ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಇದೊಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿಸ್ತಾರವು ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದು ನಾದಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಪ್ತ ತತ್ವವು.

ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಮತ್ತು ತಿಳಿಸಲು ವಾಣಿಯು ಏಕ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ವೇದ ವಾಣಿಯ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದ್ದರಿಂದ "ಮಾ, ಮಾತಾ, ಮಾಯಾ" ಮುಂತಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಆ ಪರಮ ವಸ್ತುವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕಲಿಸಿತು. ಆಗ್ಗೆ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಅದರಂತೆ – ವಾಣಿಯು ವೇದದ ಮುಖದಿಂದ ಆ ವಸ್ತುವಿನ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಅದರ ನಿಜ ವರ್ಣನೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದ ಕಾರಣ ನಿವೃತ್ತವಾಯಿತು. ಅಂದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು ನಿರ್ವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಣಿಯೂ ಮೌನಧಾರಣ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು.

"ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾಸಹ ।
ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ ನ ಬಿಭೇತಿ ಕುತಶ್ಚನ ॥

ಇತಿ – (ತೈ. ಉ.ಬ್ರ.ವಲ್ಲೀ ಅನು 9-1)

ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಆ ಮೌನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ "ಮೌನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಟಿತ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ವಂ ಯುವಾನಮ್" ಇತಿ–

ಮೌನವನ್ನು ಧಾರಣೆಮಾಡಿ ಏನನ್ನೂ ಮಾತಾಡದಿದ್ದರೂ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಿನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹಿಡಿದಿಹಳು. ಆ ವೀಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಂತಿಗಳು ಜ್ಞಾನದ ರೂಪವುಳ್ಳವು ಅಥವಾ ಚೇತನ ರೂಪವುಳ್ಳವು. ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಸ್ವತಃ ಏನನ್ನೂ ಎನ್ನದೆ ಆ ಚೇತನ ತಂತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣ ಶಕ್ತಿಯ ಯೋಗದಿಂದ ಮಿಡಿದಳು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಆ ತಂತಿಗಳನ್ನು ಮಿಡಿಯಲು ಅದರಿಂದ ಒಂದು ನಾದವು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು. ಅದನ್ನು 'ಅಂ' ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಧ್ವನಿಯು ಪೂರ್ಣ ಬಿಂದು ತತ್ವದ ಪ್ರತೀಕ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆ ನಾದದಿಂದ ಯಾವದೋ ಒಂದು ಚೇತನ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಈ ನಾದವು ಹೊರಟಿಹುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಯಿತು. ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿನ ಪ್ರತೀಕದ ಗೂಢಾರ್ಥ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

(1) ತಂತಿಗಳ ನಾದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಳೆಂದು ವಾಣಿಯ ಹೆಸರು "ದೈವೀ ವೀಣಾ" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ವೀಣೆಯಿಂದಲೇ ವಾಣಿಗೆ "ವೀಣಾಪಾಣಿ" ಎಂಬ ಪದವಿ ದೊರಕಿದೆ. ಈ ಪದವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಥವು ಏನೆಂದರೆ. "ಮಾತಾಡದೇ

ತಿಳಿಸುವವಳು" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ತತ್ವವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಲೌಕಿಕ ರಸವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳಲು, ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದ ಆ ರಸದ ಅನುಭವವಾಗುತ್ತದೆ.

(2) ಸರಸ್ವತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾಲೆಯು ಅಕ್ಷರದ್ದಿದೆ. "ಅಕಾರ" ದಿಂದ "ಹಕಾರ" ದ ವರೆಗೆ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳು ರುದ್ರಭಗವಾನನ ಡಮರುವಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದಿವೆ.

"ನೃತ್ತಾವಸಾನೆ ನಟರಾಜರಾಜೋ ననాద ಡಕ್ಕಾಂ ನವ ಪಂಚವಾರಮ್". ರುದ್ರನ ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯದ ನಂತರ ಡಮರುವಿನಿಂದ ಹೊರಟ "ಆ ಇ ಉ ಣ್-ಹ ಲ್" ಮುಂತಾದವುಗಳ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿವೆ. "ಅಕಾರ" ದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ "ಕ್ಷ-ಕಾರ" ದ ವರೆಗಿನ ಅಕ್ಷರ ಮಾಲೆಯಿಂದಲೇ ಜಪ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವಿದೆ

(3) ಸರಸ್ವತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿನ ಪುಸ್ತಕವು ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ಅಕ್ಷರಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಹೊರಟ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥ ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಸ್ತಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ವಾಕ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗದ್ಯರೂಪ ಪದ-ಪಾದ-ಪದ್ಯ ಮುಂತಾದ ಛಂದೋಮಯ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲವೂ ವಾಣಿಯ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವೆ. ಈ ತತ್ವದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕವೀಂದ್ರ ಕಾಲಿದಾಸನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ವಾಗರ್ಥಾವಿವ ಸಂಪೃಕ್ತೌ ವಾಗರ್ಥ ಪ್ರತಿ-ಪತ್ತಯೇ ।
ಜಗತಾಂ ಪಿತರೌ ವಂದೇ ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರೌ ॥

(4) ಸರಸ್ವತಿಯ ನಾಲ್ಕನೇ ಕೈಯು "ಅಭಯ". ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರೂ ಸಾಧನೆಗಳ "ಶಕ್ತಿರೂಪ" ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಜ್ಞಾನರಸ ಸುರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿನ ವೀಣಾ, ಮಾಲಾ, ಪುಸ್ತಕ ಮತ್ತು ಅಭಯಮುದ್ರಾ ಇವುಗಳ ಪ್ರತೀಕಾರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಡಿದಂತಾಯ್ತು.

ಸಂಗೀತದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿ

ಸಂಗೀತವೇ ಸಂಸಾರ, ಪ್ರಪಂಚ, ಮತ್ತು ಪರಮಾರ್ಥ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಈ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಈ ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸುಖ-ಶಾಂತಿಯಿಂದ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಅನೇಕ ಕಾಮನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಮನೆಗಳ ಪೂರ್ತಿಗಾಗಿ ಒಬ್ಬನೇ ಸಮರ್ಥನಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಇಬ್ಬರ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಅವರು ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದ ಸಂಚಾಲಕರೆಂದೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಯೋಗದಿಂದ ದಂಪತಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಅವರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ್ಯವೆಂದರೆ.

"ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಯೋಗದಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಆನಂದ ರಸವೂ ಸಿಕ್ಕು ಸತ್ಸಂತಾನದಿಂದ ಆ ಚಂದ್ರಾರ್ಕ ಬೆಳೆದು ನಾವು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು"

"ಪ್ರಜಾಭಿರಗ್ನೇ ಅಮೃತತ್ವಮಸ್ಯಾಮ್" (ಋ 5/4/10)

ಆನಂದದಿಂದ, ಸುಖಶಾಂತಿಯಿಂದ ಶರೀರ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸಾಗಿಸುವದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಈ ಅಸಾರ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಸುಸಾರ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಉಪಾಸನೆಯು ಏಕಮಾತ್ರ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು. ಪತಿ-ಪತ್ನಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಂಗೀತ ಪ್ರೇಮಿ, ರಸಿಕ, ಮತ್ತು ಸಂಗೀತ ವ್ಯಸನಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವರದು ಆದರ್ಶ ಜೋಡಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

"ಸಮಾನ ವಿದ್ಯಾವ್ಯಸನೇಷು ಸಖ್ಯಮ್" ಈ ವಚನದಂತೆ- ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಸಖಿತ್ವ ಸ್ಥಿರವಾಗುವದು. ಅವರು ಕೂಡಿ ಹಾಡುತ್ತ ಈ ಸಂಸಾರ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ಥಿರ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಯೋಗದಿಂದ ಜನ್ಮಿಸಿದ ಸಂತಾನ ಬೀಜವು ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ನಿರ್ಮಲ ಮತ್ತು ವೀರ್ಯವಾನ್ ಆಗುವದು. ಸಂತಾನಕ್ಕೆ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಸಂಗೀತದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಕೊಟ್ಟದ್ದಾದರೆ ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ಎಷ್ಟೋ ಪೀಳಿಗೆಯ ತನಕ ಇದ್ದು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅಪೂರ್ವ ಅಲೌಕಿಕ ಸಂಗೀತದ ಒಂದು ವಂಶವೃಕ್ಷ ತಯಾರಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಲಕನ ಜನ್ಮವಾದೊಡನೆ ಮಹೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಜಾತಕರ್ಮಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿನ ಎಡಕಿವಿಯಲ್ಲಿ "ವಾಕ್, ವಾಕ್, ವಾಕ್" ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಧಾನವಿದೆ ಮತ್ತು ಮೊಸರು, ಮಧು, ತುಪ್ಪ ಕೂಡಿಸಿ ಬಂಗಾರದಿಂದ ತೇಯ್ದು ಕುಡಿಸುವ ವಿಧಾನವೂ ಇದೆ. "ಅಥಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಕರ್ಣಮಭಿನಿಧಾಯ" 'ವಾಗ್ ವಾಗ್ ವಾಗ್' ಇತಿ "ತ್ರಿಃ" ಅಥ ದಧಿಮಧು ಘೃತಂ ಸಂನೀಯ ಅಂತರ್ಹಿತೇನ ಜಾತರೂಪೇಣ ಪ್ರಾಶಯತಿ" (ಬೃ.ಉ.6/4/25). ಇದೆಲ್ಲವೂ ಬಾಲಕನ ವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯ, ವೀರ್ಯವತ್ತಾ ತೇಜಸ್ವಿ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ರಸದ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಲೆಂದಿದೆ. ಈ ಮೊದಲ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸಂಗೀತದೊಂದಿಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದೇ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮುಂದೆ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮಿ ರಸಿಕನಾಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಜಾತಕರ್ಮ ಸಂಸ್ಕಾರದ ನಂತರ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸ್ತನ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವಿದೆ.

"ಅಥೈನಂ ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರದಾಯ ಸ್ತನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ"।

ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನ: ಶಶಯೋ ಯೋ ಮಯಾ ಭೂರ್ಯೇನ ವಿಶ್ವಾ ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾರ್ಯಾಣಿ। ಯೋ ರತ್ನಧಾ ವಸುವಿದ್ ಯಃ ಸುದತ್ರಃ ಸರಸ್ವತಿ- ತಮಿಹ ಧಾತವೇಕಃ ॥

ಇತಿ– (ಋ 1/164/) ಅಂದರೆ, ಹೇ ಸರಸ್ವತಿ–ಸರ್ವರಸಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಿರುವ ನಿನ್ನ ಸ್ತನವು ಪರಮಸುಖ ಕೊಡುವಂಥದು ಇರುತ್ತದೆ. ನೀನು ಯಾವಸ್ತನದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತೀಯೋ ಆ ಸ್ತನವು ರಮಣೀಯ, ವರಣೀಯವಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಚೇತನ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಐಶ್ವರ್ಯ ಮತ್ತು ಸತ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದ ಪರಮ ರಸದಿಂದ ಪೂರ್ಣ ತುಂಬಿಧ ಸ್ತನವನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಕುಡಿಸಲೋಸುವ ನೀನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವಿ.:

ಈ ಪ್ರಥಮ ಸ್ತನಪಾನದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ವರ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾಯನುವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರೆ ಆ ಸ್ತನಪಾನವು ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಜೀವನ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಜ್ಞಾನ ಸಂಜೀವನ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸತ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಚೇತರಿಸುವದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ತರಹದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿ ಯಾರೂ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರಯೋಗ ಕೇವಲ ಪುಸ್ತಕ ಅಥವಾ ಲೇಖನಗಳಿಂದ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರದ ಪ್ರಸಾದವು ಅಲೌಕಿಕವಾದದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಲಕನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವನನ್ನು ರಮಿಸಲೆಂದು ಕೆಲವು ಸಿಹಿ ತಿಂಡಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದಲೂ ಅವನು ಸುಮ್ಮನಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವನ ತಾಯಿ ಕೆಲವು ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ್ಗೆ ಅವನು ಸುಮ್ಮನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ತಾಯಿಯು ಹಾಡಲು ಬರದಿದ್ದವಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವಳು ಬೈದು, ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಬಾಲಕನನ್ನು ಹೊಡೆಯಹತ್ತುತ್ತಾಳೆ. ಅದರಿಂದ ಅವನು ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಳಹತ್ತುತ್ತಾನೆ. ಅವನೊಡನೆ ತಾಯಿ – ತಂದೆಯರೂ ಅಳುತ್ತ ಕೂಡ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಅಳುವವನನ್ನು ಶಾಂತ ಮಾಡಲು ಸಂಗೀತವೂ ಏಕಮಾತ್ರ ಸಂಜೀವನಿ ಮಾತ್ರೆ (ಔಷಧ) ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪತಿಯು ಎಂದಾದರೂ ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅತ್ತಿತ್ತ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಸಂಗೀತದ ಶಾಂತಿಮಯ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮಮಯ ಶಸ್ತ್ರವಾದರೆ ಮಧುರ ವಚನಗಳಿಂದ, ಸಾಮದಿಂದ, ಸೌಮ್ಯಸ್ವರದಿಂದ, ಸಾವಧಾನ ಮನದಿಂದ ಪತಿಯನ್ನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲಾ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ರಮಿಸಬಹುದು. ಸಂಗೀತದ ಸಾಧನೆ ಇತಲು ದಂಪತಿಗಳ ಹೃದಯ ಒಂದುಗೂಡುತ್ತದೆ. ಅವರ ಹೃದಯದ ಎಲ್ಲ ಇಚ್ಛೆಗಳು ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ. ನಿಷ್ಕಾಮ ನಿವ್ಯಾಜಿ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಅವರು ಪೂರ್ಣರಾಗುವರು. ಅವರಿಗೆ ಈ ಅಸಾರ ಸಂಸಾರವು ಸುಸಾರವಾಗುವದು. ಪ್ರಪಂಚ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಆತ್ಮಸಾತ್ ಮಾಡಲು ಸಂಗೀತವು ರಾಮಬಾಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ತರಹದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಈ ಸಂಗೀತ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಧನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇದರಲ್ಲಿದೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಇರಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಕಲೆಯು ಸಾಧಕನ ಹತ್ತಿರವೇ ಇರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟರೆ ಅದು ಸಜೀವವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತುಕಾರಾಮ ಸಂತ ವಚನದಂತೆ:" ತುಕಾಮ್ಹಣೇ ಪದವೀ ಜ್ಯಾಚೀ – ತ್ಯಾಲಾ" ಎಂದರೆ "ಯಾರ ಪದವಿಯೋ ಅವರದೇ ಅದು"

ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯ ವಿಶೇಷ ರಹಸ್ಯದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದೆಂದರೆ ಸಂಗೀತವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸಾರೂಪದಿಂದಲೂ ಬಳಸಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಮಹಾ ಕಠಿಣ ರೋಗಗಳೂ ಶಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬೇಕಿದ್ದರೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿ ಅನುಭವ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದೇ "ಪರಮಾರ್ಥ" ವೂ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಮ ಪುರುಷಾರ್ಥವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷ ಅಂತಿಮವಾದುದು. ಆ ಮೋಕ್ಷವ್ಯಾವುದು?

ವಿಷಯ, ಬಂಧನ, ಪ್ರಮಾದ, ವ್ಯಸನ, ಮೋಹ, ಮದ, ಅಹಂಕಾರ, ಮೃತ್ಯು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಆತ್ಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವದೇ ಮೋಕ್ಷವು ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿದ್ಯಾ, ಪರಾವಿದ್ಯಾ, ರಸವಿದ್ಯಾ, ಆನಂದ ವಿದ್ಯಾ, ಅಕ್ಷರ ವಿದ್ಯಾ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವೇದ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷದ್ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಗುರಿ ಒಂದೇ ಇದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮ, ಉಪಾಸನಾ, ಭಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ ಯಜ್ಞ, ಯೋಗ, ತಪಶ್ಚರ್ಯಾ, ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಾಧನೆಗಳ ವಿಧಾನವಿದೆ. ಸಂಗೀತವೇ ಈ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತಮವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಿಮ ಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷಸಿಗಲು ಸಂಗೀತದಿಂದ ಸುಲಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಸ್ವರೂಪವು

ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ವರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವಿಧಾನ ಗುರುವಿನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಕೇಳಿ, ಅವರನ್ನನುಕರಿಸಿಯೇ ಕಲಿಯಬೇಕು. ಕೇವಲ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆಯೇ ಗಾಯನದಲ್ಲಿಯ – ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರಗಳ ಉಚ್ಚಾರಗಳನ್ನು ಪುಸ್ತಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದ ಪಾಠವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಗಾಯನವೇ ಆಗಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರದ ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಿಯೇ ಕಲಿಯ ಬಹುದು, ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮಧ್ಯಾನ್ಹ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲ ಮೂರೂ ಸವನದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಗಾನದ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಪಶು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸ್ವರಗಳ ಅನುಕರಣೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದು ಗತಿಯಿಲ್ಲ.

ಈ ಮಾತನ್ನು ವೇದಾಂಗ – ಶಿಕ್ಷಾದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಾತಃ ಪಠೇನ್ನಿತ್ಯಮುರಃ ಸ್ಥಿತೇನ ಸ್ವರೇಣ ಶಾರ್ದೂಲ ರುತೋಪಮೇನ। ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಕಂಠಗತೇನ ಚೈವ ಚಕ್ರಾಹ್ವಸಂಕೂಜಿತ ಸನ್ನಿಭೇನ ॥ ತಾರಂ ತು ವಿದ್ಯಾತ್ ಸವನಂ. ತೃತೀಯಂ ಶಿರೋಗತಂ ತಚ್ಚ ಸದಾ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಮ್ । ಮಯೂರ ಹಂಸಾನ್ಯಭೃತಸ್ವರಾಣಾಂ ತುಲ್ಯೇನ ನಾದೇನ ಶಿರ: ಸ್ಥಿತೇನ" ಇತಿ– (ಪಾಣಿನಿ ಶಿಕ್ಷಾ)

ಅಂದರೆ ಪ್ರಾತಃ ಸವನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹನ ಸ್ವರ, ಮಧ್ಯಾನ್ಹ ಸವನದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವಾಕನ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ಸಾಯಂ ಸವನದಲ್ಲಿ ಮಯೂರ ಹಂಸಗಳ ಸ್ವರಗಳನುಕರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಪ್ರ – ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ತಾರ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಅನುಕರಣೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಷಡ್ಜಾದಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವದಲ್ಲಿಯೂ ಪಶು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಅನುಕರಣೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಷಡ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾಯನದ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಹಾಡುವ ವಿಧಾನವಿದೆ.

"ತಸ್ಮಾತ್ ಋಚಿ – ಅಧ್ಯೂಢಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ–" (ಛಾಂ.ಉ.1–6–1)

ಈ ಸಾಮ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿವೆ. "ಲೋಕೇಷು ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮ ಉಪಾಸೀತ" ।

1) ಹಿಂಕಾರ 2) ಪ್ರಸ್ತಾವ 3) ಆದಿ 4) ಉದ್ಗೀಥ 5) ಪ್ರತಿಹಾರ 6) ಉಪದ್ರವ 7) ನಿಧನ. ಇವು ಏಳು, ಭೇದಗಳು ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿವೆ.

1) ಗಾಯತ್ರ 2) ರಥಂತರ 3) ವಾಮದೇವ್ಯ 4) ಬೃಹತ್ 5) ವೈರೂಪ 6) ವೈರಾಜ 7) ಶಾಕ್ವರ 8) ರೈವತ 9) ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೀಯ ಮತ್ತು 10) ರಾಜನ, ಹೀಗೆ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಹತ್ತು ಪ್ರಕಾರದ ಸಾಮವು ಇನ್ನೊಂದಿದೆ.

"ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣ:"
"ರಥಂತರಂ ಸಾಮಭಿಃ ಪಾತ್ವಸ್ಮಾನ್"
"ಬೃಹತ್ ಸಾಮಕ್ಷತ್ರ ಭೃದ್ ವೃದ್ಧವೀಯಮ್"

ಮುಂತಾದ ಋಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗಾಯನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮುಂತಾದವುಗಳ . ವಿನಿಯೋಗದಲ್ಲಿ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಸ್ವರ ಸಹಿತ ಮಾಡುವದೇ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿದೆ. ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನದ ವಿಧಾನವಿದೆ. ಅದರ ಋತ್ವಿಜರೂ ಬೇರೆಯಿದ್ದಾರೆ. ಉದ್ಗಾತಾ, ಪ್ರಸ್ತೋತಾ, ಪ್ರತಿಹರ್ತಾ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ಸಾಮವೇದದ ಋತ್ವಿಜರು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾದಿ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಥ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳ ವಿಧಾನವಿದೆ.

"ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸೀತ" (ಛಾಂ. ಉ)
"ಓಮಿತಿ- ಸಾಮಾನಿ ಗಾಯಂತಿ" (ತೈ.ಉ.ಶಿ.)

ಭಕ್ತಿ-ಮಾರ್ಗದ ಭಜನೆ, ಸ್ತೋತ್ರ, ನಾಮಸ್ಮರಣೆ, ಜಪ, ಗೀತ, ನೃತ್ಯ ಮುಂತಾದೆಲ್ಲ ಸಾಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮರದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯೋಗ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಣವ ಜಪ, ನಾದಾನುಸಂಧಾನ, ಶ್ವಾಸೋಛ್ವಾಸದಲ್ಲಿನ "ಹಂ ಸ:" ಮಂತ್ರಾಕ್ಷರದ ಅನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ಶಿರ (ತಲೆ)ದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣ ಒಂದು ವಿಚಿತ್ರ, ವಿಲಕ್ಷಣ ನಾದ, ಬಾರಿಸಲಾರದೇ ತನ್ನ ತಾನೇ ಬಾರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹೆಸರು "ಅನಾಹತ ನಾದ"

ಘನಗರ್ಜಿತಮಿವ ಯಚ್ಛ್ರುತಮಭಿತಃ ಮೂರ್ಧನ್ಯನುಹತ ಮಿಹಗತ ಮಂತಃ। ಘಟಯತಿ ಗೀತಮಿವೈವ ಹಿ ಚೇತಃ ಪರಮಿದಮನುಜಾನೀ ಹಿ ಸುಚೇತ:" ಅದು ಒಳಗಿನ ನಾದವಾದದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಒಳಗಿನ ಸೂಕ್ಷ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೇ ಕೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗಾಯನರೂಪಿವಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿವ್ಯ ರಸವಿದೆ. ಶಿರ(ತಲೆ) ದೊಳಗೆ, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿನ ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಯುವ ಅಮೃತರಸವ್ಯಾವುದೋ, ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಸೋಮರಸವೆಂದಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಆ ಅಮೃತ ರಸದ ಯೋಗದಿಂದಲೂ ಒಂದು ರಸತತ್ವ ಉದಯವಾಗುತ್ತದೆ.

**"ಓಷ್ಠಾ ಪಿಧಾನಾ ನಕುಲಿ ದಂತೈಃ ಪರಿವೃತಾ ಪವಿಃ।
ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾಚ ಈಶಾನಾ ಚಾರು ಮಾಮಿಹ ವಾದಯೇದಿತಿ -ವಾಗ್ರಸಃ॥. (ಐ. ಆ).**

ಮೂಲಾಧಾರದಿಂದ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸ್ಫುರಣಗೊಳ್ಳುವ ಪರಾವಾಣಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಅಹಂ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ಯೋಗದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು **"ಅಹಂ ಗ್ರಹೋಪಾಸನಾ"** ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ **"ಅಹಂ"** ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿ ಹಕಾರಾಂತ (ಅ' ದಿಂದ 'ಹ' ದವರೆಗೆ) ಎಲ್ಲವೂ ವಾಣಿಯ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಅಕ್ಷರಗಳ ಮೂಲ ಬೀಜರೂಪ ಪೂರ್ಣಬಿಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಆತ್ಮ ಗಾಯನವೂ ಹೌದು. ಹೃದಯದ ಮಧ್ಯಮವಾಣಿಯ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ಗಾಯನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿ ಲಯಯೋಗ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಅಂತರ್ಮುಖವಾಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಆ ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯಮವಾಣಿಗೆ "ಮಧ್ಯಮಾ" ಎಂದಿದ್ದೇಕೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಾವಾಣಿಯ ಧಾಟಿಯಿಂದ ಅದು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣರೂಪದಿಂದ ಹೊರಡುವ ವೈಖರಿ - ವಾಣಿಗಿಂತ "ಮಧ್ಯಮಾ" ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದೆ. ಈ ತರಹದಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ದಶೆಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದರ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾನಸಿಕ ಆಭ್ಯಂತರ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಾ

ವಾಣಿಯ ಅವಲಂಬನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಸರಸಿಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣತ್ವಕ್ಕೆ ತಲುಪಿದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ಈ ಮಾಧ್ಯಮಾವಾಣಿಯ ಗಾಯನದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯನಾಗಲು ಸಾಧ್ಯ. ಅವನು ವೈಖರಿ ವಾಣಿಯಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಷಡ್ಜಾದಿ ಏಳೂ ಸ್ವರಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಹಾಡುವವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಇನ್ನುಳಿದವರೂ ಕೇಳಬಹುದು.

ವಾಣಿ, ಮನ, ಪ್ರಾಣ, ಶ್ರೋತ್ರ, ನೇತ್ರ ಈ ಐದೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಸಂಗೀತ ದೇವತೆಯ ಉಪಾಸನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕ ಸ್ವರದ ಜ್ಞಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಣಿಯನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ, ಮನದಿಂದ ಅದರ ಅನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಪ್ರಾಣದ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಚ್ಚಾರಮಾಡಿ, ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ, ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಧಾನ ನೇತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿ ರೂಪದಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಈ ಯೋಗದ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪವಿದೆ.

ಈ ಯೋಗದಿಂದ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಸಾಧನೆ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಆ ಸಂಗೀತ ದೇವತಾ ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಆ ಗಾಯಕನ ಅಂತರಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತು ಆನಂದ ರಸದ ಅನುಭವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರಜ್ಞಾನ, ಜಾಗೃತಿ, ಅಪ್ರಮಾದ, ಆಂತರ್ಯಸ್ಫೂರ್ತಿ, ಕಂಠದ ಸುಸ್ವರ ನಾದ, ನಾಲಿಗೆಯ ಶುದ್ಧಿ, ಸ್ವರ ಮಾತ್ರೆಗಳ ಉಚ್ಚಾರದಲ್ಲಿ ಚಪಲತೆ, ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳ ಸ್ಥಿರತೆ, ಆಕುಂಚನ ಮತ್ತು ಪ್ರಸರಣ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ದೃಢತಾ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿ ವಾಣಿಯ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಧೈರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ ಈ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಗಗಳಾಗಿವೆ.

ಮಾಧುರ್ಯಮಕ್ಷರವ್ಯಕ್ತಿಃ ಪದಚ್ಛೇದಸ್ತು ಸುಸ್ವರಃ ।
ಧೈರ್ಯಂ ಲಯಸಮರ್ಥಂ ಚ ಷಡೇತೆ – ಪಾಠಕಾ ಗುಣಾಃ ॥ – ಪಾ.ಶಿ.

ಗೀತೀ – ಶೀಘ್ರೀ ಶಿರಃ ಕಂಪೀ ತಥಾ ಲಿಖಿತ ಪಾಠಕಃ ।
ಅನರ್ಥಜ್ಞೋಽಲ್ಪ ಕಂಠಶ್ಚ ಷಡೇತೇ ಪಾಠಕಾಧಮಾಃ ॥ – ಪಾ.ಶಿ.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿಋಷಿಯು ಪಾಠಕರ ಗುಣ ಮತ್ತು ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತವೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಧಾನ ಸಾಧನವಿದೆ. ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಫಲವೂ ಆಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಶಬ್ದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಪೂರ್ಣ ಅನುಭವವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ವಸ್ತು ಜ್ಞಾನದ ಯೋಗದಿಂದ ಉದ್ಗೀಥ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ

ಉಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮ ನಿಷ್ಠೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಂತೆ ಈ ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯೆಯು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಲೌಕಿಕ ವಿದ್ಯೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೊರಗಿನ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಅಥವಾ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ನಮ್ಮದೇ ಅಂತರಾತ್ಮಾ ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಪ್ರಾಣ ಮುಂತಾದವುಗಳಾದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಾಧನೆಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಾಧನೆಯು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಯಜ್ಞವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನು ಆಂತರ್ಯ ವಿದ್ವದ್ ಯಜ್ಞವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಐವರು ಋತ್ವಿಜರಿದ್ದಾರೆ ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ, ಮನ, ಶ್ರೋತ್ರ ಮತ್ತು ನೇತ್ರ.

"ತಸ್ಯೈವಂ ವಿದುಷೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಯಜಮಾನಃ ಶ್ರದ್ಧಾಪತ್ನೀ - ದಕ್ಷಿಣಾವಾಗ್ ಹೋತಾ, ಪ್ರಾಣ ಉದ್ಗಾತಾ, ಚಕ್ಷುರಧ್ವರ್ಯುಃ, ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಶ್ರೋತ್ರ-ಮಗ್ನೀದ್ಯಾವದ್ಧ್ರಿಯತೇ (ಆಗ್ನೀಧ್ರಃ) ಸಾ ದೀಕ್ಷಾ" (ನಾ.ಉ.).

ಸಾಧನಾ ಅವಸ್ಥೆಯ ಫಲಸ್ವರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವಾದ ನಂತರವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠನಿಗೆ ಸಂಗೀತವು ಸಮರಸದ ಪೂರ್ಣ ಅನುಭವರೂಪದ ಫಲವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠ ಪುರುಷನು ಏನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಏನೆನ್ನುತ್ತಾನೆ, ತನ್ನ ಜೀವನ ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬೆಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಇಂತಿದೆ. ಜ್ಞಾನಿ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾದಬ್ರಹ್ಮದ "ಧುನ"ದಲ್ಲಿ ಒಳಹೊರಗಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮರೆತು ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲಾ ತನ್ನ ತನ್ನನ್ನೇ ಮರೆತು ಆತ್ಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾದ ಆಲಸ್ಯ ಮುಂತಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ವಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನಮಯ ಶರೀರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ದೂರಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಮಯ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಆಂತರ್ಯ ಮನೋಭೂಮಿಕೆಯ ಕಾಮನಾ-ಭಾವನಾ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಮೇಲೇರಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. "ನಾನು ಇಂಥವನು" ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿಯ ವಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತು ವೈಶಯಿಕ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಒಳಗಿನ ಆಳದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ವಿಷಯಾನಂದದ ರಸದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕೇವಲ ಆತ್ಮಾನಂದ ರಸದ ಅನುಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಆಪ್ತನಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಊರ್ಮಿಗಳ ಪರಿವರ್ತನಶೀಲ ತರಂಗಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ, ಅಂತರಾತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮರ ಯೋಗದಿಂದ "ಜೀವ ಜಗತ್ ಈಶ್ವರ" ರ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತಲಪುತ್ತಾನೆ. "ಜ್ಞಾನ, ಭಾವನಾ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾ"ಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಯೋಗದಿಂದ ಸಮರಸದ ಅನುಭವವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತ ಆ ಸಮರಸದಲ್ಲಿ ಲೀನನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಪರಮಾನಂದ ರಸದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೀನನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಮಾತನ್ನು ತೈ.ಉ.ನ. ಭೃಗುವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಏತತ್ ಸಾ ಮಗಾಯನ್ನಾಸ್ತೇ ।
ಹಾ। ಉ। ಹಾ। ಉ। ಹಾ। ಉ
ಅಹಮನ್ನಮಹಮನ್ನಮಹಮನ್ನಂ।
ಅಹಮನ್ನಾದೋಽಹ ಮನ್ನಾದೋಽಹಮನ್ನಾದಃ ।
ಅಹಗ್ಂ ಶ್ಲೋಕಕೃದಹಗ್ಂ ಶ್ಲೋಕಕೃದಹಗ್ಂ ಶ್ಲೋಕಕೃತ್ ।
ಅಹಮಸ್ಮಿಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಾಸ್ಯ । ಪೂರ್ವಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ಅಮೃತಸ್ಯನಾಭಾಯಿ । ಯೋ ಮಾದದಾತಿ ಸ ಇ ದೇವ
ಮಾ ವಾಃ । ಅಹಮನ್ನಮನ್ನಮದಂತಮಾದ್ಮಿ ।
ಅಹಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಭ್ಯಭವಾಂ । ಸುವರ್ನಜ್ಯೋತೀಃ । (ತೈ.ಉ.ಭೃ.18)

ಅಂದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠ ಪುರುಷನು ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಗಾನದ ರೂಪರೇಖೆಯನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಾನು ಭೋಗ್ಯ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವಾಗಿದ್ದೇನೆ. ತಿನ್ನುವ ಭೋಕ್ತಾನೂ ನಾನೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಈ ಸಾಮಗಾನದ ಕರ್ತಾ ಮತ್ತು ಸಾಕ್ಷಿಯೂ ನಾನೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲಾ ಆ ಪರಮ ಸತ್ಯ ವಸ್ತುವಿನ ಮೊದಲು ಅವಿರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೂ ನಾನೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಅಮೃತರಸದಿಂದ ನಾಭೀರೂಪ ಮೂಲ ಸ್ಥಾನವೂ ನಾನಿದ್ದೇನೆ. ಯಾರಿಂತು ನನಗೆ ಸಮರಸದ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಇತ್ತಿದ್ದಾರೋ ಅವರೇ ಹೀಗೆ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

"ನಾನು ಭೋಕ್ತರೂಪ ಅನ್ನ ನಿದ್ದೇನೆ. ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಭೋಕ್ತಾನನ್ನೂ ನಾನು ತಿಂದುಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಸ್ವತಃ ಅಭೋಕ್ತಾ ಇದ್ದ ಕಾರಣ ಭೋಕ್ತರೂಪೀ ಜೀವನವನ್ನು ಮತ್ತು ಜೀವಭಾವವನ್ನು ನೀಗಲು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ.

ನಾನು ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಿರುವ ಸುವರ್ಣ ಜ್ಯೋತಿಯಂತೆ (ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ವಃ ಇವ) ಇದ್ದೇನೆ. ಅದು ಸಮರಸದ ಗಾಯನದ ಪರಾಕಾಷ್ಠಾ ಇದೆ. ಹಾಡುವವನು, ಹಾಡುವ ವಸ್ತು, ಮತ್ತು ಹಾಡು ಈ ಮೂರು ಒಂದೇ ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

"ನಾನು ಹಾಡುತ್ತೇನೆ ಇದು ನನ್ನ ಗಾಯನ, ಇದು ಈ ಗಾಯನದ ವಿಷಯವು ಅಂದರೆ ನಾನಿವನಿಗಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂಬುದರ ಭಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಪೂರ್ಣಗಾಯನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಂಗೀತ, ವಿದ್ಯೆಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠಾ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ಪೂರ್ಣತೆ. ಇದರ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಮತ್ತೊಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ನ ಪರಃ ಸಾಮ್ನೋವಿದುಃ – (ಋ2)

ನಾದರೂಪ

ಹಿಂದಿ ಮೂಲ

संगीत विद्या

ब्रह्मर्षि श्री दैवरातजी

मङ्गलमन्त्र

ॐ गायन्ति त्वा गायत्रिणोऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्वंशमिव येमिरे ॥

(ऋक् १।१०।१) मधुश्छन्दाः

॥ मङ्गलपद्यम् ॥

श्रीमद्भारतमातृभूमिविजयस्वातन्त्र्यसन्धायिनी
श्रीशात्मामृतसद्रसस्वरकलास्वानन्दसन्दोहिनी ।
वीणा-पुस्तक-मालिका ऽभयकरा सौभाग्यदा भास्वती
श्रीसङ्गीतकलासुधावितरणात् सम्राजते भारती ॥

आप लोग जानते ही हैं कि संगीत कला इस जगत् में अन्यान्य सभी कलाओं से ऊंची है और सबसे पहला स्थान भी रखती है अर्थात् अपने ही प्रभाव से सबकी अग्रगण्य बनी हुई है; सामरस की वह देवता मानी गई है, इसलिये सभी प्रकार की सभाओं में, विवाह आदि शुभ महोत्सवों के अवसर पर मंगलरूप से सबसे पहले संगीतदेवता की ही उपासना की जाती है। यह योगविद्या, ब्रह्मविद्या और देवविद्या की तरह अलौकिक, दिव्य-सत्व से पूर्ण एक महाविद्या

ही है, ऐसा कहने में कुछ अतिशयोक्ति नहीं होगी। वेद ही इस संगीतविद्या का मूलस्थान माना गया है, उसमें भी सामवेद, जो कि स्वर और रस–प्रधान है; क्योंकि बिना स्वर के वेद में एक भी मंत्र नहीं पाया जाता, प्रत्येक शब्द में और अक्षर में स्वर है।

पूर्ण बिन्दु ही सभी स्वरों और अक्षरों का मूलबीज है, जिसे अनुस्वार कहते हैं। मुख बन्द करके केवल नासिका द्वार से ही उस अनुस्वार का उच्चार हो सकता है। नासिका द्वार का वह अनुस्वार एक ही वर्ण है जिसे भाषा में 'सुर' कहते हैं और उस अनुस्वार का द्वार एकमात्र नासिका ही है। इसी से संगीत में सबसे पहले सुर ही लिया जाता है। इसी पूर्ण बिन्दु से सभी अक्षरों का आविर्भाव हुआ है। उन अक्षरों में अकार ही पहला है जो कि सभी वर्णों में मौजूद है। उसका स्थान कण्ठ है, 'अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः'। अतः संगीत के लिये कण्ठ ही प्रधान इन्द्रिय है। यह कण्ठ शुद्ध और सुस्वर होने से ही संगीत कला की शोभा है।

सभी वर्णों के उच्चारण के लिये आठ स्थान माने गये हैं। यथा:—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरःकण्ठःशिरस्तथा।
जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च॥ (वेदाङ्ग शिक्षा)

स्वर ही इन सभी अक्षरों का मूल है जो कि 'नादब्रह्म' माना गया है। उस नाद का मूलबीज 'पूर्णबिन्दु' है। उस पूर्णबिन्दु की 'माता' ही कला है जो कि 'अमात्रा' मानी गई है। जैसे पूर्णबिन्दु की मात्रा नहीं हो सकती, उसी तरह कला की भी मात्रा नहीं होती। वह कला ही सबको नाप सकती है, उस कला को कोई नहीं नाप सकता।

इन 'नादबिन्दु कलाओं' से अतीत ही परब्रह्म है, उसी की वाचक शक्ति परावाणी है। उस वाणी का मूल स्वरूप ही अव्यक्त शब्द है। 'णद् अव्यक्ते शब्दे' यह अव्यक्त अत्यन्त सूक्ष्मनाद ही वीणा का मूलतत्व है जो कि आकाश में सदा गुप्तरूप से सर्वत्र व्याप्त है। वह विद्युत्शक्ति के अर्थात् तेज के योग से व्यक्त होता है। उस एक ही नाद में तीन तत्त्व हैं--स्वर, रस और प्रकाश। वस्तुतः यह चेतनाशक्ति का ही सत्त्व है। वह वाणी ही 'अनुष्टुप्' मानी गई है। ''आत्मानं अनुस्तौतीति अनुष्टुप्'' ठीक यही अनुस्वार का भी स्वरूप है। ''आत्मानं अनुस्वरतीति अनुस्वारः'' इसी को 'अनुज्ञाक्षर' भी मानते हैं। वह वाणी की सांकेतिक संज्ञा है, वाचक संज्ञा नहीं।

वह अव्यक्त नाद जैसे आकाश में गुप्तरूप से व्याप्त है, उसी प्रकार प्राणियों के शरीर में, शिरोदेश (सिर) में भी व्याप्त है। वह 'अनाहत' नाद माना गया है, वह बिना बजाये बजने वाला नाद है। उसका सम्बन्ध spinal-chord अर्थात् कुण्डलिनी तथा dynamic यानी गतिशील नाड़ी सुषुम्णा के साथ है, क्योंकि वही दैवीवीणा मानी गई है।

यह संगीत छन्द से बद्ध है। संगीत का स्वर छन्द से छिपा रहता है, छन्द ही उसका आच्छादन (ढकना) है। स्वर की रक्षा के लिये कवच की तरह छन्द ही स्वतःसिद्ध है। 'यदच्छादयत् तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्'' इस बारे में एक रूपक कथा उपनिषद् में सुनाई गई है।

देव और असुरों के युद्ध में मृत्यु के भय से देव छिप जाते थे। असुरों ने अनेक बार उन्हें ढूंढ लिया। बाद में वे ऋक्, यजु, साम इन वेदों के अन्दर छिप गये, किन्तु वहां भी वे पकड़े गये। अन्त में वेदमन्त्रों के स्वर में प्रवेश करके वहां अत्यन्त गुप्त भाव से छिप गये। तब उनको असुर ढूंढ नहीं सके अर्थात् उस छन्द के स्वर से ही देवों की रक्षा हो गई। वेदों की भी रक्षा छन्दों से होती है। छन्दों का रक्षा स्वर से ही हो सकती है। वह स्वर छन्द में छिपा हुआ एक गुप्त रस है, वह अमृतरस ही है। यह बात सामवेद के छान्दोग्य उपनिषद् में एक कहानी की तरह रूपक से सुनाई गई है। यथा:

"देवा वै मृत्योर्बिभ्यतस्त्रयीं विद्यां प्राविशन्, ते छन्दोभिरच्छादयन्, यदेभिराच्छादयन् तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्"। (छां. उ. १।४।१-४) वही ॐकार रूपी नाद नादब्रह्म माना गया है, जिस नाद की उपासना से देवों ने भी अमृतत्व को प्राप्त किया और अभय बन गये।

वह छन्द अनेक प्रकार का है—उसमें गायत्री छन्द हो पहला है। वेदाङ्ग छन्दःसूत्र के दर्शनकार पिङ्गल मुनि का प्रतिज्ञासूत्र है। "छन्दो गायत्री दैव्येकम्" अर्थात् वह छन्द सबसे पहली गायत्री है। एक अक्षर से ही शुरू होती है। एक अक्षर का छन्द 'दैवी गायत्री' मानी गई है। नारायण उपनिषद् में स्पष्ट कहा गया है "ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम्, सायुज्यं विनियोगम्"। ॐ यह एकाक्षर रूप प्रत्यक्ष परब्रह्म है। इसकी देवता अग्नि है, परब्रह्म ही इसका द्रष्टा ऋषि है, गायत्री ही छन्द है, परमात्मा ही इसका सरूप

है अर्थात् परमात्मा का रूप ही इस अक्षर का स्वरूप है, उस परब्रह्म वस्तु के साथ सायुज्य के लिये अर्थात् उसमें मिल जाने के लिये इस प्रणव अक्षर का विनियोग किया जाता है, उद्गीथ आदि गुण से उपासना की जाती है।

"ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत"। (छां. उ. १।४।१.) इसी भाव से ऋग्वेद में गाने का उपदेश किया गया है। "गायन्ति त्वा गायत्रिणः" अर्थात् "हे शतक्रतो इन्द्र! गायत्री छन्दवाले तुझको गाते हैं और इतर ऋङ्मंत्र वाले लोग उन ऋचाओं से तेरा अर्चन करते हैं, इस प्रकार गायन और अर्चन रूप साधन से प्रत्यक्ष ब्रह्मरूप वेदमन्त्रों को पढ़ने वाले ब्राह्मण लोग तुझको भण्डे की तरह सबसे ऊंचा मानते हैं।" इसीलिये वेद में उस इन्द्र के लिये साम गाने का उपदेश किया गया है। "इन्द्राय साम गायत" जो इन्द्र ज्ञानी और महान् है, जिसने गाने के लिये ही सस्वर वेदमन्त्रों का आविष्कार किया है और जो उनका तत्त्ववेत्ता भी है, उस इन्द्र के लिये 'बृहत् साम' अर्थात् बड़ा व्यापक पूजनीय गीत गाने का विधान दिया गया है।

इस सामगान का अर्थ बहुत ही विचित्र है, अन्यान्य सभी वस्तुओं तथा विषयों से विलक्षण है, अत्यन्त गूढ़ भी है। ऋङ्मंत्रों में जो स्वर है, उसका गायन हो सामगान है। सामवेद के सभी मन्त्र मूलतः ऋग्वेद के ही हैं। उसमें उदात्त, अनुदात्त और स्वरित ये तीन स्वर प्रसिद्ध हैं। इन स्वरों में गायन का मूलसत्त्व भरा है, जिसके अवलम्बन से सारे संसार को गा सकते हैं और परब्रह्म वस्तु तक पहुंच सकते हैं। उन ऋचाओं में ही वह सामस्वर प्रगाढ़, गम्भीर रूप से निगूढ़ है। "तस्माद् ऋचि अध्यूढं साम गीयते" वह स्वर प्रणवाक्षर में ही है, उस स्वर में अवान्तर सातों स्वर छिपे हुये हैं इसीलिये इस एक ही अक्षर से उन सातों स्वरों का गायन किया जाता है। "अक्षरेण मिमते सप्तवाणीः" (ऋ० १।१६४।२४)।

जो उन छन्दों को बरसाने वाला विश्वरूप है वह इन्द्र उन छन्दों के अमृतरस से ही प्रकाशित हुआ है अर्थात् छन्दोमय वेदवाणी के मुख से ही उस इन्द्र का ज्ञान हो सकता है। "यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः, छन्दोऽभ्योऽध्यमृतात् सम्बभूव। स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु"। (तै. शि. उ. ४।१)।

जिन ऋचाओं के अक्षरों में सामस्वर और समरस भरा है उन सभी ऋचाओं का मूलबीज ही वह प्रणवाक्षर है जिसका अनुकरण ॐ ऐसा होता है। "ॐ इत्येतदनुकृति ह स्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। (तै. शि. उ. ८।१)।

इस प्रकार वह ॐकार सभी वेदों का सार है, सभी तपस्या का मूल है, ब्रह्मचर्य आदि सभी व्रतों का निचोड़ है। सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति, तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति। यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति, तत्ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीमि ॥ ओमित्येतत् (कठ. उ. १।२।१५)।

अन्तरात्मा और परमात्मा का ध्यान भी इसी ओंकार से ही करने का उपदेश है।

"ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वः पाराय तमसः परस्तात्"। (मु. २।१६)।

इस प्रणव की उपासना में एक और विचित्र कला है। जैसे कि लक्ष्य के वेध में, बन्दूक वगैरह सीखते समय अथवा लड़ाई में अपना जो लक्ष्य है, उसको साधने के लिये वह हथियार ही प्रधान साधन बनता है, ठीक उसी तरह इस उपासना में भी प्रणव ही एक धनु माना गया है, आत्मा ही बाण है, परब्रह्म ही लक्ष्य है; प्रमादरहित होकर साधक ज्ञानपूर्वक इस प्रणवाक्षर के द्वारा उस ब्रह्मवस्तु को पा सकता है। यथा :—

"प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते। अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥"

इसका सच्चा अर्थ यह है कि इस प्रणवाक्षर को गाते २ उसमें लीन हो जाना चाहिये। उसीसे वाणी का रस, आत्मरस, ब्रह्मानन्द-रस—इन सभी का समरस—अनुभव मिल सकता है अर्थात् एक ही 'सुर' (प्रणवगान) से समकाल में सामरस्य-योग सिद्ध हो सकता है।

वह अनुभव कैसा है? ऐसा पूछने पर कोई भी कुछ कह नहीं सकता। उसका स्वाद और अनुभव तो स्वयं ही लेना होगा। वाणी से कहने पर भी—'वह मधुर है, मीठा है" आदि कथन शब्दमात्र ही रह जाएंगे। जैसे कि शहद, शक्कर, गुड़ आदि पदार्थों का स्वाद केवल शब्द से ही बोलना पड़ता है—"न खलु इक्षुक्षीरगुडादीनां मधुररसभेदाः शक्याः सरस्वत्याप्याख्यातुम्"। ब्रह्मसूत्र शारीरक-भाष्य की 'भामती' टीका में वाचस्पति मिश्र कहते हैं कि यदि व्यावहारिक पदार्थों के प्रतिदिन चाखे हुए रस के बारे में ही ऐसी दशा हो तो उस परमानन्दरस के विषय में क्या कहना है, जहाँ वेदमाता भी स्वयं मौन-सी रह जाती है।

यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चन ॥

(तै. ब्र. उ. ८। अनुवाकः)

उस रस की अनिर्वचनीयता और पराकाष्ठा मानी गई है। वह व्याख्या द्वारा समाप्त होने वाला नहीं है; या दूसरे शब्दों में, उसकी कभी पूर्ण व्याख्या नहीं हो सकती। किन्तु सङ्गीत-विद्या का दीर्घकाल तक अभ्यास करके श्रद्धापूर्वक उस रस का अनुसन्धान करते हुये प्रेम से गाते हुये वह परमरस चाखना होगा। अस्तु।

वह रस ही सबका सार माना गया है। उसका एक लेशमात्र यहां बताना चाहता हूँ। जिस पृथ्वी पर हम लोग रहते हैं, वह धरित्री आकाश, वायु, तेज और जल इन सभी भूतों का सार है। इस पृथ्वी का सार है जल, उस जल का सार है औषधि, क्योंकि जल से ही औषधि की पोषण होता है। उन औषधि-अन्न आदि पदार्थों का सार ही यह पुरुष माना गया है, क्योंकि अन्न के परिपाक से वीर्य द्वारा पुरुष उत्पन्न होता है। इस पुरुष का सार वाग्रस है, क्योंकि पुरुष के जो-जो ज्ञान और अनुभव हैं, वे सभी वाणी के द्वारा ही प्रकाशित किये जा सकते हैं। सभी वाणियों का सार ही 'ऋचा' है और उस ऋचा का रस या सार ही 'साम' है। उस साम का रस ही उद्गीथ है। यह सभी रसों का निचोड़ है; वही परम रस है जो आठवां रस 'उद्गीथ' नाम से दिखाया गया है। सामवेद के छान्दोग्य उपनिषद् में यह रस-वर्णन उपलब्ध होता है। यथा ;—

(१) एषां भूतानां पृथिवी रसः, (२) पृथिव्या: आपो रसः, (३) अपाम् ओषधयो रसाः, (४) ओषधीनां पुरुषो रसः, (५) पुरुषस्य वाग्रसः, (६) वाचः ऋग्रसः, (७) ऋचः साम रसः, (८) साम्नः उद्गीथो रसः, स एष रसानां रसतमः परमः परार्ध्योऽष्टमो यदुद्गीथः। इति (छां. उ. १।१;१–३)।

वही परा वाणी का स्वरूप है जो कि ज्ञान, चेतना और ज्योतिर्मय-तत्त्व से पूर्ण है। "तस्या सत ऋषयः सप्त तीरे वागष्टमी ब्रह्मणा संविदाना इति वाग् हि अष्टमी ब्रह्मणा संवित्ते" (बृ. उ.) सात प्राणों की सात मात्राएं हैं; उन मात्राओं से अतीत परावाणी ही आठवीं है, वह अमात्रा मानी गई है।

इस ब्रह्माण्ड में बाहर वह आदित्य ही उद्गीथ का देवता है। हम सब प्राणियों के अन्दर वह मुख्य प्राण ही उद्गीथ माना गया है। वेद में इसी का इन्द्र के रूप में वर्णन किया गया है। उसी को "अङ्गिरस्" कहते हैं, जो कि सभी अङ्गों का मूल सारभूत रस है। उसी को 'बृहस्पति' कहा गया है; वाणी ही 'बृहती' है; उस वाणी का अधिपति ही 'बृहस्पति' है। यह छान्दोग्य उपनिषत् में स्पष्ट किया गया है ;—

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवः स उद्गीथः, इति, (छां. उ. १।७।१) असौ वा आदित्य उद्गीथः एष प्रणवः ओमिति हि एष स्वरन् एति। अथाध्यात्मं—य एवायं मुख्यः प्राणः तमुद्गीथमुपासीत ओमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥

एत मु एवाङ्गिरसं मन्यन्ते अङ्गानां यद्रसः, एत मु एव बृहस्पतिं मन्यन्ते वाग् हि बृहती तस्या एष पतिः ॥ इति ॥ (छां. उ. १।२।१०–११)।

वस्तुतः 'साम' शब्द का अर्थ केवल सामवेद के शब्दराशिमात्र ही नहीं, किन्तु 'समरस' से सभी स्वरों और वर्णों के साथ सामरस्ययोग से सिद्ध पूर्ण बिन्दु का ही सत्त्व है, जो कि पूर्णविरामरूपो एक अलौकिक पूर्ण वस्तु है। उसके स्थान, मान और नामरूप नहीं हो सकते; उसके परे और कोई चीज नहीं हो सकती। "बृहस्पते न परः साम्नो विदुः"–इति (ऋक्. २।१६।२३) इस विश्व का और सभी वृत्तियों का जहां पर पूर्णरूप से विलय या विराम होता हो वही साम है, उसी का देवता इन्द्र है। "इदि परमैश्वर्ये" इस धात्वर्थ से "जिसमें परमैश्वर्य है, वही इन्द्र है", ऐसा सिद्ध होता है। इसीलिए "परमैश्वर्य से पूर्ण इन्द्र के लिए परम-रस-रूप साम से गायन करो" ऐसा उपदेश किया गया है। "इन्द्राय साम गायत विप्राय बृहते बृहत्। धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥" (ऋ० ८।९८।१) अर्थात् इन्द्र के लिये साम गाओ जो कि प्रकाशक है और विश्व-व्यापक भी; उस बड़े इन्द्र के लिये बड़ा 'बृहत्' साम-गान करो। बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन् ऋतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ (ऋ. ८।२८।१) इस मन्त्र में मरुद्देवता को उपदेश किया गया है—"इन्द्र के लिए बृहत् साम का गायन करो, जो कि उस इन्द्र के अनुरूप गुणानुवाद करने योग्य हो। इससे ज्ञात होता है कि इस सामगान का पति अधिष्ठाता देवता इन्द्र ही है। वह इन्द्र सभी देवताओं का, सभी इन्द्रियों का

ग्रर्थात् इन्द्रियरूप प्राणों का राजा, सभी तत्वों से ज्येष्ठ ग्रौर गुणों से श्रेष्ठ है, सभो का अध्यक्ष है। हम लोगों के अन्दर वह मुख्य प्राण हो गाने वाला है। चेतनरूप ग्रन्तरात्मा से चिताई हुई परा वाणी के अवलम्बन से प्राण ही गाता है। इसीलिए प्राण ही 'गय' यानी गायक माना गया है "गायन्तीति गया:"—जो इस प्राण से गाई जाती है वह वाणी हो इन प्राणों की रक्षा करती है। इसी तात्त्विक ग्रर्थ से वह वाणो "गायत्री" मानी गई है। "गायन्तं त्रायसे यस्माद् गायत्री त्वं ततः स्मृता ॥" (ना. उ.) "प्राणा वै गयाः तद् यद् गयाँस्तत्रे तस्माद् गायत्री ॥" (बृ उ. ५।१४।४) "सैषा गायत्री अध्यात्मं प्रतिष्ठिता"—इत्यादि। जिस कारण से वह गायत्री ही गाने वालों की रक्षा करती है, अतएव उस गायत्री के मुख से ही इस मुख्य प्राण के द्वारा उस पूर्णात्मरूप इन्द्र को गाते हैं—'गायन्ति त्वा गायत्रिणः, गायत्रेण प्रतिमिमीते अर्कम्' (ऋ. १।१६४।२४) यह प्राण भी उस इन्द्र के सत्त्व से ही पैदा हुग्रा है। "ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे विबोध्यत्" ॥ (तै. सं.) सर्वान्तरात्मरूपो इन्द्र की वाणो हो अनुष्टुप् मानो गई है, क्योंकि "आत्मानं अनुस्तौतीति अनुष्टुप्"—ग्रात्मा का ग्रनुसरण करके हो वह गाती है। उस ग्रनुष्टुप् नाम की गाने वाली ग्रपनी वाणो का अनुसरण करके चरने वाला अन्तरात्मा चेतनरूपी इन्द्र है, उसको ज्ञानी लोगों ने बुद्धि से देखा है, उसका साक्षात्कार किया है।

"बीभत्सूनां सयुजं हंसमाहुरपां दिव्यानां सख्ये चरन्तम्।
अनुष्टुभमनु च चूर्यमाणमिन्द्रं निचिक्युः कवयो मनीषा ॥ इति

(ऋ. १०।१२४।९)

इस मन्त्र की व्याख्या ऐतरेय ग्रारण्यक में है। "वाचि वै तदैन्द्रं प्राणं न्यचारयन् इत्येतदुक्तं भवति' इति (ऐ. आ.) इसी प्रकार उस वाणी को गाने वाली मानते हैं ग्रौर उसे गायकों का रक्षण करने वाली भी कहते हैं। 'गायत्री' इस छन्द-नाम का ग्रर्थ ही है—गाने वालों का त्राण करने वाली। "गायत्री वा इदं सर्वं भूतं यदिदं किञ्च, वाग् वै गायत्री, वाग् वा इदं सर्वं भूतं गायति त्रायते च ॥" इति ॥ (छां. उ. ३।१२।१)। इसकी मीमांसा ब्रह्मसूत्र में की गई है—"ज्योतिश्चरणाभिधानात्"। "छन्दोऽभिधानात् नेति चेत् न, तथा चेतोऽर्पणनिगदात्; तथाहि दर्शयति"। उस परब्रह्म वस्तु की उपासना में गायत्री छन्द का साम्य-दृष्टि से योग दिखलाया गया है। "पादोऽस्य सर्वा भूतानि, त्रिपादस्यामृतं दिवि"—इस मन्त्र से, त्रिपाद् और चतुष्पाद् तत्त्वों के योग से गायत्रीरूपी परा वाणी ग्रौर परब्रह्म वस्तु का साम्य है और सभी अर्थों का साम्य भी है। ऐसा निर्णय ब्रह्मसूत्र के शारीरक आदि भाष्यों में किया गया है।

यह गाने वाला प्राण ही गन्धर्व माना गया है, जो कि सब प्राणियों के हृदय में उस वाणी को गा रहा है, जो उस वाणी को चेतनरूपी ग्रन्तरात्मा (मन) से धारण करता है। उस ज्योतिर्मय वाणी को ज्ञानी लोग ग्रपने हृदय में रक्षण करते हैं, जो कि ग्राकाश की तन्मात्रा है, जो भीतर से बुद्धि को भी प्रेरणा देने वाली है। यह वाक् तत्त्व ऋग्वेद में प्रसिद्ध है; पतङ्ग ऋषि उसी के द्रष्टा हैं। "पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति तां गन्धर्वो अवदद् गर्भे अन्तः। तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषामृतस्य पदे कवयो निपान्ति ॥" इति (ऋ. १०।१२९।३)

यही वाणी 'मध्यमा' भी मानी गई है। उस मध्यमा के दो प्रकार हैं, एक बाहर ब्रह्माण्ड में मध्यमलोकरूप अन्तरिक्ष में रहने वाली है और दूसरी मध्यमलोक के अधिपति "वायु, इन्द्र और रुद्र" इन वैधुत ज्योतिर्मय देवता-विभूतियों के साथ मिली हुई है। वही (मध्यमा) 'भारती' नाम से ऋग्वेद में प्रसिद्ध है। उसका वर्णन दस भिन्न २ स्थानों पर सूक्तों में पाया जाता है। "तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः।" उनमें से 'इळा'—यह पृथिवी के अधिपति अग्नि की शक्ति है, वह अग्नायी मानी गई है। 'भारती' अन्तरिक्षाधिपति इन्द्र की शक्ति है, जो कि इन्द्राणी मानी गई है। वही रुद्र के योग से गौरी मानी गई है। 'सरस्वती' द्युलोक के अधिपति सूर्य का शक्ति है जिसे वरुणानी भी कहा गया है। सूर्य को सरस्वान् माना गया है। इस प्रकार सरस्वती, इळा और भारती इन तीनों का क्रमशः द्युलोक पृथ्वी और अन्तरिक्ष के साथ संबन्ध है। ये तीनों वाग्देवता की विभूतियां हैं। भारतीळे सरस्वति या वः सर्वा उपब्रुवे। तानश्चोदयत श्रिये॥ (ऋ. १।१८८।८)।

इहेन्द्राणीमुपह्वये वरुणानीं स्वस्तये। अग्नायीं सोमपीतये॥ (ऋ. १।२२।१२)।

वाग्देवता के इन तीनों रूपों का मेरे ग्रन्थ 'वाक्सुधा' में विस्तृत वर्णन किया गया है। यहाँ केवल उदाहरण स्वरूप दो श्लोक उद्धृत करता हूं, जिनमें 'भारती' का वर्णन है;—

या विद्युन्-मरुद्-इन्द्ररुद्रमहसां भासा सुभाषा प्रभा
तद्योगान्निरताऽन्तरिक्षसदने सा भारती वैद्युती।
तस्मान्मध्यमलोकदैवतसती भातीह भाषोर्वती
सिद्धा माध्यमिका सती भगवती वाग्देवता भारती॥

नाभेरूर्ध्वमुखा, हृदन्तरुदिता प्राणैः स्वरैः सस्वरा
सूक्ष्मां मध्यदशां निजामुपगता सा मध्यमा संज्ञिता।
वाग्वै सा हृदि मध्यमेन मरुता प्राणेन्द्ररुद्रात्मना
वक्तुं संयतये स्वयं स्वरसतो ज्ञातार्थदा भारती॥

अर्थात् सभी प्राणियों के अन्दर हृदय में प्राण के स्वर के साथ स्फुरने वाली वाणी ही मध्यमा मानी गई है। परा, पश्यन्ती, मध्यमा, वैखरी,—इन चारों में से वह तीसरी है और पहली परावाणी को छोड़कर पश्यन्ती, मध्यमा और वैखरी, इन तीनों में से वह 'मध्यमा' है जो कि प्राण के साथ मिलकर स्वरयुक्त बन जाती है।

इसी वाणी में मङ्गलमय लक्ष्मी देवता भी है—"भद्रैषां लक्ष्मीर्निहिताऽधि वाचि"। छलनी से जैसे आटे को छान कर शुद्ध बनाते हैं, उसी प्रकार मन से वाणी का संशोधन करते हुए विद्वान् लोग जहां उस सत्यरूप वाणी का उच्चार करते हैं, वहां उस भाषा के जानकार लोग उसका अर्थ समझ जाते हैं। अतः उस वाणी में अर्थज्ञान का प्रकाशन करने को जो शक्तिरूपी सात्विक कला है, वही भगवती लक्ष्मी श्रीदेवता है।

सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रत।
अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैषां लक्ष्मीर्निहिताऽधि वाचि॥ (ऋ. १०।७१।२)

संगीत में नवरसों का सत्त्व

सङ्गीत में सभी रसों का सत्त्व भरा है, फिर भी शाब्दिक और व्यावहारिक दृष्टि से उन रसों की नव संख्या में परिगणना की गई है। यथाः—

शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः।
शान्तो रौद्रश्च वीभत्सो वाचो नव रसाः स्मृताः॥

ये सभी रस वाणी में, स्वर और नाद में, शब्द-साहित्य में विद्यमान हैं। एक वाणी के मुख से ही उन सभी रसों का आविष्कार हो सकता है। इन रसों के अतिरिक्त ज्ञान-रस, विद्या-रस, योगानन्द-रस, आत्मशान्ति-रस, ब्रह्मानन्द-रस इत्यादि भी वेदों और उपनिषदों में बताए गए हैं। परम-रस के लेशमात्र से आज भी सारे संसार के प्राणिमात्र जीवित रहते हैं। यदि उस पूर्णानन्द परम-रस का लेश इन प्राणियों में न होता तो ये प्राणी कभी जी नहीं सकते। यही याज्ञवल्क्य का उपदेश राजा जनक को मिला था। एष एव परम आनन्दः, अन्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति इति। (बृ. उ.) अखण्ड नादब्रह्मरूप उस दिव्य वाणी से ही यह सारा समुद्र रूप से भरा हुआ रस झरता है। उसी रस से ये प्राणी जीवित रहते हैं, उसी से सभी अक्षरों का आविर्भाव हुआ है और इस वाक्शक्ति से ही वह निर्गुण ब्रह्म वस्तु भी सगुण बना है और 'अक्षर-सत्य-ब्रह्म' आदि नामों द्वारा बताया गया है। अधिक क्या कहें? उस वाग्रस से ही यह सारा विश्व जीवित है। यही प्रत्यक्ष ब्रह्मरूप वाणी का रस है।

गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षती, तस्याः समुद्रा अधिविक्षरन्ति।
तेन जीवन्ति प्रदिशश्चतस्रः, ततः क्षरत्यक्षरं तद् विश्वमुपजीवति ॥ इति. (ऋ. १।१६४।४२)

इस प्रकार वह ब्रह्मवस्तु ही एकरस माना गया है। उस ब्रह्मवस्तु का ज्ञान भी रसरूप ही है। "रसो वै सः, रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दी भवति। को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति ॥ इति. (तै. ब्र. ३, ७ अनु.)

इसी सङ्गीत से वह ब्रह्मानन्दरस भी मिल सकता है, यदि योग और तपस्या के रूप में यानी सङ्गीत को योग और तपस्या मान कर इस सङ्गीत की उपासना की जाय। अलौकिक और निर्व्याज श्रद्धा से निरन्तर, अविच्छिन्न रूप से

उस परम वस्तु के अनुसन्धान से, दीर्घकाल तक तपस्या से इस संगीत का अभ्यास करने से उस परम रस का अनुभव अवश्य ही मिलता है। इसमें दृष्टि-भेद और उद्देश्य ही कारण है। जो-जो काम जिस-जिस उद्देश्य से किया जाता है, उस के अनुसार ही फल मिलता है। भक्ति-मार्ग की आराधना में भी ऐसा ही होता है, अर्थात् उद्देश्य के अनुरूप फलप्राप्ति होती है। उदाहरण के लिए, प्रह्लाद ने तो पूर्ण भक्ति-भाव से नारायण का नाम गाया था; नाटक में प्रह्लाद का 'पार्ट' लेने वाला कलाकार भी प्रह्लाद की तरह वही 'नारायण' नाम गाता है; किन्तु उसका उद्देश्य भगवद्भक्ति न होकर कुछ और ही होता है। या तो प्रेक्षागृह में बैठे हुए दर्शकों को खुश करने के लिए, अथवा कोई प्रमाणपत्र या पारितोषिक आदि फल पाने के लिए या "वाह-वाह" कहलाने के लिए वह प्रह्लाद का अनुकरण करता है। उस अभिनेता का भगवन्नाम-गान 'नकली' ही है, 'सकली' नहीं; इसीलिए उसे फल भी उतना सा ही मिलता है। यदि वह प्रह्लाद के पूर्ण भक्ति-भाव से उस करुणा-रस में पहुँच कर सचमुच भगवान् का नाम गाता तो आज भी भगवान् वैसे ही प्रसन्न होते जैसे प्रह्लाद पर हुए थे, सभी प्रेक्षकों के अन्तर्यामी परमात्मा भी तल्लीन हो जाते, तब 'सामरस्य' का आनन्द मिल सकता था।

राम राम सब कोउ कहे, ठग ठाकुर अरु चोर।
जिस नाम से ध्रुव प्रह्लाद तरे, वह नाम है कुछ और ॥

यह प्रसिद्ध है। सचमुच प्रह्लाद की भी वह करुणाजनक पुकार रोना नहीं, गाना ही है। उसी भाव से रोदन भी गायन हो जाएगा और उस भाव के बिना गाना भी रोना हो जाएगा। यह सब कुछ नई बात नहीं; इसे सब लोग जानते हैं। फिर भी मैंने स्मरण मात्र दिलाया है।

नादब्रह्म-रूपा सरस्वती

अन्यान्य देव-देवियों के हाथ में धनुष, बाण, तलवार, त्रिशूल आदि शस्त्रास्त्र दिए गए हैं। वे सभी उन-उन शक्तियों के तात्त्विक स्वरूप के बोधक सङ्केत हैं। सरस्वती के चारों हाथों में जो 'शस्त्रास्त्र' दिए गए हैं, वे पराशक्ति रूप वाणी के ही प्रतीक हैं और रूपक भी हैं। निर्गुण और नामरूपातीत पूर्णब्रह्मवस्तु जितना व्यापक है, उतनी ही व्यापक उस की वाचकशक्तिरूपा वाणी भी है। "यावद् ब्रह्म विष्ठितं तावती वाक्" (ऋ० १०।११४।८) इसकी व्याख्या से यही अर्थ और भी स्पष्ट होता है—"यत्र क च ब्रह्म तद्वै वाक् यद्वै वाक् तद्वै ब्रह्मेत्येतदुक्तं भवति।" (ऐ. आ. १।२।८) उस परब्रह्मवस्तु के जो नाम हैं, वही वाणी के भी हैं। यथा 'सत्य, अक्षर, ब्रह्म' प्रसिद्ध ही हैं। वह पूर्ण-ब्रह्म-वस्तु बिन्दु के रूप से बतलाया जाता है, वही वाणी का अनुस्वार है। वस्तुतः 'ब्रह्म' यह नाम वाणी का ही मुख्य है, नामरूपातीत निर्गुण वस्तु के लिए गौण है, अर्थात् गुणभूत है। "वाग् वै ब्रह्म, तस्या एष पतिः ब्रह्मणस्पतिः" (बृ० उ० १।३।२१) प्रत्यक्ष ब्रह्म ही वाणी है, उसका वाच्यार्थ-रूप वस्तु ही परोक्ष ब्रह्म है। इसी प्रकार ॐ यह भी वाणी का ही प्रधान-स्वरूप है। "ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्" (ऋ १।१६४।) इस मन्त्र में जो 'अक्षर' शब्द है, वह वाणी का ही है, और वाणी के वाच्यार्थ का भी वही 'अक्षर' वाचक है, इन दोनों के समन्वय से ही पूर्ण ज्ञान हो सकता है। इसीलिए यास्कमुनि ने इसी मन्त्र के व्याख्यान के अवसर पर "ओमित्येषा वागिति शाकपूणिः" ऐसे स्पष्ट कहा है।

ॐ यह भी उस परा वाणी के नाद-ब्रह्म का अनुकरण है—"ओमित्येतदनुकृतिः" (तै० शी० उ० ८।२) उस आकाश में तन्मात्रा के रूप से भरा हुआ जो शब्द अथवा नाद है, उसी का अनुकरण यह अखण्ड नादरूपी ॐकार है।

उसी नाद की गुप्त शक्ति का स्वरूप है "ईं"। वही पराशक्ति का नाम है; परब्रह्म वस्तु का भी वही नाम है। "य ईं चिकेत गुहा भवन्तम्" (ऋ. १) "य ईं चकार न सो अस्य वेद" (ऋ. १।१६४) "त्रिस्रो मातॄस्त्रीन् पितॄन् बिभ्रदेक ऊर्ध्वस्तस्थौ न ईं अवग्लापयन्ति (ऋ १।१६४) ऐसे सैंकड़ो मन्त्रों में ईंकार का निर्देश है। यह ईंकार नाद-ब्रह्मरूप अक्षर माना गया है। वह गुप्त प्रणव होने के कारण अभी तक गुप्त ही रह गया है। "ईङ्काराय स्वाहा ईङ्कृताय स्वाहा" (ते. सं. ७।१।१९ (९)) (कृ. य. सं. वैश्वदेवकाण्डे अश्वमेधे) ऐसे यजुर्मन्त्र में स्पष्ट ईंकार सुनाया गया है। यह स्वतन्त्र विषय होने के कारण यहाँ उस का विस्तार प्रासंगिक नहीं है। नादब्रह्म का यह एक गुप्त तत्त्व है।

ब्रह्म वस्तु को समझने और समझाने के लिए भी वाणी ही एकमात्र प्रमाण है। वेदवाणी ही एक प्रत्यक्ष प्रमाण है। उस ब्रह्मवस्तु को नापने-वाली होने के कारण वह वाणी "मा माता माया" आदि नामों से कही गई है। वाग्देवी ने ही उस परम-वस्तु को बताया, 'ब्रह्म' इस नाम से पुकारा और सिखाया; तभी पता लगा कि वह ब्रह्म है। उसी प्रकार वाणी ने वेदों के मुख से उस वस्तु का वर्णन किया, किन्तु उसका सच्चा वर्णन न हो सका तब वह निवृत्त हो गई। अर्थात् उस ब्रह्म-वस्तु के निर्वचन में वाणी को भी मौन धारण करना पड़ा। "यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चन" इति (तै. ब्र. उ. ९ अनु.) यह ब्रह्मानन्द-रस अनिर्वचनीय ही है, ऐसा सिद्ध होता है। श्री शङ्कराचार्यजी ने उस मौन का वर्णन किया है—"मौनव्याख्याप्रकटित-परब्रह्मतत्त्वं युवानम्"। इति ॥

मौन धारण करके कुछ न बोलते हुए भी ब्रह्म वस्तु का अस्तित्व सुनाने के लिए वाणी ने वीणा ली है। उस वीणा में जो तन्तु या तन्त्री है, वही ज्ञान का रूप है अथवा चेतना का रूपक है। वाग्देवी ने स्वय बिना बोले हुए उस चेतना तन्तु को प्राणशक्ति के योग से चिताया, सरस्वती ने उस तन्तु को छेड़ा; उसी से एक ऐसा नाद निकल पडा जो कि 'अं' अनुस्वार माना गया है। यही ध्वनि पूर्णविन्दु-तत्त्व का प्रतीक रूप है। उसी नाद से पता चला कि कुछ न कुछ एक चेतन वस्तु है, जिस से यह नाद निकलता है।

वाग्देवता के चार हस्तों के प्रतीकों का गूढ़ार्थ इस प्रकार है :—

(१) तन्तु या तन्त्री के नाद से ब्रह्मवस्तु का बोध कराने के कारण वाणी का नाम 'दैवी वीणा' पड़ा है। उस 'वीणा' से ही वाणी को "वीणापाणि" की पदवी मिली है। इस पदवी का प्रधान अर्थ है—'विना बोले हुए वताने वाली'। यही नाद-ब्रह्म का तत्त्व है; उसी में एक अलौकिक रस है, जिसको सुनने से, "श्रवण-मात्र" से उस रस का अनुभव होता है।

(२) सरस्वती के हाथ में जो माला है, वह अक्षरों की है। 'अकार' से 'हकार' तक जो वर्ण हैं, वह रुद्र भगवान् के डमरू से निकले हुए हैं। "नृत्तावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम्"—रुद्र के ताण्डव नृत्य के वाद डमरू के नाद से निकले हुए 'अइउण्...हल्' आदि चौदह सूत्र प्रसिद्ध हैं। 'अकार' से आरंभ कर 'क्षकार' तक के अक्षरों की माला से ही जप करने का विधान है।

(३) सरस्वती के हाथ में पुस्तक शब्दशक्ति का स्वरूप है; उन्हीं अक्षरों के योग से जो शब्द वने हैं, उन से ही अर्थ-ज्ञान होता है। 'पुस्तक' के प्रतीक में जैसे शब्द-वाक्य आदि गद्यरूप हैं, वैसे ही पद-पाद-पद्य-आदि छन्दोमय रूप भी है। यह सभी वाणी का ही स्वरूप है। इसी तत्त्व का उल्लेख कवीन्द्र कालिदासजी ने किया है :—

वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये।
जगतां पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ॥

(४) सरस्वती का चौथा हाथ 'अभय' मुद्रा में स्थित है। इसका तात्पर्य यही है कि ऊपर लिखे तीनों साधनों के शक्तिरूप 'शस्त्रों' से सरस्वती जिस ज्ञान-रस का वितरण कर रही हैं; उसी ज्ञान से अभयरूप शान्ति-रस का भी वितरण करती हैं। इस प्रकार सरस्वती के करस्थित वीणा, माला, पुस्तक और अभयमुद्रा का प्रतीकार्थ स्पष्ट किया गया।

सङ्गीत से सभी पुरुषार्थों की प्राप्ति

सङ्गीत ही संसार, प्रपञ्च और परमार्थ आदि सभी पुरुषार्थ प्राप्त करने का प्रधान साधन है। इसी सत्य का स्वल्प विवरण नीचे प्रस्तुत है।

इस संसार में सुख-शान्ति से जीवनयात्रा बिताने के लिए प्रत्येक व्यक्ति को अपनी-अपनी अनेक कामनाएं होती हैं उन कामनाओं की पूर्ति में कोई एकाकी समर्थ नहीं हो सकता। अतः स्त्री और पुरुष—इन दो का निर्माण हुआ है वे ही इस संसार के विश्व-चक्र के संचालक माने गये हैं। उन्हीं के योग से 'दम्पती' वनते हैं। उनका मुख्य उद्देश्य है—

"हम, दोनों के योग से, परस्पर आनन्द-रस पाएंगे और सत्संतान के द्वारा आचन्द्रार्क बढ़ते जाएंगे तथा इस प्रकार अमृतत्व भी प्राप्त करेंगे।" 'प्रजाभिरग्ने अमृतत्त्वमस्याम्' (ऋ. ५।४।१०) आनन्द से, सुख शान्ति से शरीरयात्रा बिताने में और इस असार संसार को सुसार बनाने में सङ्गीत-विद्या की उपासना एकमात्र साधन है। यदि पति-पत्नी दोनों सङ्गीत के प्रेमी, रसिक, सङ्गीतव्यसनी बनेंगे तो वही एक आदर्श जोड़ा हो सकेगा। तभी "समानविद्याव्यसनेषु सख्यम्" इस वचन के अनुसार उन दोनों का सच्चा सखित्व स्थिर हो जाएगा; वे दोनों गायन करते हुए इस संसार यात्रा को स्थिर बना सकेंगे। उनके योग से उत्पन्न सन्तान बीज और क्षेत्र के संस्कार से निर्मल और वीर्यवत्तर बनेगा। संतान को गर्भ से ही सङ्गीत का संस्कार दिया जाये तो उसका असर कई पीढ़ियों तक चलेगा और इस प्रकार अपूर्व, अलौकिक संगीत का एक वंश-वृक्ष ही तैय्यार हो जाएगा।

बालक का जन्म होते ही महोत्सव मनाया जाता है और वैदिक जातकर्म संस्कार भी किया जाता है। उस संस्कार में सद्योजात शिशु के दाहिने कान में "वाक्, वाक्, वाक्" यह मन्त्र सुनाने का विधान है और दही, शहद घी मिलाकर सुवर्ण को घिसकर पिलाने का भी विधान है।

अथास्य दक्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग् वाग् वाग् इति त्रिः, अथ दधिमधुघृतं संनीय अन्तर्हितेन जातरूपेण प्राशयति॥ (बृ. उ. ६।४।२५)।

यह सब कुछ बालक की वाणी में माधुर्य, वीर्यवत्ता, तेजस्वी स्वर और रस का सञ्चार करने के लिये ही है। यह प्रथम संस्कार संगीत के साथ ही किया जाए तो वही संस्कार आगे चलकर बालक को गायन में प्रेमी रसिक बनाने में सहायक होगा।

जातकर्म-संस्कार के पश्चात् बालक को स्तनपान कराया जाता है। उसके लिए सरस्वती के मन्त्र का विनियोग है। "अथैनं मात्रे प्रदाय स्तनं प्रयच्छति"। यस्ते स्तनः शशयो यो मयो भूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्न धा वसुविद् यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवेऽकः॥ इति (ऋ. १।१६४।४९) अर्थात् हे सरस्वति! सभी रसों से पूर्ण जो तेरा स्तन परम सुख देनेवाला है, तू जिस स्तन से सभी प्राणियों का पोषण करती है, जो स्तन रमणीय, वरणीय और प्राण को चेतन बनाने वाला है, जो सभी ऐश्वर्य और सत्वगुण को धारण करता है, उस परम रस से पूर्ण स्तन को प्राणियों को पिलाने के लिये तू धारण करती है।

इस प्रथम स्तनपान के समय ही यदि सुस्वर से वैदिक मन्त्रों का गायन कराया जाए तो वह स्तनपान प्राण-सञ्जीवन मात्र ही नहीं, ज्ञान-सञ्जीवन आदि सभी सत्वगुणों को चिताने वाला होगा। इस प्रकार का प्रयोग (रिसर्च) संशोधन कोई नहीं करता। वह प्रयोग केवल किताब से या लेखन से पूरा नहीं हो सकता; उस संस्कार का प्रसाद कुछ अलौकिक ही होगा।

बालक जब रोता है, तब कुछ मीठा पदार्थ खिलाते हैं जिससे चुप हो जाए। उससे भी चुप न हो तो मां कुछ गीत सुनाती है, तब चुप हो जाता है। यदि मां गीत न जानती हो तो वह गाली-गुस्सा करके बालक को पीटने लगती है। तब वह और भी रोने लगता है; उसके साथ-साथ माता-पिता को भी रोते-रोते समय बिताना पड़ता है। सचमुच रोनेवालों को शान्त करने में संगीत एकमात्र सञ्जीवनी 'मात्रा' (औषधि) है।

उसी प्रकार कभी पति भी रुष्ट हो जाता है, स्त्री को छोड़ कर इधर-उधर भटकते फिरने का मौक़ा भी किसी को आ जाता है, वैसी अवस्था में यदि सङ्गीत का शान्तिमय और प्रेममय 'शस्त्र' हो तो मीठी बात से, साम से, सौम्य

स्वर से, सावधान मन से पति को क्या, शत्रु को भी रिझा सकते हैं। सङ्गीत की साधना हो तो दम्पती का दिल एक हो जाएगा; उनके कामुक हृदय सभी कामनाओं के रस से पूर्ण हो जाएंगे और निष्काम, निर्व्याज प्रेम से पूर्ण बनेंगे। उनके लिए यह असार संसार भी सुसार बन जाएगा।

प्रपञ्च-यात्रा में भी सभी लोगों को अपनाने में और आत्मसात् करने में यह सङ्गीत ही रामबाण है। प्रापञ्चिक सभी प्रकार के ऐश्वर्य इस संगीत कला में पूर्ण हैं। धन आदि प्राप्त करने का सामर्थ्य भी इसमें है।

अन्यान्य सभी विद्याओं का ज्ञान पुस्तकों में लिख कर रख सकते हैं, किन्तु यह सङ्गीत विद्या की कला तो साधक के साथ ही रहेगी; दूसरे विद्यार्थियों में रखने से ही वह सजीव रह सकती है। फिर भी "तुका म्हणे पदवी ज्याची त्याला"—ऐसे सन्त-वचन के अनुसार "जिसकी पदवी, उसी की है"।

और एक बात विशेष रहस्य की है और वह यह कि सङ्गीत को चिकित्सा के रूप में भी प्रयुक्त किया जा सकता है। इससे बड़े-बड़े रोगों की भी शान्ति हो जाती है। चाहें तो इसका प्रयोग कर के अनुभव ले सकते हैं।

इन सब प्रापञ्चिक विषयों के अतिरिक्त "परमार्थ" भी एक सबसे बड़ा विषय है, जिसे परम पुरुषार्थ माना गया है; धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष, इनमें अन्तिम है मोक्ष। वह मोक्ष क्या है? विषय, बन्धन, अज्ञान अन्धकार, उपाधि, भय, प्रमाद, व्यसन, मोह, मद, अहङ्कार, मृत्यु आदि अनेक प्रकार के बन्धनों से छूटना, अलग होना और नैसर्गिक आत्मस्थिति में रहना ही मोक्ष है। वह ब्रह्म-विद्या अध्यात्मविद्या, पराविद्या, रसविद्या, आनन्दविद्या, अक्षर-विद्या इत्यादि

अनेक नामों से वेदों और उपनिषदों में प्रसिद्ध ही है। उन सभी का लक्ष्य एक ही है। उसी के लिए कर्म, उपासना, भक्ति, ज्ञान, यज्ञ, योग, तपश्चर्या इत्यादि साधनों का भी विधान है। सङ्गीत भी इन्हीं साधनों में अन्यतम है। इसलिए अन्तिम पुरुषार्थ मोक्ष भी सङ्गीत से सुलभ है।

सङ्गीत-विद्या का स्वरूप

वेदमन्त्रों में उदात्त, अनुदात्त, स्वरित—ये तीन स्वर होते हैं। उनका उच्चारण कैसे किया जाता है, यह गुरु के मुख से सुन कर ही, उनके अनुकरण से ही सीखना होगा; केवल किताबों में देख कर नहीं सीखा जा सकता है। उसी प्रकार गायन का भी है। षड्जादि स्वरों का उच्चार किताब से नहीं समझा जा सकता है। इसलिए क्या वेदपाठ और क्या गायन—दोनों के स्वर अनुकरण द्वारा ही सीखे जा सकते हैं, समझे जा सकते हैं। इसीलिए प्रातःकाल, मध्यान्ह, और सायंकाल,—इन तीनों सवनों में जो सामगान का स्वर है, वह पशु पक्षियों के स्वरों के अनुकरण से ही समझना पड़ेगा, दूसरी गति ही नहीं है। यह बात वेदाङ्ग-शिक्षा में पाणिनि आचार्यजी ने स्पष्ट कही है:—

प्रातः पठेन्नित्यमुरःस्थितेन स्वरेण शार्दूलरुतोपमेन।
मध्यन्दिने कण्ठगतेन चैव चक्राह्वसंकूजितसन्निभेन॥
तारं तु वियात् सवनं तृतीयं शिरोगतं तच्च सदा प्रयोज्यम्॥
मयूरहंसान्यभृतस्वराणां तुल्येन नादेन शिरःस्थितेन॥ इति (पाणिनि-शिक्षा)

अर्थात् प्रातःसवन में शार्दूल (सिंह) के स्वर का,* मध्याह्न-सवन में चक्रवाक के स्वर का तथा सायंसवन में मयूर, हंस आदि के स्वर का अनुकरण करना चाहिए। इस प्रकार मन्द्र, मध्य और तार स्थानों को अनुकरण द्वारा समझाया गया है। इसी प्रकार सङ्गीत के षड्जादि स्वरों के उच्चारण में भी पशु पक्षियों का अनुकरण ही मुख्य है। ऋङ् मन्त्रों को ही गायन के नियम से गाने का विधान है—'तस्मात् ऋचि अध्यूढं साम गीयते' इति (छां. उ.) उस सामगान में पांच-सात-दस, यों अनेक भेद हैं। "लोकेषु सप्तविधं साम उपासीत।" १. हिंकार, २. प्रस्ताव ३. आदि ४. उद्गीथ, ५. प्रतिहार, ६. उपद्रव, ७. निधन ये सात साम के भेद प्रसिद्ध हैं। १. गायत्र, २. रथन्तर ३. वामदेव्य, ४. बृहत्, ५. वैरूप, ६. वैराज, ७. शाक्वर ८. रैवत ९. यज्ञायज्ञीय और १०. राजन। ऐसे इन नामों से दस प्रकार के साम भी अलग होते हैं। "गायन्ति त्वा गायत्रिणः", 'रथन्तरं सामभिः पात्वस्मान्" "बृहत्-सामक्षत्रभृद् वृद्धवीयम्' इत्यादि ऋग्वेद के मन्त्रों में इन गायनों का उल्लेख किया गया है।

कर्मकाण्ड में होम वग़ैरह विनियोग में वेदमन्त्रों का प्रयोग स्वरसहित करना ही शास्त्रीय है। ज्योतिष्टोमादि यज्ञों में सामगान का विधान है; उसके ऋत्विज भी अलग ही होते हैं—उद्गाता, प्रस्तोता, प्रतिहर्ता, सुब्रह्मण्य वग़ैरह सामवेद के ऋत्विज हैं।

मुख्य प्राणादि उपासना में उद्गीथ वग़ैरह विद्याओं का विधान है। "ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत" (छां. उ.) "ओमिति सामानि गायन्ति" (तै. शि. उ.)।

---

* स्वर साधक जानते हैं कि आज भी सूर्योदय से पूर्व मन्द्र-साधना की जो परंपरा है उसमें सिंह की हुंकार जैसा ही मन्द्र और गंभीर कण्ठ-स्वर रहता है। :—संपादक

भक्तिमार्ग के भजन, स्तोत्र, नाम-स्मरण, जप, गीत, नृत्य आदि साधनों में शब्द-ब्रह्म और नाद-ब्रह्म की ही उपासना की जाती है। योगशास्त्र में प्रणव का जप, नादानुसन्धान, श्वासोच्छ्वास में 'हं सः' इस मन्त्राक्षर का अनुसन्धान करने का विधान है।

प्रत्येक मनुष्य के सिर के भीतर प्रतिक्षण एक विचित्र, विलक्षण नाद, बिना बजाए, अपने-आप बजता रहता है। उसका नाम है "अनाहत नाद"।

घनगर्जितमिव यच्छ्रुतमभितः, मूर्धन्यनुहत मिहगतमन्तः।
घटयति गीतमिवैव हि चेतः, परमिदमनुजानीहि सुचेतः॥

वह भीतर का नाद होने के कारण भीतर के सूक्ष्मेन्द्रिय से ही उसका श्रवण हो सकता है।

इस गायनरूप वाणी में एक दिव्य रस भी है। सिर से अन्दर मुख में जीभ के ऊपर टपकने वाला जो अमृतरस है, योगशास्त्र में जो सोमरस माना गया है, उस अमृतरस के योग से वाणी में भी एक रसतत्त्व का उदय होता है। "ओष्ठा पिधाना नकुली दन्तैः परिवृता पविः। सर्वस्यैवाच ईशाना चारु मामिह वादयेदिति त्र्यग्रसः॥ (ऐ. आ.)

मूलाधार से निरन्तर स्फुरने वाली परा वाणी की उपासना अहंस्फूर्ति के योग से की जाती है। वह अहङ्ग्रहोपासना मानी गई है। इस 'अहं' स्फूर्ति में अकारादि हकारान्त ('अ से ले कर 'ह' तक) सभी वर्णों का अन्तर्भाव होता है और उन अक्षरों का मूलबीजरूप पूर्णबिन्दु भी उसी में है। यही आत्मगायन भी है।

हृदय में मध्यमावाणी के अनुसन्धान से गायन करने से लय-योग सिद्ध होता है। उस में सभी इन्द्रियों की वृत्तियां अन्तमुर्ख वन जाती हैं और उस केवल 'स्वर-रूप' में लीन हो जाती हैं। मध्यमावाणी को 'मध्यमा' इसलिए माना गया है कि अत्यन्त सूक्ष्म परा वाणी की अपेक्षा वह कुछ-कुछ स्थूल-रूप से स्वर के स्वरूप में आ जाती है। दूसरी ओर अकारादि वर्णरूप से निकलने वाली वैखरी वाणी से वह मध्यमा सूक्ष्म है। इस प्रकार मध्यम दशा के स्वरूप में उसकी स्फूर्ति होती है। इस मानसिक आभ्यन्तर गान में मध्यमा वाणी का अवलम्बन लिया जाता है। जो सङ्गीत का सच्चा रसिक होगा और पूरा पहुँचा हुआ ऊंचा गायक होगा, वही इस मध्यमा वाणी के गायन में तन्मय हो सकेगा। वैखरी वाणी से तो साक्षात् षड्जादिक सातों स्वरों के योग से गाया जा सकता है, जिसे और लोग भी सुन सकते हैं।

वाणी, मन, प्राण, श्रोत्र, नेत्र --इन पांचों इन्द्रियों के योग से सङ्गीत देवता की उपासना होती है। बुद्धि पूर्वक स्वर का ज्ञान, उसमें वाणी की योजना, मन से उसका अर्थानुसन्धान रखना, प्राण के स्वर से उच्चार करना, कान से सुनना, ज्ञानप्रधाननेत्रेन्द्रिय से साक्षी के रूप में उसके स्वरूप का निरीक्षण करना, यही इस योग का पूर्ण स्वरूप है। इस योग से सङ्गीत-विद्या की साधना और उपासना करने से वह सङ्गीत-देवता प्रसन्न होती है, उस गायक के अन्तरात्मा में स्वयं ही प्रकट होती है और आनन्द-रस का अनुभव दिलाती है। इस में स्वरज्ञान, जागृति, अप्रमाद, आन्तर्य-स्फूर्ति, कण्ठ का सुस्वर नाद, जिह्वा की शुद्धि, स्वरमात्रादि उच्चारण में चपलता, दांत और ओंठों की स्थिरता, आकुञ्चन प्रसारण करने का सामर्थ्य, बुद्धि और प्राण की दृढ़ता तथा शान्ति, वाणी का वल और धैर्य इत्यादि भी इस सङ्गीत–विद्या के साधन में प्रधान अङ्ग हैं।

माधुर्यमक्षरव्यक्तिः पदच्छेदस्तु सुस्वरः। धैर्यं लयसमर्थं च षडेते पाठका गुणाः॥ (पा. शि.)
गीती शीघ्री शिरःकम्पी तथा लिखितपाठकः। अनर्थज्ञोऽल्पकण्ठश्च षडेते पाठकाधमाः॥ (पा. शि.)
इस प्रकार पाणिनि ऋषि ने 'पाठकों' के गुण और दोष बताए हैं।

ब्रह्मविद्या में सङ्गीत ही सबसे प्रधान साधन है और पूर्ण फल भी है। केवल शब्द ज्ञान से उस ब्रह्म वस्तु का पूर्ण अनुभव नहीं हो सकता। अनुभव के लिये बार-बार अनुवृत्ति से साधना करनी होगी उस वस्तुज्ञान के योग से

उद्गीथ आदि सभी उपासनाओं में यदि सङ्गीत विद्या का योग हो तो वह ब्रह्मात्मनिष्ठा आसानी से मिल सकती है। इसीलिए ब्रह्मविद्या की भाँति यह सङ्गीत विद्या भी एक विशिष्ट प्रकार की ऊंची अलौकिक विद्या है। इसमें बाहर की किसी भी चीज की अपेक्षा और आवश्यकता नहीं है। अपने ही अन्तरात्मा, मन, बुद्धि, प्राण आदि से स्वतन्त्र साधन ही इसमें प्रधान है। यही साधन एक प्रकार का यज्ञ भी है; अतः इसे आन्तर्य विद्वद्यज्ञ माना गया है। इस यज्ञ में पांच ऋत्विज हैं—वाक्, प्राण, मन, श्रोत्र और नेत्र। "तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः, श्रद्धा पत्नी—दक्षिणा वाग् होता, प्राण उद्गाता, चक्षुरध्वर्युः, मनो ब्रह्मा, श्रोत्रमग्नीत् (आग्नीध्रः) यावद् ध्रियते सा दीक्षा" ॥ (नो. उ.)

साधनावस्था के फल स्वरूप ब्रह्मज्ञान होने के बाद भी उन ब्रह्मनिष्ठों के लिये यह सङ्गीत उस समरस का पूर्ण अनुभवरूपी फल माना गया है। इसीलिये जब यह पूछा गया कि वह ब्रह्मनिष्ठ पुरुष क्या करता है—क्या कहता है, [illegible] अपनी जीवन-यात्रा को किस प्रकार बिताता है, तब इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए बताया गया है कि वह ज्ञानी पुरुष ब्रह्मज्ञान की समाधि में, नादब्रह्म की धुन में लीन होता है, बाहर भीतर के सभी विषयों को भूल जाता है;

इतना ही नहीं वह अपने को भी भूल जाता है, अपनी ही आत्मस्थिति में जागता रहता है, कभी भी प्रमाद आलस्य आदि वृत्तियों के वश में नहीं होता; इस अन्नमय शरीर और इन्द्रियों की वृत्ति से हट जाता है और प्राणमय वृत्ति से भी भीतर निकल जाता है; उससे भी सूक्ष्म और आन्तर्य मनोभूमिका को कामना-भावना आदि वृत्तियों से ऊपर बढ़ जाता है, 'मैं फलाना हूँ' इस बुद्धि के विज्ञान से और वैषयिक ज्ञान से भी भीतर गहरे चला जाता है, विषयानन्द के रस से मुक्त हो जाता है, केवल आत्मानन्द के रस का अनुभव करता हुआ भी उसमें लिपटता नहीं है, "मैं आनन्दरस चाख रहा हूँ" इत्यादि उस आनन्द की अनेकानेक ऊर्मियों से परिवर्तनशील तरङ्गों का भी अतिक्रमण करता है, उस अन्तरात्मा और परमात्मा के योग से 'जीव, जगत् और ईश' इनके सामरस्य में पहुँच जाता है, 'ज्ञान, भावना और क्रिया' इनके सामरस्यपूर्ण योग से उस समरस के अनुभव गाता हुआ उस सामरस्य में लीन हो जाता है तथा उसी परमानन्द-रस में तल्लीन होकर रहता है। यह बात तै. उ. में भृगुवल्ली में स्पष्ट सुनाई गई है। "एतत् सामगायन् आस्ते"। हा३उ।हा३उ।हा३उ। अहमन्नमहन्नम्। अहमन्नादोऽहमन्नादोऽहमन्नादः। अहँ श्लोककृदहँ श्लोककृदहँ श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता३ स्यापूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभा इ। यो मा ददाति स इ देव मा ३ वाः। अहमन्नमन्न-मदन्तमा३द्मि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम् सुवर्न ज्योतीः॥ इति॥

अर्थात् वह ब्रह्मनिष्ठ पुरुष साम गाता रहता है; 'सामगान' की रूपरेखा इस प्रकार बताई गई है:—"मैं यह भोग्यरूप अन्न हूँ; खानेवाला भोक्ता भी मैं ही हूँ। यह जो सामगान हो रहा है, इसका कर्ता साक्षी भी मैं हूँ। इतना ही नहीं, उस परम सत्य वस्तु से जिसने प्रथम आविर्भाव पाया है—वह हिरण्यगर्भ भी मैं हूँ। सभी देवताओं से प्राचीन

अमृतरस का नाभिरूप मूलस्थान भी मैं हूँ। जो मुझे इस समरस की प्रेरणा करता है, वही ऐसा गा रहा है—'मैं भोग्यरूप अन्न हूँ, अन्न खानेवाले भोक्ता को भी मैं खा जाता हूँ; मैं स्वयं अभोक्ता होने के कारण भोक्तृरूपी जीव को और जीव-भाव को भी निगल जाता हूँ। मैं इस सारे विश्व को पुरा भर कर व्यापक बन चुका हूँ, जैसे कि सुवर्न ज्योतीः—(ज्योतिः; स्वः; इव) यह ज्योति आकाश में पूर्ण है।"

यह उस सामरस के गायन की पराकाष्ठा है। गानेवला, गेय वस्तु और गान, ये तीनों ही एक तत्त्व में लीन हो जाते हैं। "मैं गाता हूँ, यह मेरा गायन है; यह इस गायन का विषय है अर्थात् फलाने को मैं गा रहा हूँ"—इसका भी अलग भान न रहे, तब वह पूरा गायन होगा। यही सङ्गीत विद्या की पराकाष्ठा है, यही पूर्णता है; बस इसके अतिरिक्त और कुछ भी नहीं। "बृहस्पते न परः साम्नो विदुः"। (ऋ० २)

ईं ॐ श्रीः

संगीतप्रशंसा

(ब्रह्मर्षिदैवरातप्रणीतश्लोकाः)

संगीतं सामवेदे स्वर-रस-समता-योगतो गायनार्हे
गान्धर्वाख्योपवेदे जनजगदधिपप्रत्यगात्मप्रसादे ।
सिद्धाः सप्तस्वरास्ते त्रिषवणगुणतो मन्द्रमध्योच्चतारा
बद्धाः सोपानरूपाः प्रतिपदमुदिताः स्थूलसूक्ष्मातिसूक्ष्माः ।।१।।

Saṅgīta subsists in the Gāndharva Upaveda which is a subsidiary constituent of the Sāmaveda, the Veda which is worthy of song on account of being a bestower of pleasure to the inmost self alike of the king and his subjects. In that Saṅgīta are to be found seven 'Siddha' Svaras which with the association of the three 'Savanas' are manifested in gross, subtle and extra-subtle forms and have been categorised in a graduated scale as 'Mandra', 'Madhya' and 'Tāra' respectively.

स्वर और रस के साम्ययोग से गेय सामवेद में एवं राजा तथा प्रजा के अन्तरात्मा को समान रूप से प्रसन्न करने वाले गान्धर्व उपवेद में संगीत विद्यमान है। उस संगीत में सिद्ध सात स्वर प्रातः, मध्याह्न तथा सायं सवन के योग से स्थूल, सूक्ष्म और अतिसूक्ष्म होने के कारण क्रमशः मन्द्र, मध्य और तार रूप से विभाजित होकर सर्वत्र सोपानरूप से बँधे हुए कहे गए हैं।

वाण्या प्राणेन नादे प्रणिहितमनसा गायने तत्स्वराणां
वीणातन्त्रीमृदङ्गश्रुतिनिनदकला - तालसाहित्ययोगात् ।
तद्गानात् स्वात्मनादश्रवणरसमुखाद् वाग्रसैकानुभावे
क्लृप्ताः षड्जादिसंज्ञाः सरिगमपधनीत्यादिसङ्केतवर्णैः ।।२।।

Divine Sarasvatī, after experiencing 'Rasa' of 'Vāk' born of the hearing of the suggestive vibrations of 'Nāda' in herself, has conceived

the names 'Sa', 'Ri', 'Ga', 'Ma', 'Pa', 'Dha' and 'Ni' for the Svaras sung by her as the 'anubhāvas' of the said 'Rasa' of 'Vāk' and as the vibrations of the 'Śrutis' with the 'Vīṇā-Tantrī' and 'Mṛdaṅga' and with the arts of rhythm and literature, the word-form of 'Gīta'.

सरस्वती ने स्वात्मा में ध्वनित होने वाले नाद के श्रवण से उत्थित रसानुभव के अनन्तर वाग्रस के अनुभाव-रूप उन (सप्त) स्वरों के गान से एवं वीणा-तन्त्री, मृदङ्ग, 'श्रुति' को निनादित करने की कला, ताल और साहित्य (गीत का पदात्मक रूप) के सहयोग से स्वरों के नादात्मक गान के विषय में एकाग्रचित्त होकर 'सरिगमपधनि' इत्यादि संकेताक्षरों से 'षड्ज' इत्यादि नाम कल्पित कर लिये हैं।

तस्मात् कण्ठ्यस्वरेण प्रतिविलसदलामाद्यकारेण युक्तं
एकेनैवाक्षरेण प्रतिनिनदमुखाद् गातुमिष्टं समस्तम् ।।४।।

The letters Sa, Ri, Ga, Ma, Pa, Dha and Ni are the subtle symbols and representative names for the respective 'Svaras' and are the primary instruments for the apprehension of those 'Svaras' and are also the first letters of the names of those 'Svaras' such as Ṣaḍja, Ṛṣabha etc. In Pāṇini's 'Al Pratyāhāra' are included all the vowels and consonants (from अ to ह) and अ is the first letter of this 'Al'. All 'Svaras' can, therefore, be sung with only one vowel-tone अ emitted from the throat.

एताः संक्षिप्तसंज्ञाः प्रणव इव परब्रह्मणः सत्स्वराणां
वाचा स्वोच्छ्वासयोगात् तदनुकरणतो वेदितास्तत्त्ववेद्याः ।
षड्जस्तत्रर्षभोऽन्यः श्रवणसुखकरो दिव्यगान्धारसंज्ञो
मध्यस्थः पञ्चमोऽन्यो मतिमननपरो धैवतोऽन्त्यो निषादः ॥३॥

Like the 'Praṇava' which is the short and pithy name of the Parabrahman, Divine Sarasvatī has comprehended by her respiratory movement and by imitation of those 'Svaras' the symbolic names of the eternal 'Svaras'; which are knowable as the 'Tattva', and which appear as differentiated as Ṣadja, and Ṛṣabha; as 'Gāndhāra' pleasurable to the ear; as the 'Madhyama' of central position; as 'Pañcama' worthy of repetetive pursuit; as 'Dhaivata' and lastly as 'Niṣāda'.

षड्जादि स्वरों के सूक्ष्म संकेतरूप एवं उन-उन स्वरों के अनुकरण में प्रवण सरिगमपधनि इत्यादि वर्ण षड्जादि स्वरों के वाचक हैं, उन-उन स्वरों के अवलम्बन में परम उपकरण हैं तथा षड्जादि स्वर-संज्ञाओं के प्रथम अक्षर हैं। (पाणिनि के) अल् प्रत्याहार में 'अ' से 'ह्' तक सभी स्वरों एवं व्यञ्जनों का समावेश है। इस 'अल्' का जो आद्य अक्षर अकार है, उसी एक कण्ठ्य स्वर (अक्षर) के योग से ये सभी (सातों) स्वर गाये जा सकते हैं।

स्वान्तः षड्जादिभेदात् स्वरनिरतमनःप्राणवाक्संविदाऽऽत्मन्
वाचोपांशुस्वरेण प्रविरलतपसा सूक्ष्मसन्मानसेन ।
सानुस्वारेण तूष्णीं प्रतिपिहितमुखान्नासिकानुस्वरेण
मौनेनान्तःस्वनादश्रवणपरतया गीयतां सामरस्यात् ॥५॥

Those who apply the mind, speech, consciousness and soul in the process of concentra-

परमब्रह्म के संक्षिप्त नाम प्रणव के समान उन सत् स्वरों की सूक्ष्म (सरिगमपधनि) एवं तत्त्ववेद्य संज्ञाओं को वाणी ने अपने उच्छ्वास-योग से एवं उन स्वरों के अनुकरण से सम्यक्तया समझ लिया है। उन स्वरों में षड्ज, ऋषभ, श्रवण-सुखद गान्धार, मध्यस्थित मध्यम, पुनः पुनः अनुसन्धेय पञ्चम, धैवत तथा अन्तिम निषाद नाम से ये स्वर भिन्न-भिन्न प्रतीत होते हैं।

वर्णास्ते वाचकाः स्युस्तदनुकृतिपराः सूक्ष्मसङ्केतरूपा-
स्तत्संज्ञाद्याक्षरं तत् परमुपकरणं तत्स्वरस्यावलम्बे ।

तथा सूक्ष्म और पवित्र मन वाले (तपस्वी) तप सहित मौन धारण करके अपने ही भीतर अपने नाद को सुनने में तत्पर रहकर सामरस्य से उस उपांशु वाणी से गान करते रहें जिसमें जीभ का स्पन्दन भी न हो, मुख भी खुला न रहे और (केवल) अनुस्वार सहित नासिका का स्वर हो।

tion on the 'Svaras' like Ṣaḍja, Ṛṣabha etc. dwelling in their 'Antaḥkaraṇa' may sing with 'Sāmarasya' and 'Tapas', quietly intent on hearing within themselves their own 'Nāda', with the mouth shut, without even a vibratory movement of the tongue, with minds clear and subtle.

अपने अन्तःकरण में षड्जादि नाम से स्थित स्वरों में मन, प्राण, वाणी, चेतना तथा आत्मा निरत करने वाले

(Word-form) of the four Vedas, whose speech is adroit, who is identical with the varṇas (Akṣaras) emanating from the mouth of the four-faced Brahmā, 'Svara' and 'Rasa' are whose words, who is invoked by 'Vāk' (word), 'Mana' (Mind) and 'Prāṇa' (vital energy), who

नित्याभ्यासादियोगात् समरसकलया बाह्यवीणादिनादात्
स्वान्तर्वाक्संस्वरेण प्रतिनिशितहृदा प्राणनोच्छ्वासनेन।
साध्या संगीतशास्त्रे सकलगुणगणैः संहिता सत्त्वपूर्णा
लोके वेदे च साम्ना स्वररसकलया वाक् परा चित्समाना॥६॥

The discipline (Sādhana) of the 'Cit'-like 'Pāra Vāk' who is replete with 'Sattvaguṇa' and is the repository of all good qualities should be cultivated in the fields of the 'Saṅgīta Śāstra', worldly affairs and the Veda, with unfailing practice and constant contemplation, with the 'Kalā' of 'Sāmarasya', with vibration of the external instruments the Vīṇā and the like, with the correct sound (Svara) of the indwelling 'Vāk', with the vibration of the 'Prāṇas' and with a pure heart.

नित्य अभ्यास एवं अनुशीलन आदि के संपर्क से, सामरस्य की कला से, बाह्य वीणा आदि वाद्य यन्त्रों के निनाद से, स्वान्तःस्थित वाक् के सम्यक् स्वर से, प्राणों के परिस्पन्द से एवं निर्मल हृदय से उस चित्सदृश समग्र गुणों से युक्त तथा सत्त्वगुण से पूर्ण परा वाणी की साधना साम, स्वर तथा रस की कला से संगीतशास्त्र, लोक तथा वेद में करनी चाहिए।

वाणी वीणाप्रवीणा चिदनलवदना या चतुष्पादपूर्णा
वेदानां सा चतुर्णां सुचतुरवचना दिक्चतुर्वक्त्रवर्णा।
जिह्वाग्रे साऽभ्युदीर्णा स्वर-रस-वचना वाङ्मनःप्राणगुण्या
सौम्या शीर्षण्यरस्या समरसरसनाऽभ्येति सर्वाग्रगण्या॥७॥

The Speech which is perfect with four 'Caraṇas', whose face is resplendent with the effulgence of 'Cit', who is adept in playing the Vīṇā; who shines forth as the Divine 'Vāṅmaya' is of gentle and cool temperament, who bestows the relish of 'Rasa' on the best (Śīrṣaṇya) of 'Upāsakas', as soon as she appears on the tip of the tongue in an articulated form she occupies the foremost rank on account of the taste of 'Sāmarasya'.

जो चार चरणों से पूर्ण है, जिसका मुख चित् की ज्योति से भास्वर है, जो वीणावादन में कुशल है, जो चारों वेदों के दिव्य वाङ्मय रूप से विराजमान है, जो चतुर्मुख (ब्रह्मा) के मुख-निःसृत वर्णों (अक्षरों) से अभिन्ना है, जो सुचतुर वचनों वाली है, स्वर और रस जिसके वचन हैं, जो वाक्, मन और प्राण द्वारा आवाहन करने योग्य है, जो सौम्य है और जो उत्तमोत्तम (शीर्षण्य) उपासकों को

रसास्वाद प्रदान करती है, वह वाणी जिह्वा के अग्रभाग पर उच्चरित होते ही सामरस्य की चर्वणा से सर्वाग्रगण्या हो जाती है।

गायत्री वेदमाता स्वररसवचना गायति ब्रह्म पूर्णं
प्रत्यक्षं स्वात्मसत्त्वं वितरति सरसं ब्रह्मणस्पत्युदीर्णम्।
गायन्तं त्रायते सा स्रवदमृतरसैः प्राणसंवित्प्रदानाद्
विद्युज्ज्योतिश्चिदैन्द्री निजनिखिलजगत्संसवित्री प्रकाश्यम्८

Goddess Gāyatrī the mother of the Vedas, possessed of 'Rasa' and 'Svara' as her speech continues to bestow the status of Venerable 'Brahmaṇaspati' on the possessor of Vedic knowledge singing the entire Veda, by revealing clearly her own essential sprightly and mystic form. With the spurt of the fountains of nectar, bestowing the boon of the 'Prāna and 'Samvit' she protects her votaries who sing her attributes. Thus may the generous bestower

of the gift of 'Cit' ever continue to manifest the lightning (Vidujjyoti) of her knowledge in the whole universe just like Prācī (East).

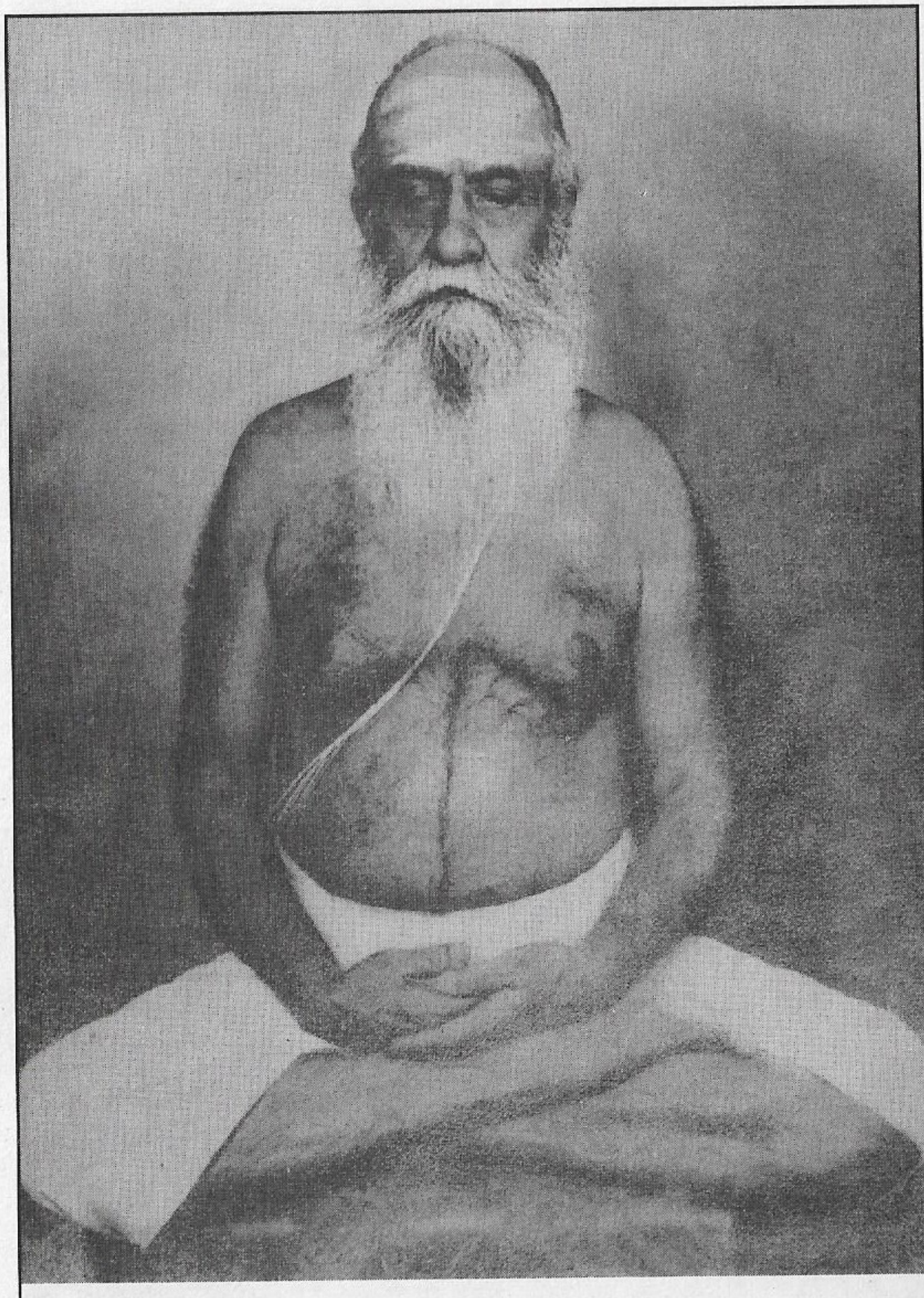
स्वर और रसरूप वचन वाली वेदमाता गायत्री देवी संपूर्ण वेद का गान करने वाले वेदज्ञ को, अपने सरस तथा रहस्यात्मक आत्मतत्त्व को (उसके समक्ष) स्पष्टतया प्रकाशित करके, पूज्य ब्रह्मणस्पति का पद प्रदान करती है। वह झरते हुए अमृत के फुहारों से प्राण और संवित् का वरदान देकर अपने गुणों के गायकों की रक्षा करती है। इस तरह समस्त विश्व को चेतना का उन्मुक्त दान देने वाली ज्ञानमयी प्राची विद्युज्ज्योति का प्रकाश करती रहे।

वेदात्मा ज्ञानभूमा सकलरसतमा सर्ववित् सार्वभौमा
वेद्यावेद्याभिरामा भगवदवगमा विश्वविद्याविरामा।
संगीतं सर्वविद्यासमरसमुदितं "श्रीकलाभारती" सा
स्वीकुर्यात् पूर्णभावाद् भगवदनुगतं "दैवराता"-भिगीतम् ॥९॥

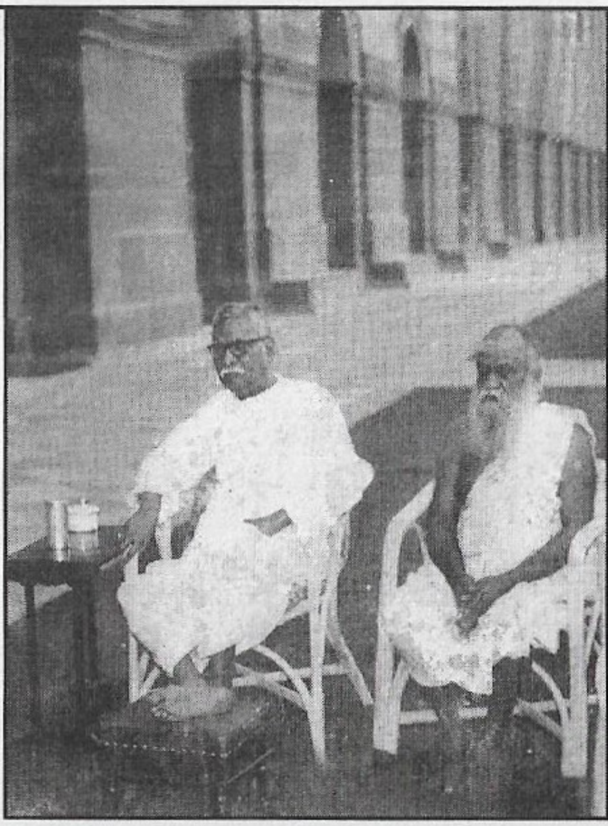
May the Goddess Bhāratī of the form of 'Śrikalā' whose soul are the Vedas, who is the acme of knowledge, who is perfect in all the 'rasas' who is all-knowing, all-pervading Śakti', who is beautifully constituted of all the knowable and unknowable substances, who is the Supreme Lord's perceptional power, who is the terminus of all the Vidyās,—graciously condescend to accept this metric 'Saṅgīta' sung with perfect devotion by Daivarāta engaged in recital surcharged with the delight of all the Vidyās, of the benign qualities of the Supreme Lord.

वेद ही जिसकी आत्मा है, ज्ञान की जो पराकाष्ठा है, जो सभी रसों से पूर्ण है, जो सर्वज्ञ-स्वरूप और सार्वभौम शक्ति है, वेद्य और अवेद्य वस्तुतत्त्वों से जो मनोरम बनी हुई है, जो भगवान् की अनुभावशक्ति है, सभी विद्याओं की जो विरामरूपा है, इस प्रकार की वह "श्रीकला"—रूपिणी भारती वाग् देवता,—भगवान् के गुणानुवाद में लगे हुए, सभी विद्याओं के समरस से प्रहृष्ट तथा छन्दोमयी वाणी में दैवरात द्वारा गाए हुए इस संगीत को पूर्ण भाव से स्वीकार करें, ऐसी प्रार्थना है।

ಚಿತ್ರ ಸಂಪುಟ

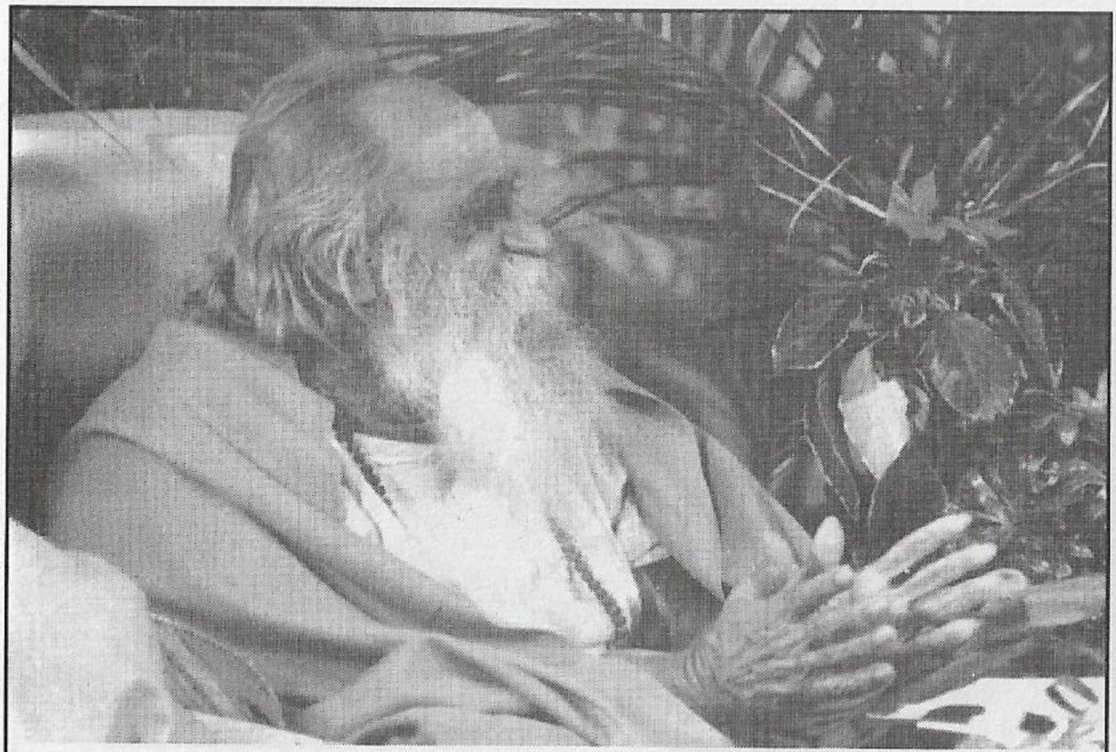
ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು ಧ್ಯಾನ ಮಗ್ನರಾಗಿರುವುದು

ಭಾರತದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳಾದ ಡಾ। ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್‌ರವರ
ಜೊತೆ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

ವೇದ ವಾಚಸ್ಪತಿ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

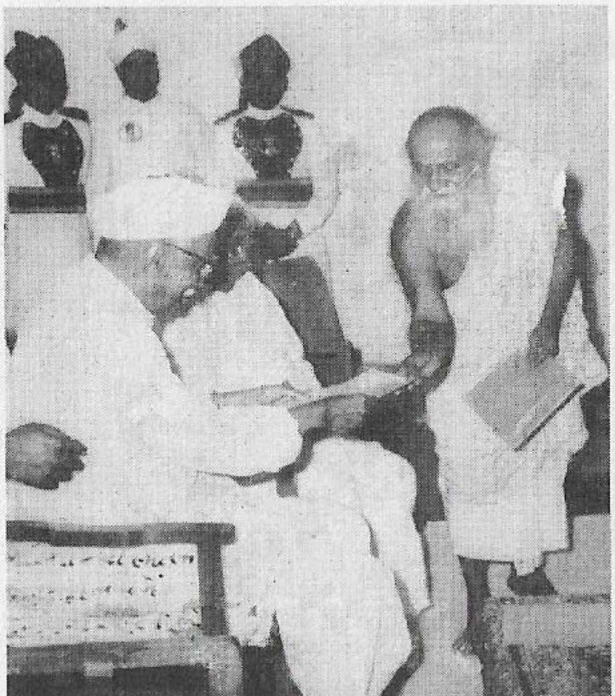
ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

ಪ್ರಧಾನಿ ಜವಹರಲಾಲ್ ನೆಹರೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

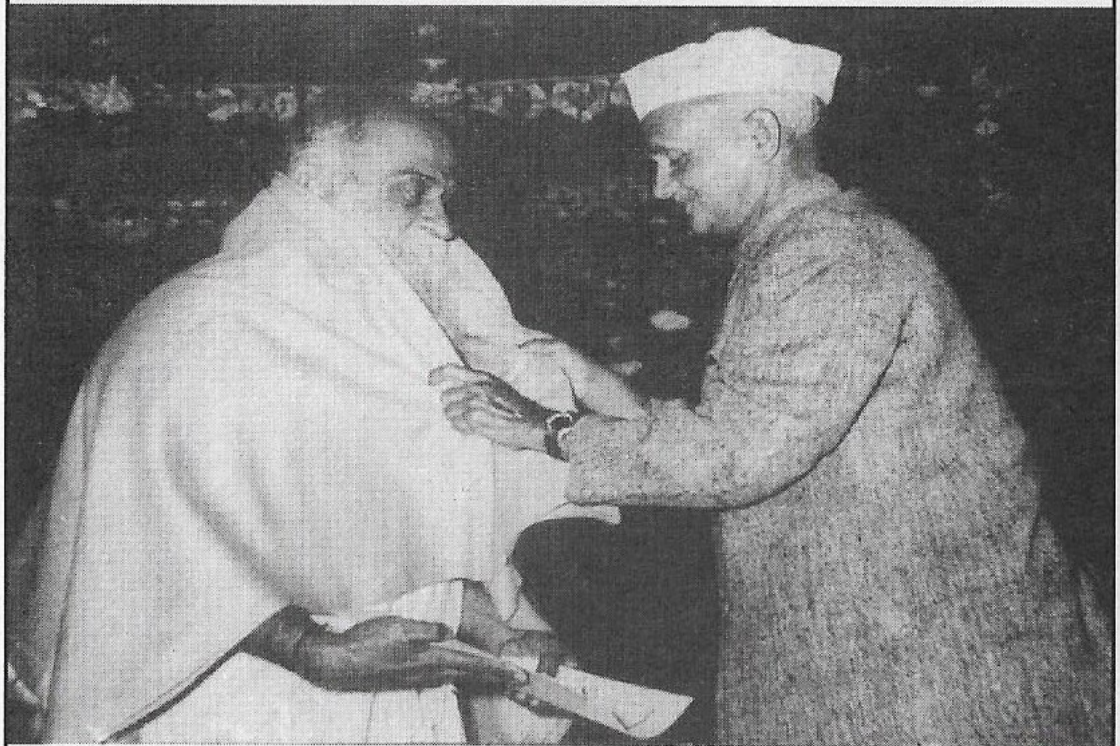
ಮಹರ್ಷಿ ಮಹೇಶ್‌ಯೋಗಿ ಜೊತೆ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ
ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

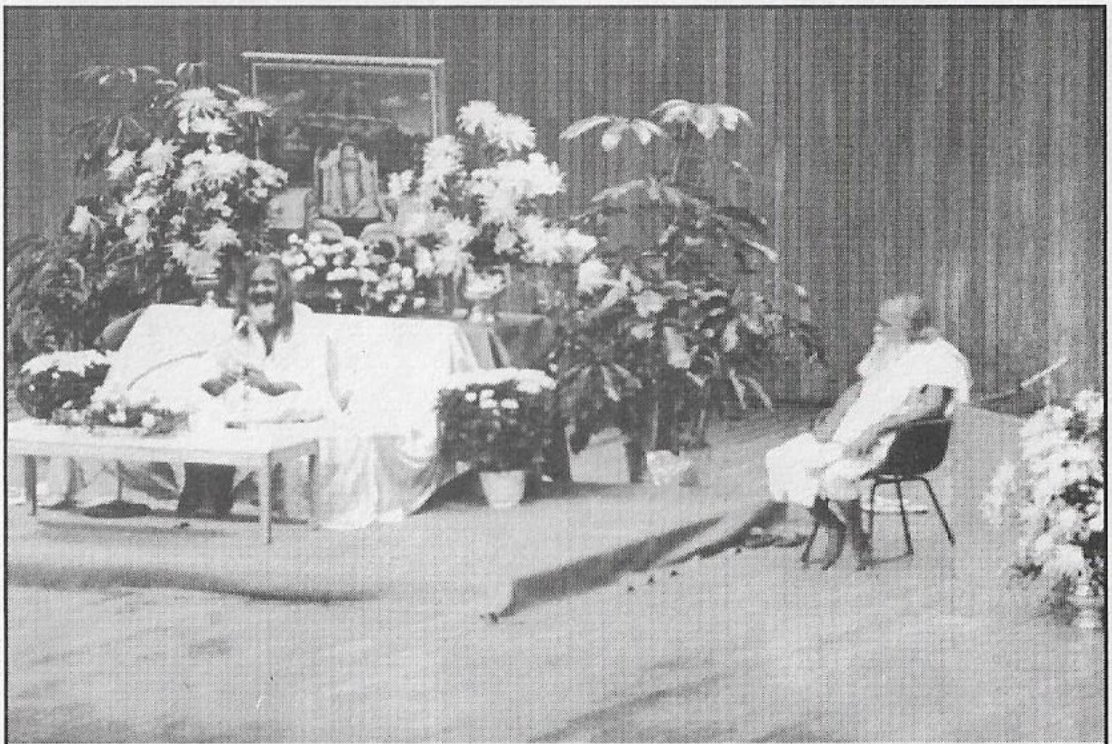
ಭಾರತದ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿಗಳಾದ ಸರ್ವಪಲ್ಲಿ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ
ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

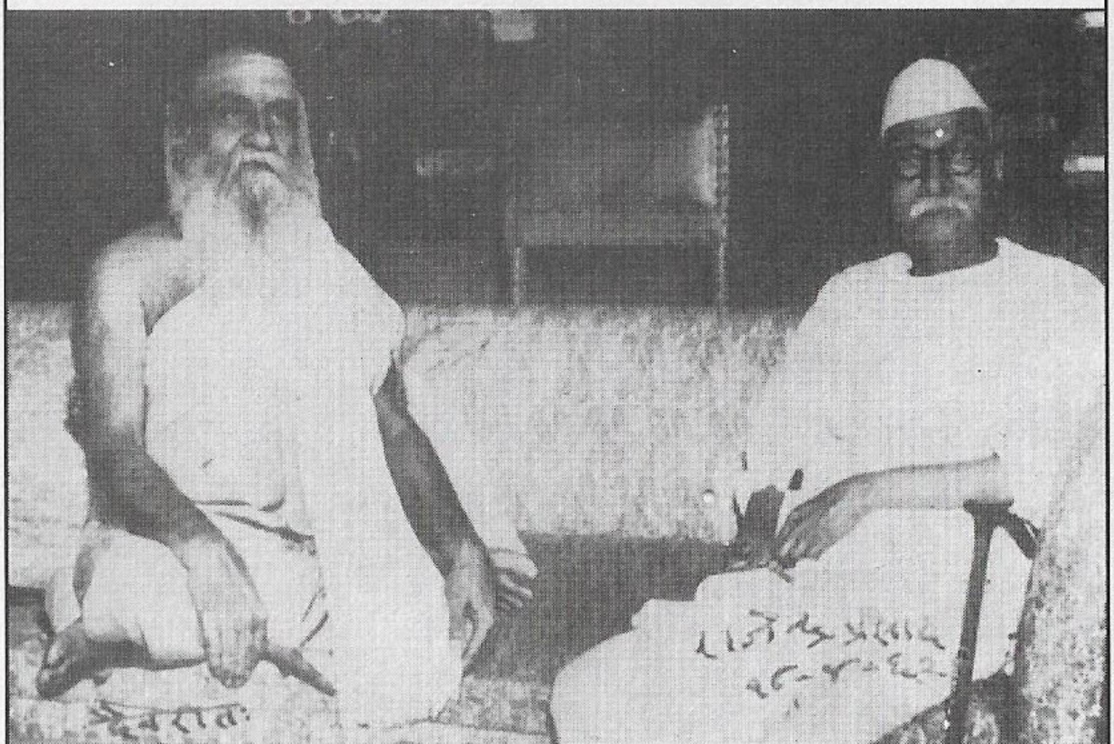
ಮಹರ್ಷಿ ಮಹೇಶ್‌ಯೋಗಿರವರ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ
ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

ಲಾಲ್‌ಬಹದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರಿಂದ
ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರಿಗೆ ಸನ್ಮಾನ

ಮಹರ್ಷಿ ಮಹೇಶಯೋಗಿಯವರ ಪ್ರವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವರಾತರು

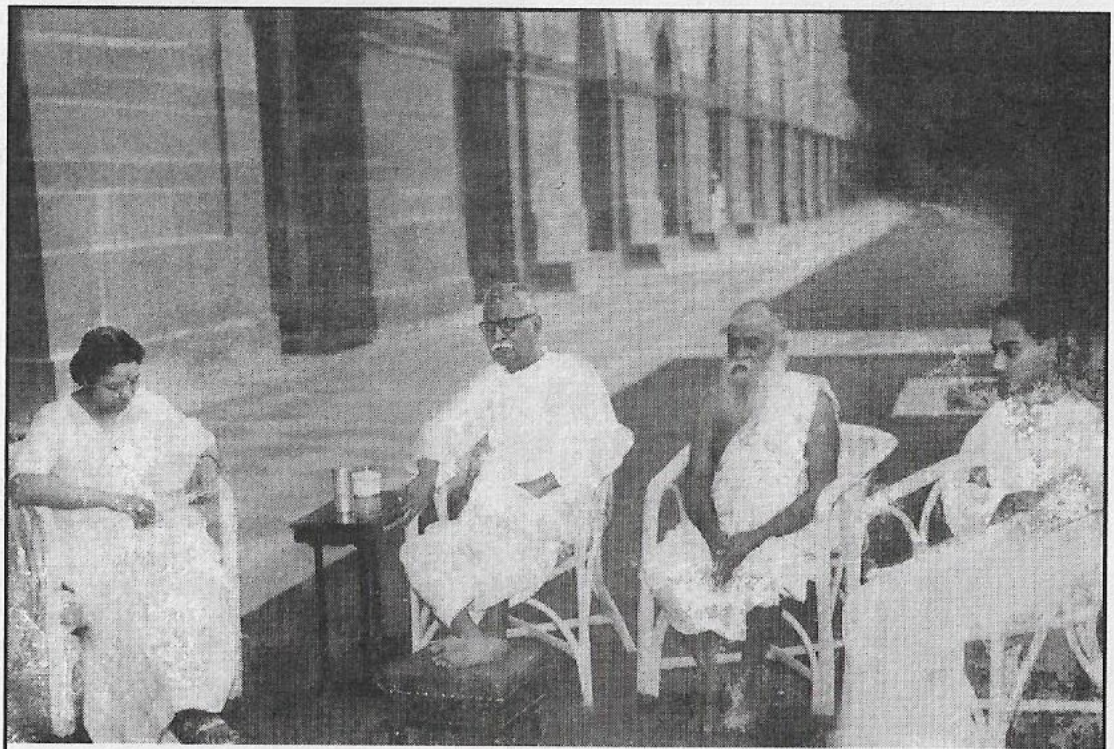
ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು ಡಾ। ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್

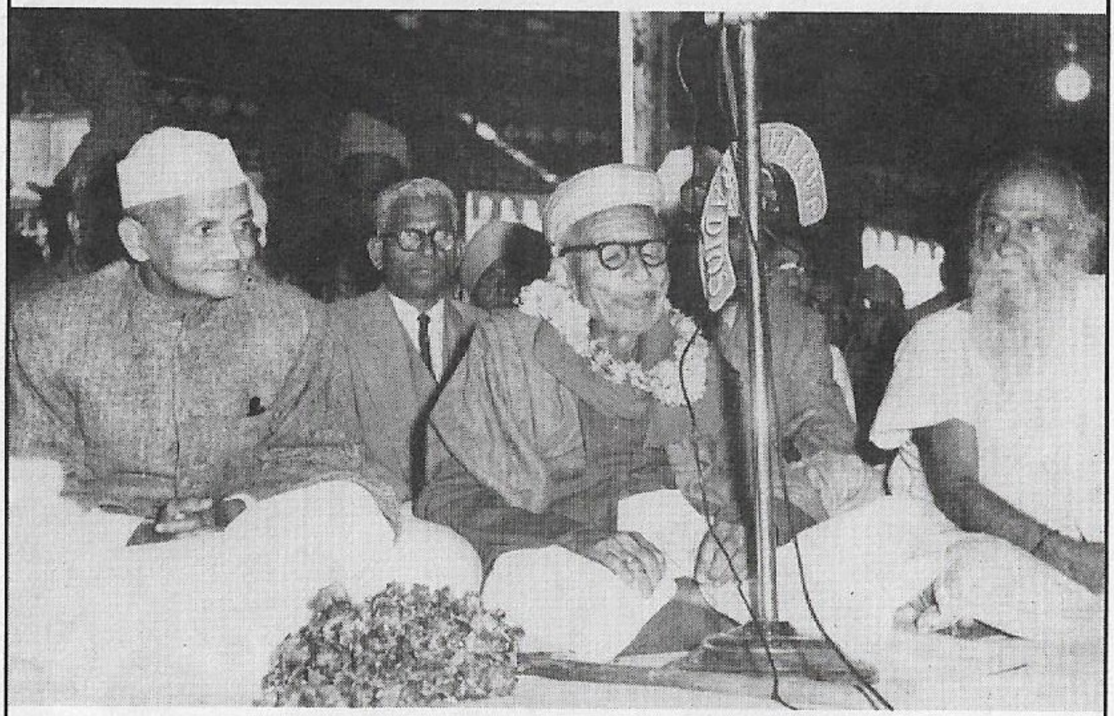
ದ.ರಾ. ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವಾರಾತರು

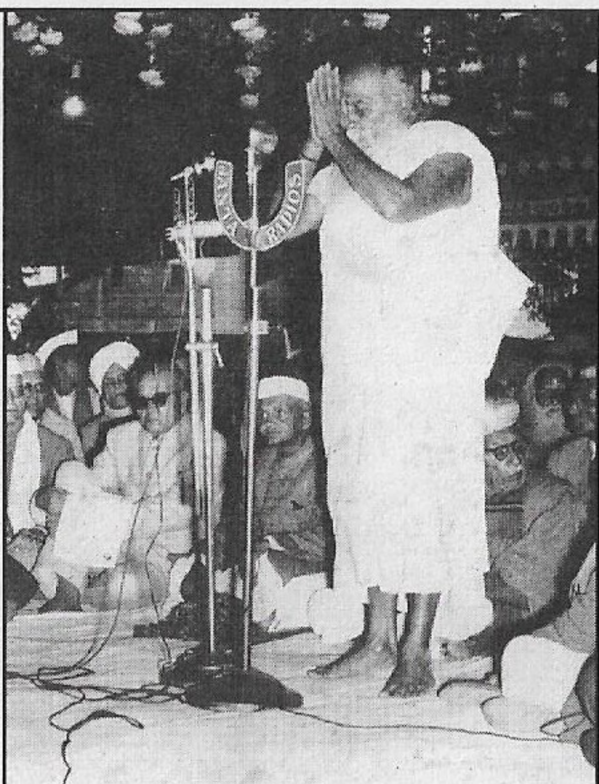
ದೀಪ್ತಿ ದಿವಾಕರ್, ದೈವಾರಾತರು, ಆರ್.ಆರ್. ದಿವಾಕರ್

ಡಾ। ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದ್ ಮತ್ತಿತರೊಂದಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

ಲಾಲ್ ಬಹದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರೊಂದಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

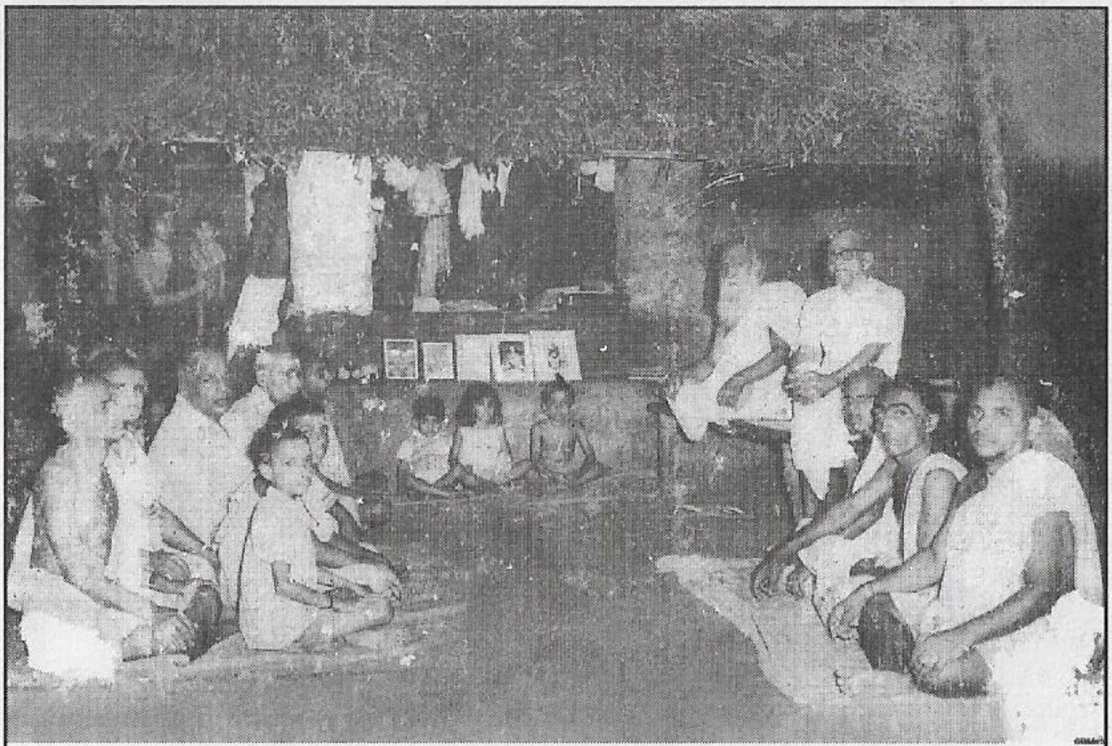

ಲಾಲ್ ಬಹದೂರ್ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವರಾತ್

ವೇದ ವಾಚಸ್ಪತಿ
ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

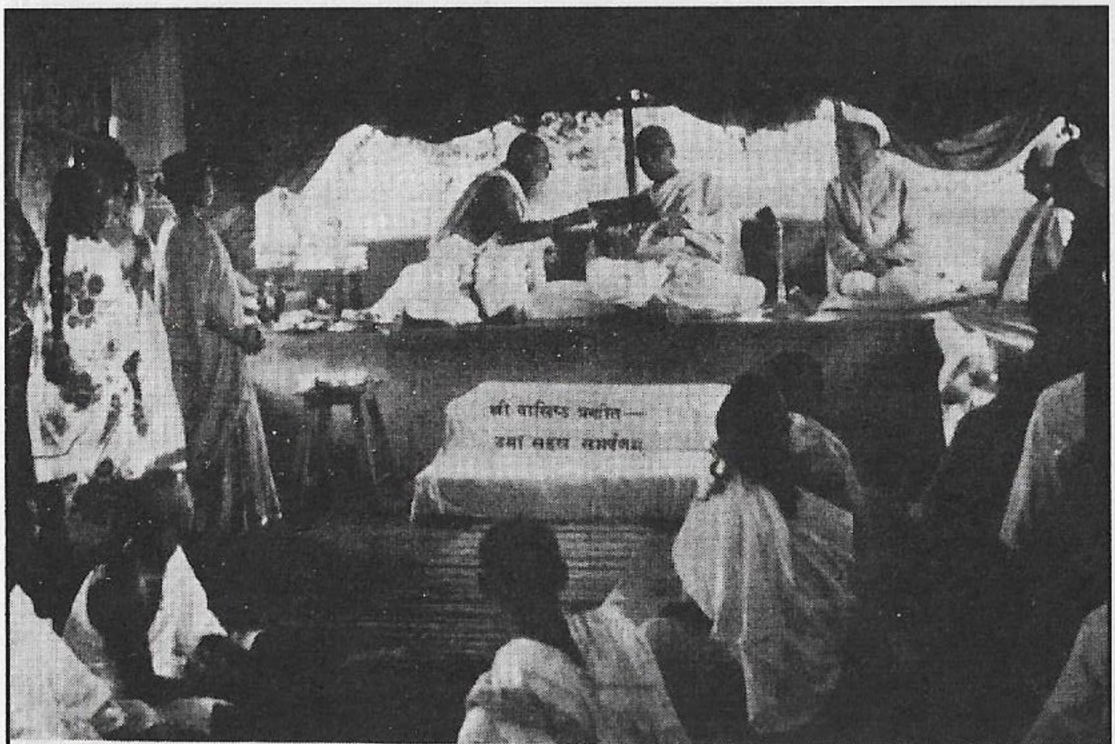
ಶ್ರೀ ಷ. ಬ್ರ ಶಿವಯೋಗ ಭೂಷಣ
ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ

ಗೋಕರ್ಣದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವಟುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದೈವಾರಾತರು

ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಶ್ವ ದಾಮೋದರ ದೀಕ್ಷಿತರೊಂದಿಗೆ

ಗೋಕರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರ ಪ್ರಸಾದ್ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ

ಅಶೋಕ ವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿ ದೈವಾರಾತರ ಕುಟುಂಬ ಪರಿವಾರ

ಶ್ರೀ ಷ. ಬ್ರ ಶಿವಯೋಗ ಭೂಷಣ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರು, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ
ಇವರೊಂದಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿ ದೈವಾರಾತರು

ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನದ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು

1)	ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಭಾಗ-1	ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ	650/-
2)	ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಭಾಗ-2 (ಕನ್ನಡ)	ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ	650/-
3)	ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಭಾಗ-1 (ಹಿಂದಿ)	ಸಂಪಾದಕ ಮಂಡಳಿ ಪುಸ್ತಕಶಕ್ತಿ	650/-
4)	ಯೋಗಕ್ಷೇಮಂವಹಾಮ್ಯಹಃ	ಮತ್ತೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ	90/-
5)	ವಿಚಾರ-ವಾಹಿನಿ	ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬಾದೀಕ್ಷಿತ್	200/-
6)	ಮತ್ತೂರರೊಂದಿಗೆ ಕಾಶಿಯಾತ್ರೆ	ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಮನಾ ವಿಶ್ವನಾಥ್	230/-
7)	ರಾವ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ಹನುಮಂತಗೌಡರು	ಪ್ರೊ|| ಎಂ. ಧ್ರುವನಾರಾಯಣ	65/-
8)	ಮನೋನಂದನ	ಡಾ|| ಜಿ.ಎಸ್. ಪಾಲಾಕ್ಷ	50/-
9)	ಕನ್ನಡದ ನಾಯಕ ಮಣಿಗಳು	ಪ್ರೊ ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ	75/-
10)	ಜೀವನದರ್ಶನ	ಜಿ.ಎಂ. ವೇದೇಶ್ವರ್	150/-
11)	ಬದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳು	ಪ್ರಭಾಕರ ತಾಮ್ರಗೌರಿ	100/-
12)	ವಸಂತಾಗಮನ (ಕವನ ಸಂಕಲನ)	ಕೆ. ಮಹಂತೇಶ್	40/-
13)	ಕೌಜಲಗಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್	ಹಣಮಂತಸಾಗಾಂವಕರ	18/-
14)	ಪ್ರಥಮಹರಿದಾಸ ಮಹಿಳೆ	ಹಣಮಂತಸಾಗಾಂವಕರ	18/-
15)	ಸುರಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಇತಿಹಾಸ	ಕಪಟರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು	300/-
16)	ಹರಿದಾಸ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೂರು ದಾರಿಗಳು	ಪ್ರೊ|| ನಾ. ಗೀತಾಚಾರ್ಯ	130/-
17)	ಕವಿ ನಮನ (ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ)	ಪ್ರೊ|| ನಾ. ಗೀತಾಚಾರ್ಯ	150/-
18)	ಹೂಮಾಲೆ (ಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಬಂಧಗಳು)	ಶ್ರೀಮತಿ	150/-
19)	ಮುಳ್ಳಾದ ಸಾಗರ	ಜಾನಕಿ	180/-
20)	ಸಂಪಿಗೆಗಳು ಸಣ್ಣ ಜಾಜಿಗಳು	ಶ್ರೀಮತಿ	180/-
21)	ಪರಮಹಂಸರ ಸಮೀಪದರ್ಶನ	ಸ್ವಾಮಿ ಅಬೇಧಾನಂದ	160/-
22)	ಸಿರಿಭೂವಲಯದ ಸ್ಥಂಭಕಾವ್ಯಗಳು	ಎಂ.ವೈ. ಧರ್ಮಪಾಲ್	75/-
23)	ಅರಗಿನ ಮನೆ	ನಿಟ್ಟೂರು ಚಂದ್ರಶೇಖರ್	120/-
24)	ಮುಸ್ಸಂಜೆಯ ಹೊಂಬಿಸಿಲು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು	ಪ್ರಭಾಕರ ತಾಮ್ರಗೌರಿ	100/-
25)	ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು	ಕಪಳರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು	200/-
26)	ನಾಡು-ನುಡಿ ಮತ್ತು ಲಾಕುಳಶೈವ ಇತಿಹಾಸ	ಕಪಳರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು	150/-

27) ಶ್ರೀ ಹರಿಕಥಾಮೃತಸಾರ	ಕಪಳರಾಳ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು	125/-
28) ಹಲವು ನೆನಪುಗಳು	ಪಂಡಿತ ಸುಧಾಕರ ಚತುರ್ವೇದೀ	400/-
29) ಕನ್ನಡ ವೇದಾರ್ಥ ಕಲ್ಪಲತಿಕಾ	ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬಾ ದೀಕ್ಷಿತ್	125/-
30) ದಿವಾನ್ ಸರ್ ಎಂ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್	ಸಂ. ಎಂ.ಆರ್. ನರೇಂದ್ರ	100/-
31) ಗೀತಾಂಜಲಿ	ರವೀಂದ್ರನಾಥ್ ಠಾಕೂರ್	80/-
32) ಹೊನ್ನೆಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಥೆಗಳು	ಎಚ್.ಎಸ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣರಾವ್	150/-
33) A Quest for Natures Bounty	Sri M.R. Bharatha	900/-
34) ಭೀಷ್ಮ (ಕಾದಂಬರಿ)	ಕಳಲೆ ಗುರುಸ್ವಾಮಿ	150/-
35) ಕನಕಪುರ ಎಂಬ ಕಾನಕಾನಹಳ್ಳಿ ಚರಿತ್ರೆ	ಡಾ।। ಟಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲ ಶಾಸ್ತ್ರೀ	250/-
36) ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಅನಂತಸುಬ್ಬರಾಯರು ಕಂಡಂತೆ	ಸಂ. ಎನ್. ಪ್ರಭಾವತಿ	80/-
37) ದೇಶಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು	ಸಂ. ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್	250/-
38) ಗೊಂದಳದ ಸಾಹಿತ್ಯ	ಸಂ. ವೈ. ಪ್ರತಿಮಾ ಮೋಹನ್	80/-
40) ಗೋತ್ರ, ಪ್ರವರ, ಸೂತ್ರ, ಶಾಖಾ, ವಿಚಾರಸೂಚಿ	ಎಚ್.ಆರ್. ಸಂಪತ್‌ಕುಮಾರನ್	200/-
41) ಕನ್ನಡ ವೇದಾರ್ಥಕಲ್ಪಲತಿಕಾ	ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬ ದೀಕ್ಷಿತ	125/-
42) ಸಿರಿಭೂವಲಯ ಒಂದು ನೋಟ	ಸಂ. ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್	100/-
43) ಸಿರಿಭೂವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ಥಂಭ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯ	ಸಂ. ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್	100/-
44) ಮಳಖೇಡದ ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥರು	ಡಾ. ಕೃಷ್ಣ ಕೊಲ್ಹಾರಕುಲಕರ್ಣಿ	50/-
45) ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು	'ಚಿರಂಜೀವಿ'	50/-
46) ತಳಮಳ (ಕವನ ಸಂಕಲ)	ಡಾ. ನಾಗರಾಜ್	60/-
47) ಸಾಧನ ಸಮುದ್ದೇಶ	ಪ್ರೊ. ಜಿ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ	200/-
48) ಆತ್ಮ ದರ್ಶನ	ಸು. ವೆಂಕಟಾಚಲಯ್ಯ	200/-
49) ಛಂದೋದರ್ಶನ	ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಂಬಾ ದೀಕ್ಷಿತ್	250/-
50) Mankuthimmana Kagga	Keshava R. Kodiyal	200/-
51) How Professional are Multination	B.D.K. Swamy	100/-
52) Developing Communication Skills in Children with Disabilities	Dr. B.N. Pranesh Rao	150/-
53) ಸುಭೋಧ ರಾಮರಾಯರು	ಎಲ್.ಎಸ್. ಶೇಷಗಿರಿರಾವ್	50/-

54) ನಾಕಂಡ ನನ್ನ ದೇಶ ಟಿ.ಇನ್ನ ರಾಮಮೋಹನ್‌ರಾವ್ 150/-

55) ನೆನಪಿನ ಕಾಣಿಕೆ (ಕವನ ಸಂಕಲನ) ಡಾ। ನಾಗರಾಜ್ 50/-

ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುಂಬರುವ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳು

1) ಶ್ರೀ ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರಿ ಸಂಪದಾಕ ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್

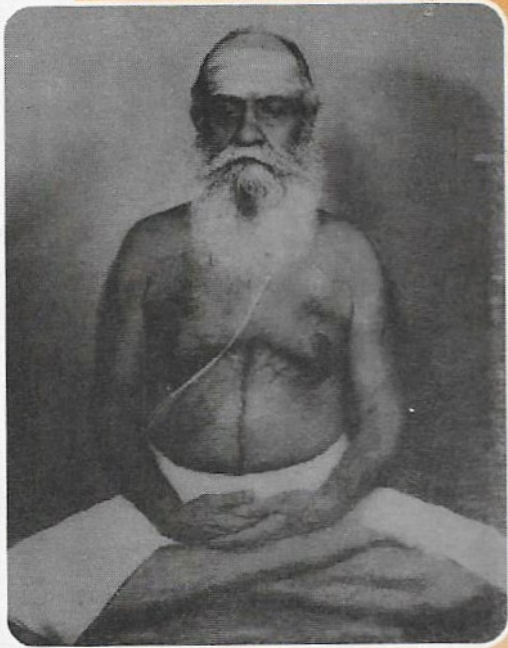
2) ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಾರ್ತಾಂಡ

3) ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯ ವೈ.ಕೆ. ಮೋಹನ್

4) ಕನ್ನಡ ಶ್ರೀ ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರಿ ಕೇಶವ್ ಆರ್. ಕೊಡಿಯಾಲ್

5) ಶ್ರೀ ವಾದಿರಾಜ ಯತಿವರೇಣ್ಯ ವಿರಚಿತ ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ ಟೀಕಾ ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯರು

6) ಶ್ರೀ ಬಹ್ಮಸೂತ್ರಾರ್ಥಸಾರ ಸುಬೋಧ ರಾಮರಾಯರು

ಶ್ರೀಯುತ ಕಾವ್ಯಕಂಠಗಣಪತಿ ಮುನಿಗಳ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ, ಅವರಿಂದಲೇ 'ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ' ಎಂದು ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಘನ ವಿದ್ವಾಂಸ ಯೋಗಿ ಹಾಗೂ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ದೈವರಾತರು ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯರು. ನಮ್ಮ ಭಾರತ ದೇಶದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ ಶ್ರೀ ಬಾಬು ರಾಜೇಂದ್ರಪ್ರಸಾದ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿದ್ದ ಆರ್. ಆರ್. ದಿವಾಕರ ಅವರ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದವರು. ತ್ರಿಸ್ಥಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಿವಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ 1892ರಲ್ಲಿ ಜನನ. 83 ವರ್ಷಗಳ ತುಂಬು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳು ಅನೇಕ. ವೇದ ವೇದಿಕೆ, ಛಂದೋದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃ. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವೇದಾಧಿಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ಅವರು ಸಮರ್ಥಿಸಿ, ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಉಪನಯನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಗೀತದ ವಿಷಯ ಕವಾದ ನಾದರೂಪ ಗ್ರಂಥವೂ ಒಂದು. ಋಗ್ವೇದ, ತೈತರೀಯ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಮುಂತಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ಬರೆದಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ಸಂಗೀತ ರಸ ಸ್ವಾದನೆಯಿಂದ (ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ತಲ್ಲೀನನಾದವನಿಗೆ) ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಹಾಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದ, ಆತ್ಮಾನಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅವರು ಭರವಸೆ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು, ಸಂಗೀತ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಸಂಗೀತಗಾರರಿಗೆ ಕಲಿಯುವವರಿಗೆ ಬಹಳ ಸಹಕಾರಿ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಗ್ರಂಥ.

ವೇದಬ್ರಹ್ಮ ಶ್ರೀ ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀ

ISBN 978-93-80137-09-4

9 789380 137094